

valóság

A TARTALOMBÓL

*Kapronczay Károly: Tökéczki László
főszerkesztő emlékezete*

*Vizi E. Szilveszter: Tökéczki László,
a különös ember*

*Dr. Bándy Katalin – Takács Mátyás:
Migráció, bűnözés, radikalizmus és terrorizmus
– egy romboló folyamat anatómiája*

*Solymári Dániel: Afrikai Exodus.
Testvérharcok Dél-Szudánban*

*Fehér Zoltán: A bányai parasztság sorsa a kötött
terménygazdálkodások idején*

*Turbucz Péter: Kratochvil Károly katonai
pályája az I. világháború végéig*

*Bódis József: Lehetséges kitörési pontok a
magyar felsőoktatásban a 21. század elején*

*Mihályi Péter: A hazai felsőoktatás
jobbításának négy akadálya*

*Nagy Marianna: Néhány gondolat a
felsőoktatási jogról – avagy
a szolgálólány meséje*

Patkós András: Felsőoktatás és tudomány

*Maróti Andor: Megszívlelendő múlt századi
megállapítások a művelődésről*

*Kapronczay Katalin: Hadisebesültek görbe
tükörben*

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
8

2

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2018. február LXI. évfolyam 2. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Tókéczki László

Főszerkesztő-helyettes
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Kiss Zsuzsanna

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

Tőkéczi László (1951–2018)

MTI-FOTÓ

Tökéczki László főszerkesztő emlékezete

2018. január 8-án kora reggel váratlanul elhunyt Tökéczki László történész, a hazai szellemi élet Széchenyi-díjjal (2017) is elismert kiválósága, folyóiratunk főszerkesztője. Szerteágazó tevékenységét nehéz néhány mondatban összefogni, az elmúlt huszonöt-harminc évben mindenképp aktív és formáló részese volt, amely nemzetünk javát szolgálta. Hitt az összefogás erejében, legfőképpen abban, hogy a nemzeti eszmék – még ha háttérbe vagy feledésbe szorultak (szorították) is – adott helyzetekben ismét felforrósíthatják nemzeti törekvéseinket. Tökéczki László nem volt „harcos” forradalmár típus, de a szavak és eszmék erejében hitt és bízott.

Középiskoláit Miskolcon végezte, majd 1970–1972 között Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészettudományi karán történelem–német szakos hallgató, amely tanulmányokat 1972-től a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen folytatta, 1975-ben szerzett – mindkét szakból – középiskolai tanári oklevelet. Végzése után szakközépiskolai tanár, 1978-tól a MTA Pedagógiai Intézetének munkatársa. Ezt követően a Ho Si Minh Tanárképző Főiskolán művelődéstörténetet oktatott, 1989-től az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékén volt – nyugalomba vonulásáig – oktató, volt tanszékvezető egyetemi docens.

Élete a magyar történelem meghatározó korszakait ívelte át: született az idegen elnyomatás éveiben (1951. november 23.), majd következett a magyar forradalom és a Kádár-korszak viszontagságos évtizedei, a rendszerváltoztatás bizonytalan (?) évei. Ezek az évtizedek a megpróbáltatás korszaka volt, mert csak a szilárd eszmékben hívó emberek állták ki a hányattatásokat. A magyar értelmiség nagy próbatétele az volt: vagy beáll a „sorba”, és akkor lesz karrier, vagy nem, akkor pedig következik a megkülönböztetés, a félreállítás lehetősége. Tökéczki László hívó protestáns magyar értelmiségi volt: volt mibe, főleg hitébe kapaszkodni, ha esetleg csüggedt, volt miből erőt és kitartást meríteni. Született szervező volt: mindig keresett és talált magának olyan feladatot, amivel gazdagíthatta környezetét, a magyar szellemi élet tárházát. Az igazságot kereste, ez vezette a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány kuratóriumába, amely feladatának tekint mindazon igazságtalanságok feltárását, amelyek szervezetter az előző évszázadban történtek és amelyekről nem a valóságot mondták el.

Az 1980-as években szerepet vállalt a református közéletben: megalapította a Protestáns Közművelődési Egyesületet, újraindította a Protestáns Szemlét, elnöke lett az 1998-ban alapított Protestáns Tehetséggondozó Alapítványnak. Közéleti tevékenysége a rendszerváltoztatás éveiben kiszélesedett, 1991-től a Hitel szerkesztője, alapító tagja a Duna Televízió kuratóriumának. Ezen tevékenysége bizonyította, hogy a közművelődésnek rendkívül fontos szerepe van az új vagy megújult eszmékre épülő nemzettudat kialakulásában. A jó értelemben vett tudományos felvilágosításnak hatalmas jelentősége van a jövőkép kialakításában; miközben nem szabad megfeledkezni a múlttól, ki kell javítani a torzításokat, mert a múlt tiszta képe lehet forrás a jelen és a jövő szempontjából. Az 1990-es évek elején egyik alelnöke a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, annak az intézménynek, amely elévülhetetlen fontossággal rendelkezett a közvélemény formálásában. 1994-ben a Valóság című folyóirat főszerkesztőjének nevezték ki. Történt ez akkor, amikor az MDF választási veresége után új erőre kaptak az 1990 előtti politikai formációk, a demokratikus erők sok vonatkozásban visszavonulót „hajtottak végre”. Tökéczki László azok közé tartozott, akik új konzervatív politikai formáció létrejöttét szorgalmazták. Ebben a koncepcióban kap szerepet a Valóság folyóirat, amely a magyar konzervatív értelmiség egyik szócsové lett. Ez 1994-ben még nem így volt, az akkori szerkesztőség nagyon kötődött az 1990 előtti szellemhez: a Magyar

Közlönykiadó Vállalat vezérigazgatója, Horti József – különben egykori gimnáziumi tanárom – többször is említette, hogy „hülyének nézik” sok helyen, elsősorban a Valóság szerkesztőségében, egészen másképpen mennek ott a dolgok, mint amit megbeszéltek, amihez adja a szavát. Előbb a szerkesztőbizottságba „emeltetett be”, ahol valójában más szemlélet uralkodott, mint az akkori „hétköznapiakban”. Az már az első hetekben-hónapokban feltűnt, hogy egészen más tanulmányok jelennek meg a folyóiratban, amit megbeszéltünk.

A „bomba akkor robbant”, hogy Horti megkerestetett telefonon, hogy adott időben keressem fel. Ekkor közölte, hogy az egész szerkesztőséget nyugdíjba helyeztette, úgy gondolta, hogy az átmeneti időszakra megbíz a szerkesztőség vezetésével. Meglepett, valóban nem számítottam erre. Kivel kezdjek hozzá – kérdeztem. De nem ez volt az egyetlen gond: a kéziratokat tároló szekrény teljesen üres volt, a következő számot a lehető leggyorsabban kellett megoldani. Ebben az időben Horti József sokat segített. Hiszen több évtizedig volt a Természet Világa szerkesztője, valóban ismert minden szerkesztőségi „trükköt” és olyan szerzőket, akik valóban színvonalat képviseltek. Ezzel még nem oldódott meg minden: a főszerkesztői megbízásom hetének végén az Élet és Irodalom szombati számában egy egész oldalas írás látott nyomdai napvilágot a Valóságban kialakult helyzetről, rólam és Horti József évtizedes kapcsolatáról, valamint nyilatkozat azon volt szerzőktől, akik ezután nem hajlandók a Valóságban publikálni. Nem vagyok ideges természet, szó nélkül viseltem a hangzavart, csak azon csodálkoztam – függetlenül az állítások igaz vagy hamis voltáról –, hogy honnan vették vélekedésüket, ráadásul nem is ismertem őket.

Ez a „tűzijáték” heteken keresztül ismétlődött, végül megkerestem Horti Józsefet, hogy a megbízást vegyük három hónapos időtartamra, keressünk más főszerkesztőt a Valóság élére. Ennek is híre ment, ami abból volt mérhető, hogy több megkeresett jelölt kézzel-lábbal tiltakozva háraitotta el a „megtiszteltetést”. Természetesen voltak „ajánlkozók”, akik – gyakran több szempontból is – alkalmatlanok lettek. Ekkor „került előtérbe” főszerkesztőnek Tökéczki László, akit személyesen még nem ismertem, csak jókat hallottam róla. Találkozásunkat Horti József szervezte meg. Valóban kölcsönösen rokonszenveztünk egymással, vagy félórás beszélgetés után megnyugodva jelenthettem ki, hogy „akkor én mehetek”. Olyan nincs – mondta Tökéczki –, kellenek a „harcedzett emberek”, maradj vissza szerkesztőnek! Rendben? – rendben. Ezzel kezdődött több mint két évtizedes munkatársi kapcsolatunk. Megvallom: valóban remek időszak következett.

Tökéczki László időszakában kétszer volt „költözködés”: előbb az Erzsébet körüti szerkesztőségi helyiségünket cseréltük fel a Gyulay Pál utcai irodákra, végül a TIT székházába kerültünk. A munkával kapcsolatban ellentét soha nem volt: a beérkezett kéziratokat előbb nekem adta átoltvasásra, majd az észrevételek figyelembe vétele után maga döntött megjelenéséről. Kézirat volt jelentős mennyiség, amit ezután megszerkesztettek, végül megjelenhetett. Figyelnem kellett a folyóiraton belüli arányokra: tanulmány, műhelymunka, könyvismertetés, folyóirat-ismertetés, ami nemcsak a sokszínűséget, hanem a hagyomány őrzését is tükrözte. A nyugodt, kiegyensúlyozott – mondjuk baráti – légkör hasznára lett a folyóiratnak, több évtizedre visszanyúló „szerzői gárda” formálódott ki.

Egy folyóiratot nemcsak a „fenntartó tart el”, hanem egyéb forrásokat – pályázatokat – is igénybe kell venni. Ebben nagy szerepet kap az egyéni „kapcsolatrendszer”, amelynek Tökéczki László nem volt hiányában. Általában a szerkesztőségi élet minden fázisa a teljes nyugalmat tükrözte, mint maga Tökéczki László emberi habitusa. Amikor megismertem, rendszeresen sportolt: hetente járt futballozni diákjaival, reggelente a Nemzeti Sportuszodában úszással kezdte a napot. Hatalmas munkabírású tanárember volt, akinek

az átlagnál jóval több órát adtak, ami elsősorban az egyetemi tanerő hiányából adódott. A normál egyetemi képzés és a doktorképzés óraszámja jóval meghaladta a középiskolai tanári óraszámot, így valóban úgy tűnt, hogy nincs egy szabad perce sem. Az utóbbi években megromlott az egészsége, talán ezért is kérte nyugdíjazását az egyetemről.

Kiváló történész volt, kutatási területe a sajtó-, eszme-, neveléstörténet volt, elmélyülten vizsgálta a protestáns egyháztörténetet, az elmúlt évtizedben a dualizmus kora jeles magyar politikusainak életművét, eszméit, és megrajzolta politikai arculatukat. Nemcsak kiváló szakíró, hanem tanár is volt. Egyik tanítványa írta az elmúlt napokban rá emlékezve: „A fiatal konzervatív szellemű közösség fáradhatatlan nevelője és vitapartnere volt. Lapokat, könyveket, beszélgető köröket inspirált. [...] Bámulatos tanító ereje volt. [...] Hallgatóiból közösségeket épített, kíváncsi volt a véleményükre, figyelemmel követte pályájukat.”

2014-ben megkapta a Magyar Érdemrend középkeresztjét, 2017-ben Széchenyi-díjjal ismerték el történelmi munkásságát.

KAPRONCZAY KÁROLY

Tőkéczki László, a különös ember

Tőkéczki László temetésén, 2018. január 23-án

elhangzott beszéd szerkesztett változata

Tőkéczki László halála veszteség a közélet, a szűkebb eklézsiája, a magyar történelem-tudomány, de hatalmas veszteség az ismeretterjesztés számára is.

Tőkéczki László 1994-ben került a Tudományos Ismeretterjesztő Társulathoz, a TIT-hez. Szentágothai János mint a TIT elnöke több jelölt meghallgatása után öt választotta ki, hogy legyen a Társulat havonta megjelenő társadalomtudományi lapjának, a Valóság főszerkesztője. Szentágothai János halála után Benkő Lóránd akadémikus lett a TIT elnöke és mellette 1998-tól Tőkéczki László ügyvezető elnökként is dolgozott.

Vele dolgoztam 2000-tól 2015-ig, amikor is a Társulat elnöke voltam. Mint a TIT alelnöke 15 évig segítségemre volt. A nehéz esztendőkből, nem éppen barátságos körülmények között is, bátran vállalta a több mint 160 éves társulat érdekeinek és szakmai értékeinek képviseletét. Közösen hirdettük, hogy a tudás elsajátítása **kötelesség**, a megszerzett ismeretanyag **köztulajdon**, annak elterjesztése, átadása **közérdek**. A Társulat elmúlt évtizedeiben ezt az elvet szolgálta, ez az értékrend jelent meg a TIT mindhárom folyóiratánál is. Nagyon betegem is még a lap 2018. januári számát szerkesztette. Főszerkesztő társaival, kollégáival rendkívül jó volt az emberi kapcsolata. Olyan ember volt, akit nem lehetett nem szeretni.

Élőszavas előadásaival járta Kárpát-medence magyarlakta városait, falvait: Szombathelytől Nyíregyházáig, Királyhelmetől Újvidékig oktatott, tanított. Volt olyan év, amikor 100-nál is több előadást tartott. Nem szeretett repülni („tudod, én nem értem, mitől marad az ott fent a levegőben”), de nemcsak nem ült repülőre, nem vezetett autót sem. Igazi földön járó ember volt, mint ahogy az volt értékítéleteiben is, ragaszkodott az igazsághoz. Csak megalapozottan alakított ki véleményt. Mindig élőszóban, előre írt szöveg nélkül beszélt, és szerette, ha kérdéseket tettek fel.

Tőkéczki László egy igazi „servus fidelis” – hűséges és megbízható társ volt. Társa, sőt szószólója az értékrendben gondolkodóknak, harcolt a történelemhamisítás ellen, harcolt azért, hogy a történetírás a magyar múltat igazságos, eredeti forrásokra támaszkodva ítélje meg. Erre a legszebb példa az egykori magyar miniszterelnökről, Tisza Istvánról írt monográfiája, amely több mint négyszáz idézetet, lábjegyzetet, utalást tartalmaz. Nem tudta elviselni, hogy Tiszát reakciónak, feudálisnak, a háború támogatójának minősítsék. A protestáns egyházat főgondnokként szolgáló Tiszát még egyházellenességgel is támadták, pedig Tőkéczki eredeti levelek, főgondnoki székfoglaló kézirata és intézkedéseinek bemutatásával igazolta, hogy Tisza a jövőhöz való alkalmazkodást kérte csak számon egyházától. Szerinte Tisza egy igazi nemzeti liberális volt. Megbuktatásának okairól pedig így ír: „a kortárs ellenzék csupán Tisza eltávolításában egyezett meg”, más célja nem volt. Nyíltan vallotta, hogy szerencsésebb sorsú nyugati nemzetekben egy ilyen nagyságrendű politikus, mint Tisza István, vitákkal együtt is mindig a nemzeti panteonban kap helyet. Az írást egyébként nem tartotta olyan fontosnak, azt állította az írás a jövőnek, a beszéd a jelennek szól. „Az írásra már nincs időm” – mondotta, amikor arra kérték, hogy egy-egy érdekes előadásának a kéziratát jelentesse meg.

Gondolkodása, magatartása sokszor ütközött korunk gyakorlatával, önmagunk érvényesítésének mindenekelőtti helyett ő másokon akart segíteni. Ma a ki nem mondott igazságok korát éljük, a PC (politically correct speech) a divat. Azt mondják, amit várnak, nem azt, amit gondolnak. Ő kimondta, amit gondolt, és ez sokszor nem az volt, amit mások szerettek volna hallani. Nem is halmozták el díjakkal, előléptetésekkel. Amikor tavaly megkapta a Széchenyi-díjat, annyit mondott: „látod végül is a nem ortodox magatartást is díjazták”.

Egy írásában (*Recenzió: Urs Altermatt: A katolicizmus és a modern kor. Aula Kiadó, 1966. 320 l.*) a szellemi, lelki, művelődési tényezők társadalom- és politikaformáló erejének fontosságáról beszél. Meggyőződése volt, hogy a konzervatív értékelvűség és a változások, közösen sikeresebben tudják szolgálni a fejlődést, „mint a divatmajmoló »haladás«-örület radikalizmusa” – ahogy egyik munkájában írta.

Tökéczki László, történészként vett részt a Duna Televízió tíz évig tartó „Törzsasztal” műsorában, amelyet Bogárdi Szabó István, Martonyi János, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc és jómagam alapítottunk Balogh Júlia, Csoóri Sándor feleségének védnöksége alatt. Feladata a Kárpát-medencén belül és a világban, a diaszpórában élő magyarsághoz, a kultúrnemzet tagjaihoz üzenetet küldeni. Napjaink globalizálódó világában az értékek megőrzése különösen fontos az egyre nagyobb hullámban érkező izléstdiktatúra ellenében, amely minden egyedit, sajátosat, nemzetit eltüntet. Az értelmiség felelőssége – és ez a TIT kötelezettsége is –, hogy a nemzet kulturális értékeinek megőrzésével, történelmünk dicső és dicstelen oldalainak felmutatásával megjelenítse az erkölcsi, etikai tanulságokat is. Így feladatunk, hogy az értékek teremtése mellett a múlt értékeire, a hagyományok, a teremtett világban az épített örökségek tiszteltetére neveljük a nemzedékeket, és egészséges nemzettudatot alakítsunk ki. Nem szabad megfélemlenünk a latin mondásról: „Sine praeteritis futura nulla”, vagyis ’múlt nélkül nincs jövő’. A mába érő múlt nemcsak jelenünket, de jövőnket is befolyásolja. Meggyőződése volt, hogy a meghamisított múlt tovább mérgezi a lelkeket, hamis állításokkal tölti fel a tudatot, és ezzel átírja a nemzet történelmét. Világosan megfogalmazta: nehéz tehát Európa felé menni, főleg akkor, ha csak jelszavakban európaiak akadályozzák a reálszocialista évtizedek örökségének szellemi eltakarítását. Előadásaiban, televíziós és rádió szerepléseiben erre tett kísérletet. Ezért vállalt szerepet Rákay Philip Szabadság tér ’89 című, fontos műsorában is.

Tökéczki László élete üzenetértékű; az emberek ismerjék meg múltjukat, merjenek hinni a jövőjükben, merjenek előre nézni, merjenek álmodni, merjenek támaszkodni a másikra, mert a polgári magyar ember igazi feladata az, hogy „kövekkel” járuljon hozzá annak az „útnak” az építéséhez, amelyet a feladatra alkalmasak hoznak létre, és amelyen a nemzet haladhat előre.

Tettei, gondolatai, amit örökül hagy ránk a velünk élő történelem, az ismeretterjesztés kánonjának része lesz. Ő a közjót, a bonum commune-t szolgálta. Az Újszövetség üzenetét hordozta cselekedeteiben: szeretetet, segítséget adni a másoknak, az arra szomjazónak, rászorulónak.

Számára visszatérő gondolat volt, hogy Európa vajon képes lesz-e múltjához, az alapító atyák eredeti gondolataihoz méltóan cselekedni, képes lesz-e értékeit megőrizni. Ezzel kapcsolatban hívta fel a figyelmemet Szabó Lőrinc: Hazám, keresztény Európa című 1923-ban írt versének utolsó versszakára:

*„hazám, boldogtalan Európa,
ha túlled a harcok végét,
elbírod-e még te az Istent,
a Szeretetet és a Békét?”*

Tökéczki László magyarként tudott európai lenni és európaiként képviselte nemzeti érdekeinket.

„Agnus Dei, qui tollis peccata mundi: dona pacem et requiem sempitemam”,
„Isten báránya, ki elveszed a világ bűneit, adj békét és örök nyugodalmat neki”
(Szunyogh Xavér, OSB: Missale).

VIZI E. SZILVESZTER

Migráció, bűnözés, radikalizmus és terrorizmus – egy romboló folyamat anatómiája*

„Aki a célt akarja, annak az eszközöket is akarnia kell...” (Stendhal)

(Bevezetés) Sem a migráció, sem a bűnözés, sem pedig a radikalizmus és terrorizmus önmagában nem új keletű jelenségek, mindegyik szinte egyidős az emberiséggel. Azonban ilyen globálisan szervezett módon, szoros összefüggésben egymással, mint napjainkban, még soha nem volt jelen egyik sem. Bármelyiket is vesszük, önmagában mindegyik térnyerése hatással van a nemzetek saját, és egymással kialakított gazdaságára, a kultúrára, befolyásolja a politikát, az államok viszonyát. Összefonódása és megerősödése azonban olyan helyrehozhatatlan károkat okozhat regionálisan is és globálisan is, amely hatására a gazdaság és a társadalmak destabilizálódnak, és veszélyeztetik a legfontosabb közösségi értéket, a biztonságot, valamint a demokrácia alapértékeit. A nyugat-európai muszlimok és a fekete-afrikaiak szegregációja, a periférikus társadalmi lét, az új, illegális bevándorlók szegénység előli menekülése az európai kontinensre, sok esetben a bűnözés világába való érkezést eredményezi, amit követően már csak egy lépés a radikalizálódás, és a terrorizmus. Mindeközben Európa a teljes kulturális önfeladás szakadéknak szélén áll, késve, vagy rosszul reagál az eseményekre. Jelen tanulmány ennek a folyamatnak a létezését kívánja széleskörű szekunder adatok segítségével feltárni, hangsúlyozva annak fontosságát, milyen különös hangsúlyt kapott napjainkra az európai keresztény értékek, és hagyományok egyre sürgetőbb védelme.

Az Európában élő, harmadik világból származó, és kiváltképp muszlim közösségek társadalmi integrációja egy 60 éves kudarctörténet. Az integráció elbukott, a szegregáció már nemcsak egy kisebbség szocializációs problémája, a leszakadó társadalmi rétegek különféle programokkal való felzárkóztatási törekvése mellett, hanem a befogadó társadalmak mindennapjait is érintő problémahalmaz. A muszlim hátterű migráns társadalmak identitásváltozása jól vázolja a generációkon átívelő frusztrált állapotot: az első generációt még kettős identitás (pl. „marokkói francia vagyok”) jellemezte, a második generáció felvett egyfajta kriptó-muszlim (rejtőzködő) identitást, a harmadik és negyedik generációkat már erősödő disszimiláció, szegregáció jellemzi. Ennek következménye lett, hogy a folyamatos kényszerű identitásbeli változások hatására mára az identitást a vallási hovatartozás adja, az új nemzedék már muszlimként reflektál önmagára. Az integráció kudarcát csak fokozza az európaiktól eltérő muszlim családmodell konzervált állapota, a nemek hierarchiájának erőssége, a magas fertilitási ráta melletti segélyalapú életforma, a munkaerőpiaci kudarcok, az iszlám kötöttségei, a területi szegregáció és a párhuzamos társadalmak kialakulása. Nyugat-Európa nagyvárosaiban kialakultak a muszlimok uralta, és a nem muszlimok számára, valamint a beilleszkedni kívánó törekvő muszlimok számára élehetlenné vált körzetek (no-go zónák), ahol az erőszakos bandák és a bűnözés uralja az ott élők életét. Az egyik legismertebb közösségi videómegosztó portálon több mint 804 000 feltöltött felvétel van muszlimok vagy muszlim menekültek generálta utcai incidensekről, amelyek nem sok rivaldafényt kapnak a mainstream médiumokban. Molenbeek, La Courneuve, Neukölln – a sajtó által „érzékeny városi területeknek” nevezett, de a rendőrség által hivatalosan is no-go zónaként

apoztrofált városrészek, ahol sem a hatóságoknak, sem a hivatalos állami törvényeknek nincs ereje. Egyes állítások szerint az Európai Unióban több mint 900 olyan városi terület van, ahol a befogadó társadalom normái egyszerűen nem érvényesülnek. Tekintettel arra, hogy a leginkább érintett országok kényes kérdésként kezelik a no-go-k létezését, ezt a számot tudományos igényességgel nem lehet megalapozottnak tekinteni, ám a zónák létezését sem lehet tagadni. A neuralgikus területek mára már nemcsak az általános bűnözés melegágyai, de a kialakuló radikalizmus és terrorizmus fészkei is.

Ennek kapcsán figyelmet érdemel az európai dzsihadisták bűnügyi háttere. A dzsihadizmus hatása a bűnöző radikalizálódására kétféle: először lehet egyfajta feloldozás a múltban elkövetett bűnök alól, illetve legitimmé teszi a magasabb eszme, cél érdekében elkövetett bűnöket. Nem ritka az sem, hogy a börtönökben indul meg a radikalizálódás folyamata. A bűnözők olyan készségekkel csatlakozhatnak a dzsihadistákhoz, mint a fegyverhasználat ismerete, alvilági kapcsolatok, pl. a hamis iratokhoz való hozzájutás, és egyáltalán az a kialakult attitűd, egyfajta pszichológiai készség, amely magát a beszerzett életvitelét és viszonyulását jellemzi az erőszakkal kapcsolatban.¹

Az elmúlt három évben kétmillió migráns érkezett Európába, közülük több százezren eltűntek és illegálisan tartózkodnak a kontinensen. Az ellenőrizetlen tömegek mellett valós veszély a „regisztráltak” jelenléte is. Biztonsági szempontból nem tekinthető kielégítőnek, hogy egy fotó, egy ujjlenyomat és egy tízperces elbeszélgetés után fogadunk nincstelen, személyazonosságukban kétes tömegeket, olyan ábrándokat keltve a befogadó társadalmakban, mint a befogadottak sikeres társadalmi és munkaerőpiaci integrációjának ígérete. Már egy éve elismerten elbukott a „Willkommenskultur” és a „wir schaffen das” hangzatos ígérete, de a probléma megoldása azóta sem látszik, és egyre markánsabban osztja meg Európa egységét. A sokasodó, talajvesztett, frusztrált tömegek, a reményekkel, vágyakkal és illuzórikus jövőképpel érkező és később csalódottá válók befolyásolhatósága, esetleges zsarolhatósága családtagjaik biztonságával, egyenes út lehet a radikalizmus és a terrorizmus irányába. A migráció, az integrálhatatlan tömegek, a szegregált társadalmakban felerősödő bűnözés, radikalizmus és terrorizmus az európai nemzetállamok egyet nem értése ezekről, olyan romboló társadalmi folyamatok, amelyek végérvényesen megváltoztathatják azt a képet, amelyet ma demokratikus, keresztény Európának nevezünk.

(Migráció) A migráció napjainkra globális méreteket öltött, és egyfajta „turbulenciának” jellemzi Nikos Papaestergiadis (2000), és idézi Balogh Róbert (2010): „*neither integrated within the spatial co-ordinates nor synchronized according to the temporal rhythms of the nation-state*”², vagyis mára olyan vándorlási folyamatok szövik át világunkat, amelyet strukturálatlansága és véget nem érő folyamatossága különböztet meg a korábbi migrációs folyamatoktól. Ezek, a korábbi időket jellemző nagy migrációs hullámok már kevésbé figyelhetőek meg, és csak az elmúlt néhány évben észlelhető a globalizálódó világ állandó és intenzív mozgása, vagyis minél nagyobb tömegek vesznek részt a migrációban, annál nagyobb annak világtörténelmi jelentősége. Természetesen a vándorlási egyenlegek más és más képet mutatnak a világ országaiban, hiszen amíg egyes országokban a bevándorlás extrém méreteket ölt (Katar 87%, Egyesült Arab Emírségek 70%), más országok (Szlovákia 2,4%, Japán 1,7%, Románia 0,6%) kevésbé frekvenciált bevándorlási desztinációk. Világunk soha nem látott mozgásban van, ha a migránsokat „összegyűjtenénk”, megalkothatnánk velük a világ ötödik legnépesebb országát; társadalmilag egy multikulturális országot, ahol még a nemek aránya is kiegyenlített lenne, hiszen a világ migránsainak 49%-a az új évezredben már

nő. A munkaerőpiacra integrálódó migránsok munkájának eredményeképp keletkező jövedelmek a nemzetgazdaságok erejét növelik, valamint egy részének hazautalása hatalmas mértékű pénzmozgásokat generál a világban: ez utóbbi 2010-ben 466 milliárd USA dollárt tett ki, és a globális hazautalások mértéke 2016-ig elérte az 575 milliárd USA dollárt. A prognózis szerint 2018-ra eléri a 616 milliárd USA dollárt.³ A világnépesedési előrejelzések szerint Afrika lakossága a következő száz évben megkétszereződik, míg életkilátásaik és az afrikai kontinensen való munkaerőpiaci lehetőségeik nem mutatnak kedvezően a jövőbe. Európa továbbra is vonzó, sőt egyre vonzóbb a harmadik világbeli, kiváltképp az afrikai, valamint közel-keleti bevándorlók számára, mely helyzet közös stratégiát igényel az Unió országaitól az illegális bevándorlás problémáinak megoldására, valamint a legális migráció hatékonyabb megszervezésének vonatkozásában, a korábbi 2005-ös közös keret⁴ továbbgondolása, átstrukturálása érdekében. A globális foglalkoztatási válsághelyzet és a generációs konfliktusok egyelőre úgy tűnik rossz előjelek azokhoz a szakértői számításokhoz, miszerint 2000 és 2020 között egymilliárd új munkahely teremtése lenne kívánatos. Ezek megoldása csak az eddigi paradigmáktól teljesen eltérő új stratégiák és társadalmi reformok megalkotásával lenne lehetséges. A 21. század tehát olyan demográfiai és migrációs kihívással szembesül, amely megoldást sürget mind a kibocsátó, mind pedig a befogadó társadalmak esetében. Ezt az alapproblémát kezeli most már három éve teljesen elhibázottan a brüsszeli elit.

A migráns kifejezés általában elfogadott és megértett megfogalmazás minden olyan esetre ráillesztve, amikor az érintett személy szabad akaratából, a személyes jólét érdekében, mindenféle beavatkozás, külső kényszer nélkül hozott döntés alapján vándorol el származási területéről, mindennek háttérében azokkal az oksági tényezőkkel, hogy maga és/vagy családja számára jobb anyagi és társadalmi kilátásokat, feltételeket biztosítson egy másik országban. Ez a meghatározás a tartózkodás tényét veszi alapul, annak okait (önkéntes, kényszerű, legális, illegális stb.) nem. (Itt fontos megjegyezni a jelen migrációs krízis okán, hogy a menekült és a migráns között különbséget kell tenni. Az 1951-es menekültügyi konvenció, valamint számos uniós törvény szerint is kötelesek az európai országok menedéket, védeltségi státust biztosítani azoknak a menedékkérőknek, akik bizonyítani tudják, hogy erre jogosultak, vagyis háború sújtotta országból, vagy üldöztetés [politikai, faji stb.] elől menekülnek. De semmi nem kötelezi befogadásra az országokat, ha valaki a jobb megélhetésért hagyta el otthonát, még akkor sem, ha az adott helyen nyomorban és nélkülözésben kellett élnie.) A migrációs döntéseket olyan tényezők határozzák meg, mint a gazdasági, társadalmi és kulturális tényezők. A legtöbb hivatalos migrációs modell középpontjában a *gazdasági tényezők* vizsgálata áll. Milyen lehetőségek és korlátok érintik a bevándorlókat egy adott területen? Mik befolyásolják a jövedelemszerzési lehetőségeket? Az alacsony foglalkoztatási ráta vagy a tökéletlen piaci környezet hatásai, vagy a korlátozott tőke és technológiai lehetőségek? Milyen a kereslet a migráns háttérű munkaerőre? Milyen hatásokat generál a helyi munkaerőre a migráns munkaerő jelenléte? Hogyan kezelhetőek a migráció költségei, mint az utazási költségek vagy a leendő migráns célpontokat érintő kapcsolathálózatok? Mit jelentenek a nemzetgazdaságoknak a jövedelemtranszferek következményei, és hogyan jelennek meg mindezek a háztartások szintjén? Egyre több migrációs kutatás próbálja feltárni ezeknek a kérdéseknek a segítségével a bevándorlás és elvándorlás hatásait. Bár a szociológiai kutatások eredményei általában egyetértenek abban, hogy a migráció az egyes szereplők racionális, többnyire gazdasági megfontolásokon alapuló döntése, azonban mind több kutatás ad *nem gazdasági válaszokat* is. Vagyis a gazdasági megfontolásból létrejött bevándorlási tényezők egyre erőteljesebb kulturális és társadalmi, valamint jogi

és politikai (kiváltképp biztonságpolitikai) aspektusok vizsgálatát is szükségessé teszik.

Napjaink Európájában erősödik a menekült hullámra felkapaszzkodó illegális és kontrollálatlan bevándorlás, a képzetlen migráns tömegek veszélyeztetik a szociális kohéziót, és a bevándorlások korlátozása szükséges. A migrációs és integrációs politikák kulcsfontosságúvá váltak az Unió gazdasága, a stabilitás és a kohéziós politika számára.⁵ A befogadó országok szívesen várják a képzett munkaerőt, ez azonban a munkavállalók alig □-e, és egyre határozottabb korlátozásokat lenne szükséges érvényesíteni a képzetlenekkel szemben. Az egyre sokasodó nemzetközi kutatási eredményeket figyelve következtethető, hogy Európa jövőjére sokkal nagyobb hatással lesznek az elkövetkező ötven évben saját bevándorló, valamint bevándorló háttérű közösségei, mint a nagyhatalmak: az Egyesült Államok, Oroszország vagy akár a feltörekvő Kína. A napjainkra kialakult globális migrációs válsághelyzet az Európai Unió összes országát érintő nemzetközi jelenség. A bevándorló vagy bevándorló háttérű európai közösségek jelenléte kihívások elé állítja mind a migráns, mind pedig az európai őshonos társadalmakat. A bevándorló vagy bevándorló háttérű lakosság és az őshonos népesség között napjainkra törésvonalak alakultak ki, amelyek nem csupán kulturális és vallási, hanem szociális, politikai és gazdasági jellegűek is. A mára már 507 millió főt számláló Európai Unióban több mint 20 millió emigráns él, származásukat tekintve főleg a harmadik világból érkezett bevándorlók (*Eurostat* 2014). Míg az európai őshonos népesség szaporulata kisebb, előregedése azonban számottevő, szükséges, hogy a növekvő bevándorló népesség kapcsán felmerülő, és már meglévő társadalmi gondokra felfigyeljünk, és megoldást keressünk. Az elmúlt 60 év alatt már meg kellett volna találni a válaszokat arra, hogy a bevándorlók miképp integrálódhatnak hatékonyabban az őket befogadó társadalmakba, és fel kellett volna tární, illetve a lehetséges eszközöket megteremtve kiküszöbölni a szegregáció okait.

Az Európai Unió migrációs politikájának harmonizációja munkaerőpiaci alapokon nyugvó közösségi preferenciarendszer kidolgozásával lenne megoldható. Az illegális migráció elleni küzdelem jogi és politikai eszközeinek megerősítése szükséges, tekintettel a szabályozások hiányosságaira. Európának olyan stratégiát kell megalkotnia, mely a befogadó nemzetek tekintetében identitásőrző, és olyan alternatívát kínál a bevándorlók és migráns háttérű, de már állampolgáraik számára, mely jelent inkább vonzó alkalmazkodást, semmint szegregációt. Hangsúlyozni szükséges a kulturális azonosulást, mint a társadalmi integráció alapját. Továbbá az integráció kérdéskörét sokkal inkább gazdasági alapokon érdemes tárgyalni, és kevésbé kulturális vagy vallási szemlélet szerint (*Póczik–Dunavölgyi* 2008; 2013). A jóléti állam pénzügyi válságba került, a szociális hálók elnehezültek, a gazdagok és szegények közötti szakadék csak mélyülni látszik. Azokat a problémákat, amelyeket a globalizáció hozott magával, törvényekkel, reformokkal szükséges megoldani, azonban az egyre feltorlódo reformok inkább vezettek a föderalista rendszerek strukturális problémáinak kialakulásához, mint a reformok eredményeihez. Az adott viszonyokhoz való szociális rendszer igazítás a tagállamok olyan problémája, amely még tagállami szinten is kezdeti állapotában van, a jövőre nézve pedig a közös európai társadalompolitika legnehezebb feladata. Miközben az integrációs politikák a tagállamok intézkedési jogkörében maradtak, mind tagállami, mind Unió szinten sürgető állásfoglalások fogalmazódnak meg egy EU-szintű harmonizációra. Egységes a vélemény arra vonatkozóan, ha az integrációs stratégiák egységes EU-keretet kaphatnának, hatékonyabb lenne a nemzeti politikák kialakítása is. A tagállamok azonos véleménye, hogy az integráció egyértelmű sikeressége a munkavállalásban rejlik, a leszakadás legfőbb oka pedig a nyelvtudás és szakképzettség hiánya.

Az Unió koordináció sikere azonban csak akkor lehetséges, ha a megindított központi integrációs folyamatok helyi szinteken is képesek a működésre és kultúraspecifikusak. Az integrációs stratégiákat némiképp felülírja, de legalábbis újratervezésre készíti az illegális bevándorlási hullám. A 2015 nyarára kialakult migrációs nyomás hatására az EU egyre több tanácskozást folytatott a válság feltérképezése, megoldása érdekében. A migrációs hullám első fázisában az ENSZ 1 millióra becsülte a 2016-ig Európába érkeztettek számát. Az EU Tanácsa és az Európai Tanács a migrációs nyomás kezeléséről, az áramlások ellenőrzésének intézkedéseiről 2016–2017-ben 36 alkalommal tanácskozott és fogalmazott meg ajánlásokat, stratégiákat, hozott válságkezelő döntéseket.⁶ A 2016-os évben azonban nem enyhült az Európára nehezedő migrációs nyomás. A 2014–2016 közötti időszak kiemelten példázza a migrációs hullám intenzitását: 3 184 785⁷ menedékkérelmet nyújtottak be. Nehezíti a helyzetet, hogy a visszautasított kérelmek esetében az elutasítottak alig felét tudták ténylegesen kitoloncolni. Az EU tehetetlenül beszükkült döntéshozatali mechanizmusát jellemzi, hogy a nyomás 2017-ben sem enyhült. A kvóták körüli erőlködés, a V4-ek pellengérré állítása fontos része az eseményeknek, a brüsszeli és tagállami válaszok ütköztetése és közelítése azonban kulcsfontosságú a jövő érdekében.

(A bűnözéstől a terrorizmusig) Napjaink Európájában, ha a bűnözést és a terrorizmust egy kontextusban említjük, a legtöbb asszociáció ezekhez az iszlám. Ám csak úgy, mint a bűnözésnek, a terrorizmusnak sincs egységes ideológiai vagy vallási alapokra helyezhető háttere, de a 21. század számos jelentős terrorcselekményét a szélsőséges fundamentalista iszlám mentén létrejött csoportok követték el. Fontos megjegyezni, hogy ezek a csoportok bár ezen eszmék mentén definiálják magukat, abszolúte nem jellemzik az iszlám társadalom egészét, maga a Korán az erőszakot, főképp a védtelen civil lakosság ellenit, a kereszténységhez hasonlóan elítéli. Mérsékelt iszlám szervezetek többször hangot emeltek a szélsőséges irányzatokat erőszakos célokra használó csoportok ellen és a mérvadó muszlim érdekképviselői szervek minden országban kategorikusan elítélték a közösségek ellen irányuló cselekményeket. Az iszlám világ és a nyugati kultúra különbözősége, valamint a változatos ezekkel összefüggő geopolitikai konfliktusok (például a hosszú ideje húzódozó izraeli–palesztin konfliktus) és az európai gazdasági és szociális helyzet (a muszlim kisebbség abban elfoglalt helye) sokkal nagyobb teret enged az ideológiai és érzelmi elidegenedésnek a befogadó társadalmakban élő muszlim kisebbségeknek a többségi lakosság irányában. Ezen tényezők és az éles kontraszt a demokratikus és progresszív Nyugat-Európa értékrendszere és eszmeisége teszi illékonyvá a helyzetet és könnyíti meg a szélsőséges ideológiák terjedését. Az iszlám eszmék mentén kialakuló és folyó terrorizmus elsődleges áldozatai a másképp gondolkozó muszlimok, akik közül a terrorizmus és az ellene folyó háború áldozatainak túlnyomó része kerül ki, elsősorban a közel-keleti országokban. Az ortodox iszlám térnyerésének fontos tényezője, hogy a vallásnak nincs egységes vezetője és a világi hatalomgyakorlás szerveitől sem szekularizálódott érdemben, így központi irányítást gyakorolni sem a vallást gyakorlók összessége, sem a közösségek fölött nem lehet, kizárólag a Korán és a szokások értelmezése révén. A Korán valóban tartalmaz a dzsihádra, a vallás akár erőszakos terjesztésére és a más hitűekkel vagy a hitetlenekkel való bánásmódra vonatkozó részleteket, ám ezek súlya és értelmezésének módja a vallási vezetők és irányzatok felelőssége, hasonlóan a Biblia értelmezéséhez, amelyben szintén szerepelnek hasonló, kontextusból könnyen kiragadható részletek. Ez a bizonytalanság kiemelten veszélyes az utóbbi évek migrációs helyzetének fényében, hiszen az Európába érkező muszlimok nagy része olyan területekről

érkezik, ahol nem ritka a szélsőséges vallási kormányzás. Megfelelő alternatíva nélkül esélyük sincs másfajta gondolkodásmódot elsajátítani, valamint szükségszerűen ki vannak téve az otthonról elvándorlás kockázata miatti, és az út alatti stressznek, valamint az érkezés utáni kiszolgáltatottságnak, jelentse ez akár a befogadó ország hozzáállását, akár az első közösséget, akivel a saját köreiken belül kapcsolatba lépnek.

(Szervezett bűnözés) A muszlim kisebbség környezete, elsősorban a migrációs válság kapcsán, szorosan kapcsolódik a törvény által nem ellenőrzött, esetenként kimondottan szankcionált életvitelhez. Ez nem vallási alapon létrejövő jelenség, okai inkább a közösség gazdasági és etnikai szegregációjában rejlenek. Kialakultak azok az etnikai enklávék, amelyek a hatóságok által gyengébben monitorozható területeken (no-go) ideális helyszínei a mindennemű ideológiától mentes alvilági közegeknek, akik remekül profitálnak az ellenőrzés hiányából. Ennek részben önkéntelen alanyai a szegényebb környékekre kényszerűségből telepedő kisebbségek is, akiknek akár saját kisebbségi társadalmi, vagy munkaerőpiaci szegregáció miatt és megfelelő oktatás híján a bűnözés a megélhetés nagyon kevés alternatívája közül az egyik. Sok esetben ezekben a közegekbe érkeznek meg a hatóságok látóköréből kiesett illegális bevándorlók is.

A migrációs válság kapcsán felmerülő egyik leggyakoribb és legaktuálisabb bűnözési forma az embercsempészet. Az illegális bevándorlás korántsem egyszerű dolog, határokon kell átjutni, észrevétlennek maradni és helyismeret nélkül tájékozódni, melyek mellett az embercsempészek kihasználják azt is, hogy az embereknek egyáltalán nincs választásuk, így gyakorlatilag bármilyen pénzt megadnak a biztonságos vagy annak hitt eljutásért a célállomáshoz. A bevétel ellenőrizetlen, a brit *The Mirror* értesülései alapján⁸ az embercsempészek bevételeiből szélsőséges dzsihadista szervezetek is részesülnek (a lap egy ENSZ-hez köthető forrásra hivatkozva 2014-ben 55 millió dolláros bevételt említ). A tevékenység a célországok biztonságtechnikai veszélyein kívül komoly veszélyt jelent az azt igénybe vevő menekültekre is, hiszen a csempészek nem vállalnak felelősséget biztonságukért és gyakran kimondottan veszélyes módokon végzik tevékenységüket. (Jó példák erre, a tengerbe vesztett áldozatok és a kőzúti gépjárművekben hátrahagyottak esetei.) Az illegális utakon érkező, valamint az egyéni ellenállás miatt nyilvántartásba nem vett bevándorlók helyzete és jelenléte neuralgikus pontja a migrációnak. A regisztrálatlanság és ellenőrizetlenség, ezáltal ezeknek az embereknek eleve kiesése mind a szociális rendszerből, mind a rendfenntartó szervek látóköréből, megteremtí az a helyzetet, hogy személyük követhetlenné, tetteik szankcionálhatatlanná válnak. Ahogy az illegális munkavállaló helyzete veszélyes önmagára nézve, hiszen probléma esetén hivatalosan nem létezik, nincsenek érvényesíthető jogai, úgy felbecsülhetetlen annak társadalmi veszélye, hogy egy illegálisan tartózkodó, hatóságilag semmilyen módon nem létező személy tettei lekövethetőek legyenek. A német kormány elismerte⁹, hogy a 2015-ben érkezett 1,1 millió bevándorló 13%-a, tehát 135 000 ember hollétéről nem tudnak. 2016-ban már közel 600 000 emberről nyilatkozott dr. Harald Neymanns¹⁰, a német belügyminisztérium szóvivője, hogy eltűntek a német hatóságok előtt. Ebbe beletartoznak azok, akik továbbmentek más országokba, több alkalommal regisztráltak vagy „eltűntek” az országban. Erről ritkán látni hivatalos véleményt vagy adatot az országok között, a szám vélhetően az azóta eltelt idő alatt tovább nőtt. Az akár így, akár hivatalos úton az országba érkezők nyelvtudás és szakképesítés híján jellemzően azokon az irányvonalakon épülnek be a társadalomba, ahol tudnak, és ez az etnikai és vallási megkülönböztetés mellett lényegében saját közösségeiket jelentik, tehát vallási vagy földrajzi alapon szerveződő közösségekhez csatlakoznak. Ez tovább gerjeszti az

ilyen közösségek környezetének amortizálódását, ahogy tovább szegregálódnak a régiók gazdaságilag, és etnikailag is. Szakképesítés és nyelvtudás nélkül, a célsországba jutás terheivel, legyenek azok akár anyagiak, akár érzelmi, az újonnan érkezettek ki fizetése komoly terhet ró azokra, akik teljes egzisztenciájukat hagyják hátra, valamint az új szociális közegbe való integráció sem hagy kitörési pontokat, így ezek az emberek különösen veszélyes helyzetben vannak. Azonban nem csak áldozatai a szervezett bűnözésnek, a tevékenységi kör könnyedén felszippantja azokat a főleg nehéz helyzetből érkező fiatalokat, akiknek képzettsége esetenként megáll a katonai vagy erőszakhoz köthető tapasztalatoknál. Emellett az új megélhetés kiépítésének egyszerűsége is efelé hajthatja az érkezőket, valamint a személyazonosító papírok és regisztráció nélküli menekülteknek alternatívájuk sincsen a legális munkavállalásra. A célszági bűnözői struktúrák bevándorlókhoz való viszonyáról keveset tudni, de jellemzően szintén a nyelvtudás hiánya, a módszerek és szokások különbözősége, valamint a már meglévő érdekeltségek védelme miatt nem lehet kijelenteni, hogy felszippantaná a beérkezőket, ezért valószínűsíthető inkább, hogy vallási vagy földrajzi alapon szerveződő csoportokhoz csatlakoznak. Az ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen területek és személyazonosságok legnagyobb veszélye továbbra is az, hogy teret enged a radikalizmus térhódításának egy kiszolgáltatott, veszteni való nélküli közegben.

A bűnöző létforma választása, a radikalizálódás, nem, vagy nem kizárólag a vallási vagy kulturális értékek mentén jönnek létre, inkább az egyének helyzete és kiszolgáltatottsága eredményezi, hogy ilyen döntésekre jutnak. Az érintett személy attitűdjéből fakadó morális gát hiánya (nem mindenki választja a bűnözést, ha nehéz a sorsa), a közös hit, mint kapcsolódási pont, a vallási köntösbe bújtatott meggyőzés és feloldozás gyakori eleme a befolyásolásnak. A munkapiaci egyenlőtlenségek és az oktatási felzárkózás nehézségei miatt, valamint az egyoldalú ideológiai képesítés révén gyakran nem adatik meg a döntés lehetősége, valamint a célsországban tapasztalható etnikai alapú megítélés érzékelése is negatívan befolyásolja ezeket a döntéshozatali folyamatokat és kényszerhelyzetbe hozhatja az egyéneket. Megnehezíti a helyzetet a rendvédelmi szervek rendszerint okkal, de esetenként túlkapaszkodással erélyesebb fellépése is, amely rombolhatja a bizalmat az új társadalommal szemben.

(*Radikalizmus*) Illusztrálja a helyzetet londoni székhelyű Nemzetközi Radikalizáció- és Politikai Erőszakkutató Központ (The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence) 2016-os „Bűnöző múltak, terrorista jövők” (Criminal Pasts, Terrorist Futures) című tanulmánya¹¹. A tanulmány szerzői szerint a dzsihadisták jelentős részét ma már nem vallási alapon szervezik be. Sokkal nagyobb szerepet játszik a folyamatban az előélet, egyre gyakoribbak a bűnözői háttérrel rendelkező, nem vagy csak frissen vallásos terroristák, akik nagy része fiatal, a húszas éveiben jár. A kutatásban 79 európai „friss” dzsihadista profilját vizsgálták meg a beszerzés és kiképzés viszonyait tekintve, hogy pontosabb képet kaphassanak arról, miért és hogyan radikalizálódnak ezek a fiatalok. Míg korábban jellemzően vallási alapon szerveztek be tagokat és az ebbe a közegbe beépülő tagokat fanatizálták később az erőszak szintjéig, ma már a szélsőséges szervezetek olyan fiatalokat keresnek, akiknek eleve szélsőséges életük és hozzáállásuk van, és őket vezetik el ideológiailag a vallási fanatizmusig. Ez több szempontból is előnyös, révén ezek a fiatalok rengeteg hasznos képzettséggel rendelkeznek (gyakorlottak a hatóságokkal való interakciókban, van helyismeretük, egy részüknek nem idegen az erőszak sem). Kontrasztot állít a lényegi tevékenység céljának, hogy ezeknek a fiataloknak az

életmódja nem igazán kompatibilis a saría törvényeivel és szabályaival, sokan közülük használtak kábítószereket, alkoholt vagy dohánytermékeket, amiket például muszlim országokban súlyos fizikai büntetések terhe mellett tiltnak. A tanulmány gondosan kitér arra, hogy a beszervezések központi elemei és helyei a börtönök. Bár pontos adatok nincsenek az országok börtöneiről az elítéltek vallási hovatartozása arányában, sok országban van jelentős muszlim népessége a büntetés-végrehajtási intézményeknek.¹² Itt egyrészt könnyen találni olyanokat, akik célkép és morális vezérelvek híján könnyen befolyásolhatóak, másrészt rendelkeznek a fent említett készségekkel, sőt esetenként a radikalizálhatósághoz nagyon hasznos ellenszenvet is éreznek a többségi társadalom irányába, melyek mentén könnyedén alakítható megfelelő retorika mellett az ideológiájuk. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy például a párizsi és brüsszeli terrortámadások végrehajtói közül is majdnem mindenkinél büntetett előéletet és hosszabb vagy rövidebb börtönben töltött időt figyeltek meg. Amellett hogy könnyebben átfordíthatóak voltak, egy alvilági kapcsolatokkal rendelkező személy feltehetőleg nagyobb sikerrel tud fegyvert vagy hamis papírokat szerezni, valamint terrorcselekményekre való felkészítését nem kell anyagilag nagyobb mértékben támogatni, mintha például Jemenben vagy Ománban kellene kiképezni és a célterületre juttatni. Fontos előnye az ilyen beszerzésnek, hogy az egyének nagyobb valószínűséggel rendelkeznek a helyismeret mellett nyelvtudással is. Az ISIS hatására sok európai muszlim radikalizálódott. A bűnözők közül történő verbuválásnak komoly asszisztáló tényezője a nehezen átlátható és irányítható kerületek és városrészek (no-go) ellenőrizhetetlensége, hiszen itt az amúgy is nagyobb számban élő muszlim kisebbség sokkal jobban ki van téve a máshol büntetett és tiltott eszmék terjesztésének.

(Etnikai enklávék – európai esettanulmányok) A közösségek együttélése szükségszerűen a lakosság eloszlásával jár, melyek vezérvonalai a szociális és demográfiai vonalak mentén alakulnak ki. A globalizáció felgyorsította a heterogén közösségek kialakulását és a mai Európa populációjának arculata is ezt példázza. Az, hogy egy idegen országban az azonos hátterű lakosság zárt közösségekbe tömörül, egyáltalán nem új jelenség, erre példák az amerikai kontinens meghódítása idején kialakult és mai napig fennmaradó távol-keleti városrészek. Az ilyen fellig-meddig kényszerű együttélés azonban akarva-akaratlanul is sűrűdásokhoz vezet, melyek erőssége területenként változó. Ez függhet a konkrét terület tulajdonságaitól (az elérhető munkalehetőségektől, a földrajzi elhelyezkedéstől vagy a régió gazdasági fejlettségétől) vagy az ott élő társadalmi csoportok tulajdonságaitól, legyenek azok vallási, vagyoni vagy etnikai indíttatásúak. Ezek a közösségek az esetek egy részében békés, akár prosperáló, viszonyban élnek környezetükkel. A konfliktusok akkor jelennek meg, amikor a közösség nem akar együttműködni a legitim állami vagy önkormányzati irányítással, vagy épp ellenkezőleg, a befogadó közösség tekinti kívülállónak az ott élőket. A mainstream médiumokban az Európát sújtó migrációs válság kapcsán újra felmerült a „no-go zónák” kérdése, mellyel az ebben a helyzetben lévő területekre utaltak, és amely a maga ellentmondásos titokzatosságával tökéletesen reprezentálja azt a szociokulturális válságot, amely egyre növekvő problémát jelent Európa békéjére. Magát a „no-go zóna” kifejezést Daniel Pipes-től, egy amerikai történésztől eredeztetik egy 2006-os cikke alapján¹³, ezzel a kifejezéssel olyan területeket illetett, ahol a hatalomgyakorló szerv nem a legitim kormány irányította rendfenntartó erő. Pipes később a kérdést újravéleményezte, és bár eredeti értelmében nem találta helyesnek megállapításait, kitarzott a „partial NO-GO zones”¹⁴, vagyis a részleges no-go zónák kifejezés mellett. A kifejezés alapvetően nem utal etnikai vagy vallási kisebbségre, sem

pedig veszélyre, a fogalom értelmezési vetületei később alakultak ki. A gyakorlati jelentés lényegében annyit takar, hogy a rendfenntartó és közügyi szervek nem, vagy lehetőleg nem végzik az adott területen a munkájukat. Arra, hogy ezek a területek nem kizárólag egyetlen kimondott ideológia mentén alakulnak ki jó példa, hogy a polgárháborús területeken régen is léteztek ilyen régiók, említendő az észak-írországi polgárháborút, mely alatt az IRA irányított bizonyos területeket a 70-es években. A téma kutatásának legfőbb nehézsége a jelenségről folytatott kommunikáció kettőssége, mivel bár tekintélyes mennyiségű beszámoló áll rendelkezésre informális forrásokból, és ezen területek gazdasági és szociális helyzete is elkülönül az őket körülvevőektől, egyetlen ország sem ismeri el hivatalosan ezek létét. Amikor a magyar kormány 2016-os népszavazási kampányában ezeknek a zónáknak a létezésével érvelt, minden érintett ország hivatalos képviselője visszautasította, hogy léteznének ilyen területek az országaikban. Ezzel szemben a jelenséget elismerő nyilatkozók, többnyire helyi lakosok vagy visszavonult rendvédelmi szervek képviselői, valamint olyan videók és képfelvételek, melyek bár kontextus hiányában nem perdöntőek, kérdéseket hagynak maguk után. A téma feldolgozásának másik akadályja a hivatalos szakirodalom hiánya, ennek oka a téma újdonsága, valamint hogy hivatalos keretek között, tudományos igényességgel felvázolni a helyzetet tabunak számít sok országban.

(Belgium) A témában megkerülhetetlen Brüsszel két városrészének említése: Schaarbeek és Molenbeek. A 2015-ös párizsi terrortámadások utáni nyomozás szálai egyértelműen Molenbeekbe vezettek, majd az itteni további vizsgálódás után Jan Jambon belügyminiszter elismerte, hogy „a kormány elvesztette az irányítást a környék felett”.¹⁵ Ez az eset hozta be a modern köztudatba azt, hogy ez a jelenség Európában létezhet. Belgium példáján kívül lassan más európai ország is elismeri politikai kommunikációjában az ehhez hasonló enklávék létét, az igazgatási apparátus egyre többet foglalkozik a kérdéssel. 2017-re átalakult a hivatalos szakmai retorika, Saad Amrani, a brüsszeli rendőrkapitány tanácsadója határozottan azt állítja¹⁶, hogy Molenbeek, ahol a lakosság 49%-a muszlim, nem no-go zóna, inkább a polarizáció atmoszférája miatt olykor ellentét alakul ki a közösségek fiataljai és a rendőrség között. A szakember szerint Molenbeek még csak nem is párhuzamos társadalom, inkább olyan homogén csoportok lakhelye, ahol kezdenek (!) kialakulni olyan társadalmi folyamatok, amelyek megnehezítik az integrációt. A problémák ilyen fajta elkendőzése, mi több elbagatellizálása nagyon veszélyes lépés, és úgy tűnik valahogy nem elfogadott arról nyilatkozni vagy utalni rá, hogy ezekben a városrészekben más kulturális normák érvényesülnek.

1. táblázat: Brüsszel néhány kerületének összehasonlítása a lakosság száma és az elkövetett bűncselekmények számának vonatkozásában (2014)

Kerület	km ²	Lakosság száma	Bűncselekmények száma	100 főre jutó bűncselekmények száma
Brüsszel	32,6	176 000	49 772	28
Anderlecht	17,2	118 000	12 147	10
Schaarbeek	8,1	133 000	12 745	9
Molenbeek	5,9	97 000	8 758	9

Forrás: saját gyűjtés és szerkesztés

Centre for Information, Documentation and Research on Brussels. <http://briobrusseel.be/ned>

A brüsszeli városrészben elkövetett bűncselekmények száma a legmagasabb, azonban a statisztikák szerint ezeknek a bűncselekményeknek jelentős hányadát teszik ki az utcai zseblopások, kisebb rablások. A városrészben élő muszlimok száma kevesebb, mint a dominánsan muszlimok lakta Anderlecht, Schaarbek és Molenbeek területeken. Ez utóbbi három helyen 20% feletti, de Molenbeekben 49% a muszlimok aránya. A területek méreteit és a lakosság számát tekintve magasabb az elkövetett, kiváltképp erőszakos bűncselekmények száma, mint más városrészekben. Sok bűncselekményre hivatalosan nem is derül fény, tekintve, hogy a helyi bandák egymás között „intézik és tussolják el a leszámolásokat”.

(Franciaország) 2012-ben Manuell Valls francia belügyminiszter kijelentette¹⁷, hogy az országban 15 kiemelt biztonsági zónát, úgynevezett ZSP (Zones de Sécurité Prioritaires) neveztek ki, ahol a törvény és közrend betartatásához a kormánynak különleges figyelmet kell szentelnie. A 15 zónából kilenc helyezkedik el Párizsban, vagy annak közvetlen közelében és három Francia Guyana-ban, de erősen érintett Lyon és Marseilles környéke is. A közleményben nem esik szó az muszlim lakosságról vagy annak kapcsolatáról a megváltozott helyzettel, ám az érintett régiók nagy része bevándorlók által sűrűn lakott körzet. 2016 márciusában Patrick Kanner, a városokért, fiatalokért és sportért felelős francia miniszter egy interjúban¹⁸ azt nyilatkozta, hogy csak Franciaországban legalább 100 olyan környék van, amelyek helyzete hasonlóságot mutat a molenbeekihez. Fontos kiemelni a Calais melletti, a médiában általában csak Dzsungelként említett ideiglenes menekülttábor, ahol erősen eszkalálódott állapotok uralkodtak. Habár a tábor felszámolására rendszeresen erőfeszítést tettek a hatóságok (ez hivatalosan meg is történt), a táborból rendszeresen jöttek hírek erőszakról és halálról, valamint az internetet is elárasztották a környéken készült videók, melyek tanulsága szerint a közlekedés sem biztonságos. A tábor lakói szinte mind bevándorlók voltak, akik Angliába akartak eljutni, ám számuk olyan hirtelen és nagy sebességgel nőtt, hogy a hatóságok azt nem voltak képesek kezelni. A francia kormány folyamatosan tartózkodott a kijelentéstől, hogy a jelenség általános lenne.

Mára a tábor kiürítésre került, az összetákolt építményeket eldózerolták. A területre most is rendszeresen érkeznek bevándorlók, ám őket a hatóságok már elszállítják vidéki befogadó központokba. A francia bűnügyi statisztikák nem részletezik az elkövetett bűncselekményeket azok koncentrációja szerint, így arra vonatkozóan hiteles forrásból nem lehet megállapításokat tenni, hogy a ZSP negyedekben milyen mértékű az elkövetések száma. Magukat a problémás negyedeket sem kötik etnikai, vallási jellemzők szerint a bűncselekményekhez. Az „érzékeny városi területekről” olyan megállapítások olvashatóak, amelyek a magas munkanélküliségi arányt, az alacsony iskolázottsági szintet említik, illetve azt, hogy a lakosság jelentős része nem saját tulajdonú lakótelepeken, sok esetben szociális lakásokban él. A hivatalos adatok annyit elismernek, hogy az érzékeny városrészek 490 településen oszlanak el és 4,7 millióan lakják.¹⁹

(Egyesült Királyság) Angliában hasonlóan viszonyul a kormány a kérdéshez, nincs hivatalos álláspont a témában. Az ország nagy múltra visszatekintő multikulturális öröksége azonban magában hordozza a különböző földrajzi vagy vallási egységen alapuló közösségek létrejöttét. Nagy-Britanniában a kisebbségek által sűrűn lakott városrészek kialakulásáért a fehér brit népesség mozgása felel, akik szisztematikusan kiköltöznek azokból a negyedekből²⁰, ahol nagyobb számú kisebbség telepszik meg. A jelenséget „whiteflight”-nak, azaz fehér repülésnek nevezik, és erősen kontroverzális téma az angol sajtóban és

a közbeszédben is. London hihetetlenül diverz lakosságának a 2011-es census adatai alapján mindössze 45%-a az őslakos fehér brit, és a város Tower Hamlets nevű keleti városrészében ez a szám mindössze 31%, ahol csak a bangladesi bevándorlók aránya 31%.²¹ A negyed a brit bulvársajtóban egyébként is híres a muszlim lakosság közösség elleni atrocitásairól²². (Többek között itt történtek azok az elhíresült plakátragasztásos esetek, ahol feltételezhetően a helyi iszlám közösség, az iszlám törvénykezést, a sariát propagáló plakátokat ragasztott közterületen.) Emellett London több kerületében is megfigyelhető szegregáció, bár ennél többnyire kisebb mértékben. London mellett nagyobb számú muszlim közösség él Birminghamben, ahol az ún. „Trójai Faló” akció is zajlott az általános és középiskolák iszlamizációja kapcsán. A vizsgálódások és nyomozások kapcsán előtérbe kerülő feszültség felmérésére a kormány már 2009-ben közvélemény-kutatást²³ végzett, aminek eredményeként kiderült, hogy az őslakos helyi britek több városrészben is kellemetlenül érzik magukat és rendszeres atrocitások elszenvedői. 2014-ben Tom Winsor, Anglia és Wales korábbi rendőrfőnöke kijelentette²⁴, hogy „Nagy-Britannia bizonyos területeinek saját igazságformája van”, valamint hozzátette, hogy bár nem nevezi meg a kérdéses közösségeket, de „más kultúrákból” érkeztek. A BBC 2013-ban forgatott egy szociokulturális dokumentumfilmet „Secrets of Britain’s Sharia Courts” címmel, mely felfedte, hogy országshozta mecsetekben és bérlakásokban gyakorolják az iszlám törvénykezést, melyet a közösség tartat be a legitim hatalom helyett. Ezek mellett a kormány hivatalos álláspontja, hogy nem léteznek ilyen területek és visszautasították például Szijjártó Péter magyar külügyminiszter erre irányuló utalásait is. (A dokumentumfilm megtalálható a legnagyobb videómegosztó portálon.)

(Németország) Németországban a téma szintén a migráció hatására került a köztudatba. Az ország a migrációs válság kezdete óta az egyik legnagyobb számú bevándorlót fogadta, akik kezelése további nehézségeket okoz az egyébként is problémás etnikai integrációban. A kormány kommunikációja szerint itt is teljes az ellenőrzés és a biztonság, ettől függetlenül innen is kerülnek ki ezt cáfoló hírek. 2015 nyarán a Spiegel hírlapnak kiszivároztatott belső irat szerint²⁵ Észak-Rajna-Vesztfália rendőrsége aggodalmasnak látja feladata – miszerint fenntartja a rendet – hosszú távú ellátását. Ez a tartomány Németország legnépesebb állama, emellett itt él a legnagyobb muszlim populáció is. A lap értesülései szerint feltehetőleg bevándorló háttérű csoportok tevékenységei rontják a közbiztonságot és megnehezítik a tömegközlekedést, különösképp éjszaka. A jelentés kitér arra, hogy középtávon nem látnak lehetőséget a helyzet javulására, mivel a konfliktus okai a kisebbségek közötti magas munkanélküliség, valamint a faji feszültség az utóbbi években csak rosszabbodott. Duisburg egyes kerületei is ilyen enklávéként vannak számon tartva, 2015 júliusában a rendőrségnek nagy erővel kellett kivonulnia²⁶, miután egy igazoltatás során két bevándorló fiatal ellenállt az intézkedésnek, majd a közelben összegyűlt tömeg is rátámadt a rendőrökre. (Az esetről számos videó került fel akkoriban az internetre.) Berlin Neukölln negyede is jelentős kisebbségi, javarészt muszlim populációval rendelkezik, és bár itt az utóbbi években egyre kevesebb az atrocitás, nem példa nélküli. 2016 nyarán, két, fiatal bevándorlókból álló csoport verekedett össze, majd a rendőrök kiérkezése után rájuk támadtak, végül a rendőrségnek 60 emberre volt szüksége a helyzet felszámolásához és rendőr sebesültje is lett az összecsapásnak.²⁷ Már 2011-ben²⁸ Bernhard Witthaut, az országos rendőrfőkapitány azt nyilatkozta, hogy bár minden nyomozó és tisztviselő letagadja, pontosan tudják, hova mehetnek be járóautóval és hova csak csapatszallítóval. Kijelentette, hogy léteznek ilyen zónák, és hogy nem tudják megelőzni vagy szankcionálni a bűnözést ezeken a területeken.

Németország továbbra is az egyik legtöbb menekültet befogadó országok közé tartozik, ami további terhet ró az államapparátusra. A rendőrség létszámának növelésével próbálnak segíteni a helyzeten, valamint ötlet szinten felmerült a muszlim azonosságú vagy háttérű rendőrök toborzása, amely talán segíthet a probléma megoldásában.

Az érintett esettanulmányok kapcsán fontos megjegyezni, hogy a fenti kiragadott példák csak egy részét mutatják be a problémának, és a források sem tekinthetők minden körülményt kizáróan megbízhatónak, azonban sajnálatosan érzékeltetik, hogy van az igazságnak egy olyan oldala, ami nem feltétlenül szerepel a kormánykommunikációban. A bűnözésnek nincsen vallása vagy színe, viszont a fenti területek bűnügyi helyzete azt mutatja, hogy nem általános a jelenség, hanem etnikai enklávékhoz köthető. A helyzet kezelésének számos nehézsége van, a kisebbség bizalmatlan a rendőri erővel szemben, akik nagyrészt helyiekből állnak. A német rendőrség már foglalkozott a problémával és az angoloknál is indult civil kezdeményezés, miszerint egy muszlim közösségből származó rendőr sikerebben láthatná el feladatát a nehezen irányítható környékeken. Ezeket a környékeket természetesen hiba lenne úgy aposztrofálni, mint ahol veszélyben forog minden nem ott élő ember élete. A területek valódi veszélye, mint azt Molenbeek példája is megmutatta, az ellenőrzés hiánya. Az itt folytatott vallási és szociális tevékenységeket sem a rendőrség sem a hatóságok nem tudják érdemben kontrollálni és így melegágyai a szélsőséges ideológiákat terjesztő közegeknek, valamint táptalajai a szervezett bűnözésnek.

(Következtetések) A helyzet vizsgálata, komplex és árnyalt problémákra világított rá, melyek kezelése sokkal bonyolultabb, mint amire egy tanulmány keretén belül teljes egészében valós és működő megoldást lehet találni. Maga a kérdés sem új keletű, a kultúrák együttélése, azon belül pedig a muszlim kisebbség európai jelenléte egy régóta tartó, hosszú folyamat eredménye. A megoldás egyik legnagyobb akadálya a migrációs krízis és a globalizáció által felgyorsuló események hatása, és a szélsőséges hangok megjelenése. A jelenlegi megosztottság és a párbeszéd során feltépet régi sebek megnehezítik a helyzet milyenségének és méretének pontos felbecsülését és a megfelelő megoldás megtalálását. A liberális törekvés a teljes multikulturális társadalom elérésére, láthatóan teljes kudarcot vallott. A kisebbségek helyzete internálisan és externálisan is folyamatosan romlik országra és közösségre való tekintet nélkül és ez a folyamat lehetőségét sem mutatja a dolgok pozitív alakulásának. Az ezzel szemben álló szélsőjobb-oldali, militáns és populista retorika szintén egy olyan irányba tereli a közvéleményt, amely a válság tüneteinek további elmérgesedését eredményezi, és azt hiteti el, hogy a baj megelőzhető és gyengíti a megoldáson való közös munkálkodás esélyeit. Láthatóan minden oldal politikai agendájának erősítésére használja fel az integráció kérdését, ez pedig nehezíti a célorientált és összpontosított erőfeszítést, ami segíthet. A többségivel párhuzamos társadalom létrejötte és működése teljes mértékben lehetetlen, mivel a két társadalom sem demográfiailag, sem vagyoniilag, sem pedig ideológiailag nem egyezik, így az egyik szükségszerűen konfliktusban lesz a másikkal, már csak az irányítás és önkormányzás közös megszervezésének komplikációja miatt is, az ehhez hozzájáruló gondolkodásmódbeli különbségek pedig az egymás melletti létezés napi menetét teszik lehetetlenné. A muszlim kisebbség évtizedek óta nem szándékozik mélyebben integrálódni a mindenkori többségi társadalomba, ami a párhuzamos együttélés lehetőségét is kizárja, és mindenképpen konfliktusokhoz fog vezetni. Emellett szintén nem várható el az őslakosságtól, hogy ők igazodjanak a kisebbségi társadalomhoz, hiszen ennek bizonyos részei alapvető emberi szabadságjogokba és a legalapvetőbb európai

eszmékbe ütköznek. A zárt közösségek léte és létezésének mikéntje azt mutatja, hogy saját eszmerendszerüket követve, saját szabályaiknak engedelmességgel szeretnének élni, és ehhez a nyílt ellenszegülés szintjéig ragaszkodnak. Fontos kijelenteni, hogy a valódi veszélyt nem az iszlám, mint vallás jelenti, hanem annak szélsőséges irányzatai. Ezek a kifordított, eltorzult értelmezései a vallási dogmáknak megbékíthetetlen ellentéteket fognak szülni mindig is, amely lehetetlenné teszi a békés közös munkát. Ezeknek az ideológiáknak a terjedése a 21. századra vált a legnagyobb problémává a globalizáció okozta információáramlás felgyorsulásával és ellenőrizhetetlenségével, valamint a vagyoni polarizálódás erősödésével, ami tovább mélyíti a szakadékokat a társadalmi rétegek között. A radikalizmus és a bűnözés az összeférhetlenség legszembetűnőbb jelei, melynek kezeléséhez nem elég a tevékenységek szankcionálása, hiszen ez eddig is létezett és a törvény visszatartó ereje minimális volt. A szélsőséges ideológiák terjedésének legnagyobb mozgó ereje a társadalmi szegregáció, mely démonizálja a kisebbségeket és erőteljesen csökkenti a kooperáció lehetőségét. A hatóságok tagjai és vezetése nagyrészt a többségi társadalomból kerülnek ki, ami akadályozza a párbeszédet a kisebbségek és a vezetés között. A társadalmi megosztottsághoz vezető munkapiaci szegregáció nehézsége elsősorban pont ebből a beilleszkedésre való képtelenségből fakad. Európában az iparnak az a része, mely könnyedén kezelni tudta a nagy mennyiségű képzetlen munkaerőt, már nem olyan fajsúlyos, mint régen, és a robotizációval ez a jövőben csak romlani fog. Fontos tényező, hogy a muszlim kisebbség tanulási hajlandósága és eredményei elmaradnak a többségi társadalométól, aminek gyökerei egyrészt a konzervatív kulturális irányultság eredménye, másrészt a nyelvi és előképzettségi hiányosságok miatt alakul így, ám az oktatási integráció fókuszaiban mindig a fiataloknak kell lennie. Az iszlám mentén lehetetlen integrálni a muszlim kisebbséget a társadalomba, erre kizárólag kulturális és szellemi fejlődés útján van lehetőség. Ehhez egy belső kulturális és családi paradigmaváltásra van szükség a következő generációkban, valamint a befogadó társadalmak szegregációs nyomásának enyhülésére és szigorú irányítására a katasztrófa elkerülésének érdekében. Ez a problémakör a valóságunk, Európa valósága és már nem lehet megelőzni vagy elkerülni. Vagy sikerül együtt dolgozni a megoldáson, hogy gyermekeink egy élhető jövőben nőhessenek fel, vagy megosztott és gyenge példaként állunk az iszlám előtt, elveszítve a leghatásosabb érvünket az önkéntes együttműködésre.

(Összegzés) Jelenleg Európa lakosságának 10%-a muszlim. Pontos adatok nincsenek, mert a tagállamok egy részében törvényellenes az etnikai vagy vallási alapú adatgyűjtés. Ezáltal sem az Eurostat, sem az uniós népszámlálási adatok nem rendelkeznek megbízható felmérésekkel. Azt azonban lehet látni, hogy a muszlim közösségek népszaporulata nő, identitásuk erősödik. Erre a trendre csak ráerősít a folyamatos bevándorlás. A legtöbb, muszlimokat képviselő szervezet célja a kormányok politikájára nyomást gyakorolni, az uniós intézményekben lobbizni minél szélesebb körbe kiterjeszhető jogaikért (Migrációkutató Intézet 2017). Cél egy politizált muszlim identitás kialakítása, pozicionálás, véleményformálás, lelki nyomásgyakorlás – mindez az iszlám mentén. A nyugat-európai muszlimok többsége a baloldali pártokra szavaz, ezért a szövetségért a pártok a bevándorlásra, betelepülésre, a segélyek támogatására irányuló ígéreteket tesznek, egyezségeket kötnek. A muszlim háttérű politikusok erősítik a szavazóbázist, ez kedvez a hatalom megszerzésében/megtartásában a baloldali politika számára. Az iszlám egy olyan vallás, amelyben nem különül el a politika és a hit, egy muszlim egész identitását az iszlámon keresztül fogalmazza meg. Az iszlamista törekvések, azok legitim támogatása az európai politikai rendszerekbe beágyazódó szervezetekkel, hosszú

távon markáns változásokat eredményeznek Európában. Ahogy az iszlám Nyugatra vándorolva egyre terjeszkedik a demokratikus jogokat és toleranciát gyakorló európai világban, a törvényhozásban a muszlimok jogait megerősíti, vagyis teret hódít. Ebben a térhódításban egyre ellehetetlenül a keresztény kulturális életforma létjogosultsága. Erre a jövőképre vizionálni talán nem is tűnik fantazmagóriának, ha unokáink, dédunokáink számára elérkezik az idő, amikor ők, mint az európai keresztény kisebbség tagjai megkezdhetik integrációjukat (amely ismerve az iszlámot csakis asszimiláció lehet) az iszlám világába a „Párizsi Notre Dame mecset”²⁹ kapujában.

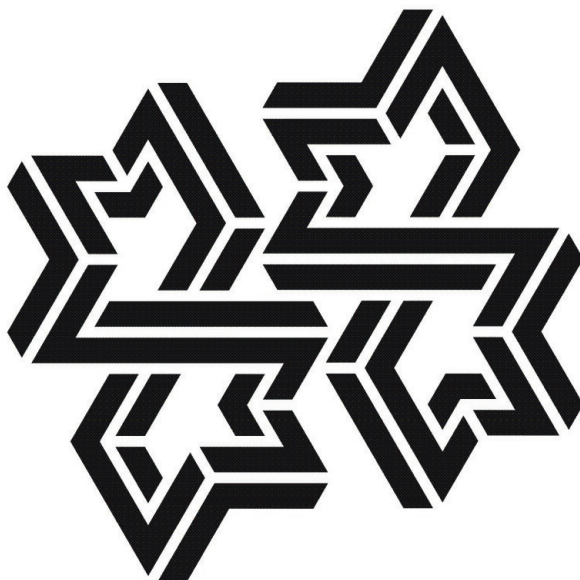
FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Róbert (2010): *Ibrahim ante portas: közösségi migrációs politika és transznacionális tér*. [web:] <http://www.generacio2020.hu/cikkek/56>
- Bándy Katalin (2015): Mi lesz veled Európa? A muszlim közösségek európai társadalmi integrációjának problémái és kudarca. *Valóság*, 2015/12.
- Papaestergiadis, Nikos (2000): *The Turbulence of Migration. Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Polity Press, Cambridge, p. 20.
- Pascouau, Y. – McLoughlin, S. (2011): Legal migration and integration policies: what solutions? In: *Growth, well-being and social policy in Europe: trade-off or synergy?* Challenge Europe issue 21, European Policy Centre, Brussels, p. 65.
- Póczik Szilveszter – Dunavölgyi Szilveszter (2008, 2013): *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok*. HVG-ORAC Lapkiadó.

JEGYZETEK

- * Jelen tanulmány a „Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése, mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen Projekt” keretében jött létre. Azonosító: EFOP-3.6.1-16-2016-00017
- 1 <http://icsr.info/wp-content/uploads/2016/10/ICSR-Report-Criminal-Pasts-Terrorist-Futures-European-Jihadists-and-the-New-Crime-Terror-Nexus.pdf>
- 2 Forrás: Papaestergiadis, N. (2000): *The Turbulence of Migration. Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Polity Press, Cambridge, p. 20.
- 3 Az adatok forrása: Migration and development brief April 2017. Migration and Remittances <http://pubdocs.worldbank.org/en/992371492706371662/MigrationandDevelopmentBrief27.pdf> (letöltés ideje 2017-07-19)
- 4 Zöld Könyv A Gazdasági Migráció Kezelésének Európai Unió megközelítéséről. Az Európai Közösségek Bizottsága. COM(2005)811 ec.europa.eu/green-papers/index_hu.thm (letöltés ideje 2017-03-31)
- 5 Pascouau, Y. – McLoughlin, S.: Legal migration and integration policies: what solutions? In: *Growth, well-being and social policy in Europe: trade-off or synergy?* Challenge Europe issue 21, European Policy Centre, Brussels, 2011, p. 65.
- 6 Az EU Tanácsa és az Európai Tanács migrációs nyomás kezelésének intézkedései (2016–2017. február) www.europarl.europa.eu/meetdocs (letöltés ideje: 2017. 08. 22.)
- 7 <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (letöltés ideje: 2017. 07. 17.)
- 8 <http://www.mirror.co.uk/news/world-news/isis-demands-protection-money-migrant-6347705>
- 9 <http://www.bbc.com/news/world-europe-35667858>
- 10 <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3410787/German-government-admits-account-600-000-1-1million-asylum-seekers-using-multiple-identities-travel-Europe.html>
- 11 <http://icsr.info/wp-content/uploads/2016/10/ICSR-Report-Criminal-Pasts-Terrorist-Futures-European-Jihadists-and-the-New-Crime-Terror-Nexus.pdf>
- 12 A muszlim fogvatartottak arányáról a nyugat-európai börtönökben adatokat lásd. Bándy (2015): Mi lesz veled Európa? A muszlim közösségek európai társadalmi integrációjának problémái és kudarca. *Valóság* 2015/12. p. 111.
- 13 <http://www.danielpipes.org/blog/2006/11/the-751-no-go-zones-of-france>

- 14 <http://www.danielpipes.org/16322/muslim-no-go-zones-in-europe>
- 15 <http://www.nytimes.com/live/paris-attacks-live-updates/belgium-doesnt-have-control-over-molenbeek-interior-minister-says/>
- 16 www.europapont.blog.hu/2017/03/17/europai_gondolkodok_saad_amrani
- 17 <http://www.leparisien.fr/faits-divers/securite-la-liste-des-ville-que-l-etat-veut-securiser-04-08-2012-2113408.php>
- 18 <http://www.europel.fr/politique/patrick-kanner-une-centaine-de-quartiers-en-france-presentent-des-similitudes-avec-molenbeek-2704048#xtor=CS1-16>
- 19 Atlas des Zones urbaines sensibles (Zus) www.sig.ville.gouv.fr/Atlas/ZUS
- 20 <http://www.economist.com/news/international/21685490-white-shuffle-not-white-flight>
- 21 <https://www.ons.gov.uk/census/2011census>
- 22 <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/law-and-order/8570506/Police-covered-up-violent-campaign-to-turn-London-area-Islamic.html>
- 23 <http://www.birminghammail.co.uk/news/local-news/the-area-of-birmingham-that-are-no-go-areas-for-white-237564>
- 24 <http://www.thetimes.co.uk/tto/news/article3978826.ece>
- 25 <http://www.spiegel.de/panorama/justiz/nordrhein-westfalen-polizei-warnt-vor-rechtsfreien-raeumen-a-1045222.html>
- 26 <http://www.derwesten.de/staedte/duisburg/polizisten-angegriffen-zehn-streifenwagen-ruecken-nach-marxloh-aus-id10834233.html>
- 27 <http://www.morgenpost.de/berlin/polizeibericht/article205410271/Polizisten-schlichten-Schlaegerei-und-werden-angegriffen.html>
- 28 <http://www.derwesten.de/politik/in-problemvierteln-fuerchtet-sich-sogar-die-polizei-id4926287.html>
- 29 A „Párizsi Notre Dame mecset” Jelena Hudinova orosz konzervatív pravoszláv író nő pesszimista katolikus sci-fi könyve, melyben Európa muszlimmá vált (2006). A történet 2048-ban játszódik, az író nő utal ezzel Orwell 1984 c. regényére.

Afrikai Exodus

Testvérharcok Dél-Szudánban

„Ma nincs kevesebb keresztény vértanú, mint Néro császár idején”, „korunkban többen tesznek tanúságtételt hitük mellett, több a keresztény mártír, mint a kereszténység elején” – fogalmazott Ferenc pápa. És valóban: napjainkban erősebb a keresztények üldözése, mint valaha. Különösen igaz ez a Közel-Kelet sokat szenvedett országaira, de Ázsiára és Afrikára egyaránt. A kenyai Mombasa városának nyomortelepén élő *Geoffrey* csak egy, a több ezer keresztény menekült közül, akik családjukkal dél-szudáni otthonuk elhagyására kényszerültek. Az ottani szélsőséges muzulmán radikálisok állandósult atrocitásai miatt életre szóló döntést hoztak, amikor elindultak közel ezerötyszáz kilométeres, viszontagságokkal teli újukra, amely életüket alapjaiban változtatta meg.

Alig néhány éve, hogy hivatalosan is véget ért az emberiség történelmének egyik leghosszabb polgárháborúja Szudánban, amely során több mint négymillió ember vesztette életét, a mára kettészakadt országok újra pusztító harcok helyszínéivé váltak. A régóta várt béke rövid volt, szinte csak illúzió. Az így létrejött Dél-Szudánban, a nemzetközi közösség legfiatalabb országában el se kezdődhetett a múlttal való szembenézés, ma újra vagy még mindig politikai és etnikai megosztottság, és teljes bizonytalanság jellemzi a mindennapokat. Mintha örökségül kapta volna az ország az elmúlt évtizedek állandósult véres ütközeteinek rémét, úgy folytatódtak a harcok szinte átmenet nélkül a fekete-afrikai térségben. Dél-Szudán jelenleg a legtörékenyebb államok egyike, a washingtoni The Fund For Peace elnevezésű kutatóintézet negatív listájának vezetője. Az ENSZ adatai szerint a kiújuló harcok következtében ma több mint egymillió menekült él ideiglenes táborokban, és mintegy négyszázezeren szórványban a környező területeken. Uganda vagy Kenya csak kettő, az úgynevezett célországok közül, ahová a mindennapos fegyveres összetűzések, és támadások ellen menekülők egy jobb jövő reményében vándorolnak. A remélt javulás azonban legtöbbször elmarad: gyakori, hogy a hazájukban áldozattá váltak jóllehet viszonylagos békében, valamelyik szomszédos ugyancsak fejlődő országban, az emberi léthez méltatlan körülmények között egy nyomortelepen folytatják életüket.

(Sebek Afrika szarván) Geoffrey és sorstársainak története csupán egy kis szelete a szubszaharai Afrika és Szudán konfliktusokkal terhelt újkori történelmének, mégis annak jellemző példája; rámutat az ott élők sebezhetőségére, és teljes kiszolgáltatottságukra. Küzdelmeiken keresztül felsejlik emberiségünk ősforrásának múltja és jelene, amelyről mind a mai napig kevesebbet tudunk, mint az Újvilágról vagy Ázsiáról. E férfi családjának történetén keresztül, a térség aktuálpolitikai összefüggései mellett, annak egy speciális vonatkozása is közelebb kerül: vannak, akik a világ egyes tájain csak az életük és személyes szabadságuk árán juttathatják kifejezésre vallásukat, világnézetüket. Egy nemzetközi humanitárius program során magam is megismerhettem e kitalált mindennapi küzdelmeit és idővel valós képet alkothattam életükről. A környező nagyvárosok nyomortelepein dolgozó segítő szakemberek tapasztalatai szerint, Dél-Szudán 2011-es létrejöttét követően ugrásszerűen nőtt az onnan érkező menekültek száma.

Ugandában és Kenyában is szembetűnő volt a beáramlók összetételének gyors változása. Kenya fővárosának legnagyobb telepén Kiberában, ahol becslések szerint közel egymillióan élnek sárral és agyaggal tapasztott pléh kunyhóikban, mindez kevésbé volt szembetűnő. Ellentétben a tengerparti Mombasával, ahol sokkal látványosabb volt a jelenség. A dél-szudáni migránsok arányának rohamos növekedése nem szokatlan az elmúlt évek politikai eseményeinek ismeretében, azonban ráirányította a figyelmet egy jól körülhatárolható csoportra.

Azonban tekintsük át először röviden, óhatatlanul leegyszerűsítve e nagy múltú afrikai ország történelmének jelen téma szempontjából néhány fontos vonatkozását, hogy jobban érthessük jelenét. Hogyan vált az egykori Núbia később az Afrikáért folyó „versenyfutások” részévé, majd a brit gyarmati terjeszkedés egyik fő célpontjává, és napjaink fontos kőolajforrásává. Hogyan lehetséges, hogy egy sok ezer éves kultúrával rendelkező ország, amelynek gyökerei Krisztus előtti évezredekre nyúlnak vissza, ma mégis alapjaiban kényszerül identitását újra, vagy talán először megfogalmazni.

(A törékeny államok legtörékenyebbike) Szudán újkori történelmét az európai gyarmatosítással kezdődően írták. A később brit-egyiptomi Szudánért folytatott harc a britek válasza volt Egyiptom geopolitikai törekvéseire, a Nílus iránti teljes igényre. A cél közös volt: a folyó vízgyűjtőterületének minél nagyobb arányú tulajdonlása, kiterjedt kereskedelmi és termőterületek megszerzése. Az új ország a két nagyhatalom együttes gyarmata lett, habár a valóságban azt a britek kormányozták. Tartományi székhelynek az északi Kartúmot tették, a közigazgatást az arabizált és iszlamizált északi elit végezte. Ők bizonyos kiváltságokban is részesülhettek a déli keresztény és animista lakossággal szemben, többek között az angolok által szervezett modern oktatásba is bekapcsolódhattak. Amíg észak fejlődött, délen alig történt változás. Idővel nőtt a távolság a két rész között, és egy sajátos centrum-periféria viszony alakult ki. A fennálló állapot azonban nem volt történelmileg idegen: keresztény és muzulmán népek évszázadok óta éltek együtt e hatalmas területen. A tengerpart felől érkező erős arab hódítás sikeresen hatott az őslakos nomád pásztornépekre, de hamar szembetalálta magát a főként Núbia északi részén lévő ókeresztény közösségekkel. Idővel a parti területektől kezdődően az iszlám hatás érvényesült, viszont Szudán belső, déli részeire már nem terjedt el: ott, az északi struktúrával ellentétben lazább szerkezetű, főként animista, majd keresztény csoportok alakultak. Az ország polarizációját a későbbi brit jelenlét sem tudta enyhíteni, akik külön igazgatták az eltérő etnikai és vallási hagyománnyal rendelkező gyarmatot. Jóllehet 1926-ban meghirdették az úgynevezett „déli programjukat”, amelynek keretében keresztény misszionáriusokat hívtak délre. Szinte izolálták a térséget (belépni csak engedéllyel lehetett) és különböző intézkedésekkel akarták növelni annak autonómiáját. Enyhíteni kívánták az északi nyomást, azonban a kormányzást továbbra is Kartútból végezték és nem alakították ki dél önálló közigazgatását. Az elkülönülést csak nehezítette, hogy a két országrész között nem volt kijelölve pontos határvonal. Szudán 1956-ban elnyerte függetlenségét, amely lehetőséget jelentett volna egy új, saját identitás megfogalmazására. Az egy évvel azt megelőzően kitört torit-i lázadás viszont tovább erősítette a szembenállást: az Anyanya mozgalomba tömörült déli szeparatisták mélyítették a szakadékot a felek közötti, így a történelmi esély elmaradt. Az állandósult polgárháborúnak időszakos béketárgyalásokkal próbáltak véget vetni. Sikertelenül: Kartúm 1983-ban Szudán teljes területére vezette be a sariát, az iszlám vallásjogot, törvénykezési alapot, ami súlyos politikai és erkölcsi ellentétet jelentett. Szinte fátumként hatott, hogy e kiélezett helyzetben az amerikai Chevron cég kőolajat talált, az amúgy is kritikus

észak-déli határvidéken, beláthatatlan gazdasági és politikai következményeket teremtve. Az évtizedek óta zajló véres összecsapásoknak ekkor már közel négymillió áldozata volt. A huszadik század egyik leghosszabb polgárháborújának befejezésére és a tartós rendezésére a 2005-ben Nairobiban aláírt átfogó békemegállapodás kínált lehetőséget. Észak és dél vezetői által jegyzett szándéknyilatkozat az időtálló béke fontos mozzanata volt. Rögzítette, hogy Szudán több kultúrájú, több etnikumú, több vallású ország, amelynek minden polgára egyenrangú. Az egyezmény megnyitotta a lehetőséget dél népszavazás útján történő önrendelkezése előtt. 2011-ben elsöprő többségű, és a nemzetközi megfigyelők által is szabályosnak tekintett szavazás eredményeképpen az ENSZ 194. orszagaként létrejött Dél-Szudán. Az új kormány nemzetépítési törekvéseinek első lépéseként általános amnesztiát hirdetett. Évtizedek végtelennek tűnő háborúja északkal látszólag a végéhez ért. Dél számára a feladat ezt követően nem volt kisebb, minthogy harcosokból szakembereket képezzen. 2013-ban délen a vezetésért folyó hatalmi harc kiéleződött, és a cowboy kalapjáról elhíresült Salva Kiirhez hú dinka népességű csoportok összecsaptak a szintén déli nuerekkel. A jubai véres viszályt valóságos erőszakhullám követte, amely futótűzként terjedt: etnikai alapú kivégzések, és kölcsönös bosszúhadjáratok kezdődtek szerte a déli területeken. A robbanásszerű konfliktus által egy újabb sötét fejezet nyílt az amúgy is törekeny társadalom számára. 2014 januárjában a szembenálló déli felek ellenségeskedés beszüntetését célzó megállapodást írtak alá. A kétoldalú „leszerelés” ez alkalommal sem tartott sokáig: a Riek Machar által vezetett felkelők és a kormánypártiak közötti béke úgy tűnt képtelen megszilárdulni. 2015 augusztusában Kenya, Uganda és Etiópia közreműködő-közvetítésével új remény kelt a békére: az elsőként Riek Machar által jegyzett paktumot – az ENSZ és más nemzetközi szereplők nyomására – végül Salva Kiir is aláírta. Az egyezmény szerint: a harcokat azonnal beszüntetik, a katonákat visszahívják, a gyerekkatonákat szabadon engedik, közös védelmi erőt hoznak létre és az átmeneti kormány elkezd a demokratikus választások előkészítését. E legutóbbi, közel 20 hónapig tartó háborúban közel 2 millió embernek kellett elhagynia otthonát, a halottak számát pedig csupán megbecsülni lehet... 2016-ban a nemzetközi szervezetek szerint továbbra is etnikai tisztogatások, kivégzések, megtorlások történtek, amit az egységkormány tagadott. Az évtizedek óta tartó drámai harcok okán azonban kiterjedt éhínség és menekültválság alakult ki, amely az ENSZ-hez tartozó Humanitárius Ügyek Koordinációs Hivatala szerint a lakosság több mint felét érinti; a szomszédos Ugandába migrálók száma elérte az egymillió főt. A pattanásig feszült helyzetben azonban továbbra is beláthatatlan az ország jövője.

(Bűnük, hogy keresztények) Hat gyermekével a kenyai tengerparti üdülőváros nyomornegyedén élő Geoffrey-val beszélgetek, sárral tapasztott új otthonának szűkös kis belső terében, amely egyben a konyha, nappali, hálószoba és mosdó. Itt él családjával közel két és fél éve szélsőségesen rossz körülmények között, a létezés peremvidékén. Őszintén beszél helyzetéről: „az itteni telepekről a helyi kormány alig vesz tudomást; a közbiztonság rossz, nincs vezetékes ivóvíz, áram, csatornarendszer, és a közművek hiánya miatt általánosak a gyermekeinket tizedelő súlyos fertőzések. Őt kisgyerekből átlagosan hármat veszítünk el hat éves kora előtt. Az ivóvizet kartellekbe tömörült illegális csoportok árulják, magasan a piaci ár felett, amit csak nagy áldozatok árán tudunk kifizetni, meséli.” „A nehéz viszonyokhoz hozzászoktunk” – gondol vissza beszélgetőtársam otthonára, miközben gyerekei érkeznek haza az iskolából; „megedződik az ember, ha valaki olyan háborúban él, amelyben már nagyszülei is harcoltak.” A történetéről sokadik próbálkozásra sikerül csak új részleteket megtudnom, helyzetéből adódóan bizalmatlan

az idegenekkel. Ő csupán egy a több ezer dél-szudáni menekült közül, akik otthonaikat hátuk mögött hagyva, egy szegénytelepre kényszerültek. Az elmúlt években munkám során többször kerestem e zárt közösségekkel való kapcsolatot Kenya és Uganda városi szegregátumaiban. Idővel közel engedtek magukhoz és betekintést nyerhettem életükbe. A szikár természetű, 37 éves Geoffrey mára családjának egyedüli tagja: szüleit és testvéreit a több mint ötven éven át tartó polgárháború során vesztette el. Őt egészen fiatalon fogadta örökbe egy európai missziós keresztény közösség, ahol több száz „testvérével” nevelkedett. Gondviselői atyái az egykori gyarmati idők örökségének folytatói. Azonban sosem tekintette őket betolakodóknak; „érzékeny, szelíd emberek voltak, akik tekintettel voltak a helyi hagyományokra” – emlékszik vissza. „Atyáink azt mondták, hogy az »egyetemes, mindig tájszólással beszél« – idézi egykori otthonának tanítóit. „A közösség jövőt adott a számomra, ahogyan a sok ezer másik árvának is, akiknek szüleit elragadták a háborúk. Békében éltünk egymással, testvéri szeretet fűzött össze mindnyájunk.” Elevenednek meg emlékei ezerötszáz kilométerre hazájától. „Szudánban állandósult harci feszültségben, mégis valamiképpen kiszámíthatóan éltünk. Eltekintve az időszakos zavargásoktól, nem voltak mindennapos politikai vagy vallási viszályok; legjobb barátaink közt muzulmánok is voltak. A helyzet akkor kezdett kritikussá válni, amikor radikális, felfegyverzett katonák jelentek meg a vasárnapi szentmiséken. Először csak csendben, később megzavarva az együttléteket. Idővel világossá vált: ezek a szélsőséges muzulmán csoportok hitünk nyílt gyakorlását akarják ellehetetleníteni lágyabb, majd keményebb eszközökkel. Új templomot nem építhettünk, a meglévőekben nem harangozhattunk, körmeneteket szabad téren nem tarthattunk. Keresztet sem viselhettünk köztereken, nyilvánosan nem imádkozhattunk. Egyébként »békében« élhettünk volna tovább, ha hitünket legszűkebb privát szféránkba száműzzük, még inkább kulcsra zárjuk önmagukba.”

Ez az azonban számukra nem volt elfogadható. Lakóhelyük, viszonylag működő életük hátrahagyását választották, és elmenekültek az országból. Mint később kiderült nem egyedül: százak, ezrek „veszítették” el így otthonukat Dél-Szudán legkülönbözőbb részein. Az ő életük nem volt veszélyben, „csak” a hitüket volt tilos nyíltan megélni. Inkább sok ezer kilométert vándoroltak, hogy végül a kontinens távoli szegleteiben találjanak menedéket. Geoffrey és sorstársai esetében egy nyomortelepen. Történetüket szemlélve meglehet, felmerül a kérdés, hogy tettük nem túlzás-e, vagy felesleges kockázat? Egyeseknek talán „botrány, másoknak oktalanság”. Vállalni egy beláthatatlan következményeket rejtő hosszú utat, majd nyomortelepen folytatni az életet. Szigorúan racionálisan nézve aránytalannak is tűnhet a megélt fenyegetettség az önkéntes áldozattal. A személyi méltóságuk iránti határozott kiállás azonban más természetű. Tettük ráirányítja a figyelmet az abban gyökerező erkölcsi szabadság legalapvetőbb sajátosságára, amelynek korlátozásával az emberi személy valódi természete szorul háttérbe. Transzcendens értelemben ez azt jelenti, hogy nem csupán képesek vagyunk túllépni anyagi létünkön, de alapvető igényünk is annak meghaladása, az élet értelmének keresése. Ilyen módon messze túlmutat e dél-szudáni üldözöttek története saját tanúságtételükön, amelynek mélységei egyébként megrendítőek, hiszen életre váltották az evangélium üzenetét. Rámutat, hogy a vallásszabadság a személy szabadságának forrása, a nemzetközi jogrend és civilizációnk emblematisz jelentőségű vonása. Ebben az értelemben az élethez való jog alapja, amelyet sosem szabadna megtagadni. Ahogyan *Szent II. János Pál* pápa fogalmazott, az „a lakmuszpapír, amely megmutatja, tiszteletben tartják-e az összes többi emberi jogot”.

(*Mítosz, vagy valóság?*) Sokan vannak, akik világnézetük miatt folyamatos támadásnak vannak kitéve saját hazájukban. Ahol ez megjelenik, ott sosem beszélhetünk tehát biztonságról és békéről, hiszen az ember szabadságának alapja sérül. Napjainkban a keresztények jelentik azt a vallási csoportot, amely a világban legnagyobb mértékben szenved el üldöztetést, fizikai bántalmazást. A Gordon-Conwell Szeminárium adatai szerint százmillió keresztény üldözik ma a Földön, az abból fakadó erőszaktevéseknek naponta átlagosan 270 áldozata van. Ebben a vonatkozásban a támadói oldalról talán leggyakrabban az iszlámot szokták kiemelni; sajnos jelen történetünk fő kárvalottjaival szemben is szélsőséges muzulmán csoportok állnak. Különösen ott figyelhető meg éles párhuzam, ahol az iszlám önmagát a nemzeti legitimitáció eszközének tekinti, és úgy érzi, országának ma újra meg kell fogalmaznia identitását. Megjelenítve egyfajta „eredeti” azáltal, hogy vallási gyökeréhez nyúl vissza. Ez nem csupán a globalizációra adott válasz: sok helyen kísérlet a gyarmati időkben született nyugati kategóriák újraértelmezésére. Az afrikai népek identitása ugyanis sok esetben ma nem tükrözi a gyarmati idők előtti állapotot: életterek és alapvető etnikai tulajdonságok alakultak át bizonyos országokban. *Jean-Loup Amselle* francia antropológus szerint a nyugati etnológusok rendszerei gyakran nem voltak koherensek a történeti hagyományokkal és áttrajzolták mindazt, amibe az egyes közösségek belehelyezkedtek. Dél-Szudánban ez a feszültség naponta érhető tetten. A jelen történettel összefüggésben felmerülhet a kérdés: hogyan egyeztethetőek össze a gyakran ellentmondást nem tűró véres atrocitások, az iszlám toleranciájának kultúrájával? Miként fér meg a szélsőséges muzulmánok által elkövetett erőszakos cselekedetek mellett a világ egyik, ha nem a legtürelmesebb vallásának elve? Csupán látszólagos volna a békés iszlám? Vagy a tömegmédiá egyoldalú, bűnösen leegyszerűsítő tájékoztatása okozza a torzult képet? A bonyolult kérdésről *Abdul-Fattah Munif*ot, Magyarországon élő iszlámszakértőt kérdezem. Segítségével talán érthetőbbé válik e látszólag ellentmondásos helyzet, és némiképpen közelebb kerülhet a valóban Kegyes Korán. „Fontos, hogy lehatároljuk, szűkítsük a Szudánban élő iszlám hívó közösségeket” – kezdi alapvető fogalmi tisztázással beszélgetőtársam. „Északon, a Szudáni Köztársaságban az iszlám szunnita ága a meghatározó, az ország felekezet szempontjából egységes. Siíták alig vannak. Viszonylag erős még a szúfizmus, a misztikus iszlám, és megtalálhatóak még elvétve más szunnita mozgalmak, de alapvetően homogén a jelenlét. Habár az elmúlt ötven-hatvan évben, részben a függetlenné válás, felszabadulás következményeként, részben pedig a karizmatikus egyiptomi vezető *Gamal Abdel Nasszer* hatására megerősödött az úgynevezett politikai iszlám. Az iszlám fundamentalista ágának tartott mozgalom elnyomása vezetett egy az iszlám lényegétől elrugaszkodott csoport megjelenéséhez, amely megosztotta a muszlim hívőket” – mondja Abdul-Fattah Munif. „A helyi keresztény lakosság és a muzulmánok együttélésének kérdésében tagadhatatlan, hogy mindig is létezett vallási feszültség, de alapvetően politikai természetűek voltak a nézetkülönbségek. Az iszlám tanításához hű muzulmánok a Szudánban élő őslakos keresztényekre, ahogyan a zsidókra is szerte világban, mint a védelem népére tekintettek. A Korán tanítása szerint értük felelősséget kell vállalnia a muszlim többségű országnak. A keresztények és a zsidók az iszlám szerint egyaránt a Könyv népének tekintendők, ők azok, akiknek az „Írás adatot”. Tanításunk szerint hitünk forrása közös. Jóllehet azt tanítjuk, hogy követni kell az iszlámot, de minden iszlám államnak az őslakos keresztények számára, bizonyos feltételeket követően, szabad vallásgyakorlást kell, hogy biztosítson. Jogrendünk a medinai-alkotmány szerint az őslakosokkal megegyezően, az átutazók is teljes védelmet kell, hogy élvezzenek. Fontos

tudni, hogy az arab többségű országokban az iszlám nem csupán vallás, hanem jogi és társadalmi berendezkedési rendszer egyben. Azonban egy muszlim hű ahhoz, a vallási identitása miatt egy keresztényt sose üldöz el, vagy korlátozza hitének gyakorlásában. Azokon a helyeken, ahol ez sérül, vagy nem valósul meg, ott az iszlám torzult formája van jelen” – állítja Abdul-Fattah Munif. „Az okok összetettek. Előfordul, hogy az újkori függetlenedési, elszakadási folyamatok során egyes muszlim csoportok vehemensebben fejezik ki az anyaországhoz való tartozási vágyukat. Ezek mögött a gyakran szélsőséges cselekedetek mögött az iszlám jog félreértelmezése áll, és e megtévesztett helyi közösségek szinte kivétel nélkül vadhajtások, nem képviselik a mérvadó vallási intézményeket, nincsenek felhatalmazva a saria alkalmazására. Azt önkényes és helytelen módon gyakorolják; maguk az egyének is sokszor tanulatlan, önjelölt „jogtudósok”. Ők sosem a Korán valódi hagyománya alapján, hanem egyéni értelmezések szerint járnak el. A helyi atrocitások mögött a legtöbb esetben ilyen torzult csoportok állnak. Ezek valóban elítélendők. Szomorú, hogy az iszlámot az ő cselekedeteik által ítélik meg” – mondja a jemeni származású saria-szakértő.

(Az együttélés civilizációja felé) Napjainkban egymástól elszigetelten élni szinte lehetetlen. Az együttélés gyakran elkerülhetetlen sorsszerűség, amely arra készíti a feleket, hogy szüntelenül keressék a másikkal való közösség vállalásának lehetőségét. Ez a feladat még azokban az országban sem könnyű, ahol viszonylag homogén a lakosság nyelvi, vallási, etnikai és kulturális összetétele. Nem beszélve azokról a területekről, ahol a nagy vallások egyre erősebben ajánlják saját magukat a nemzeti identitás újrafogalmazásához. Sajnálatos, hogy a feszültség ezekben az esetekben éppen abból ered, ami a békére és párbeszédre kellene, hogy ösztönözzön. A történelem se kínál kész recepteket a népek közötti „társbérlet” rendezésére. Szabadság, egyenlőség, együttélés – lehetne az új jelmondat. A szubszaharai Afrika heterogén lakosságú országaiban ez különösen nehéz: gondoljunk csak a híresen gazdag etnikai összetételű Kenyára, ahol közel egy tucat jelentős, egymástól eltérő etnikai csoport feszül a másikkal. Hogyan lehet mégis egymás mellett élni? Különösen akkor, amikor néhány ember is képes destabilizálni egy országot, miként az Dél-Szudánban, vagy akár a Közép-afrikai Köztársaságban látható. A válasz bizonyára minden nép esetében eltérő. Az afrikai országok közül többen a szemünk előtt élik át, rajzolják újra jelenkori történelmüket. Számukra a békés párbeszéd művészetének gyakorlása olyan kihívás, amelyhez minden támogatásra szükségük van, hogy megvalósulhasson az együttélés civilizációja.

A bátyai parasztság sorsa a kötött terménygazdálkodások idején (A paprika-monopóliumtól a Jurcsek-rendszeren át a padláslesöprésekig)

A XX. században a különböző országok agrár-gazdaságirányítási gyakorlatában időről időre két elv érvényesült. Vagy a liberális, piac diktálta szabadkereskedelem, vagy a diktatórikus központi (állami) irányítású kötött terménygazdálkodás. Ez utóbbiban az állami beavatkozás különböző mértékű lehetett.

A bátyai nép XX. századi történetéből három olyan időszakot szeretnénk bemutatni, amikor a gazdasági életben érvényesült az állami irányítás. Meg kell mondanom, hogy ezek közül az úgynevezett paprika-monopólium – a *kényszerszövetkezetek* rendszere, ahogy akkoriban ellenzői nevezték – sokkal demokratikusabb módon valósult meg, mint a később behozott kötött terménygazdálkodás, különösen annak a *demokratikus* Magyarországon megvalósult formája, a *beadás* vagy hivatalos formájában a *beszolgáltatás*. Mindennek betetőzését jelentette a földek tagosítása, az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek erőszakos megszervezése, amelyekben tökéletesen megvalósult az állam gazdaságirányítása.

A gazdasági élet bizonyos fokú állami irányítása szükséges, de túlzott szabályozása életszerűtlen. Ha megvalósul, a parasztság, amely előállítja azokat a nyersanyagokat, amelyek az iparon keresztül a kereskedelembé úgy kerülnek, hogy annak hasznából őt szinte teljesen kizárják, mindenkor megpróbálta csorbitott jogait érvényesíteni. Feketekereskedelemnek, *feketézésnek* nevezték azt a tevékenységet, amely igyekezett megkerülni az áruforgalom hivatalosan engedélyezett módját. Megnyilvánult ez az illegális paprikakereskedelemben, az *árurejtegetésben* (ahogyan hivatalosan nevezték a beadásból visszatartott terménykészletet) és a *feketevágásokban* is. Ez utóbbiból még szocialista operett is született az 1950-es évek elején *Boci, boci tarka* címmel, nyilvánvalóan a probléma elbagatellizálása céljából.

Bátya mezőgazdasága elaprózott birtokszerkezete ellenére ebben az időben már túljutott az önellátás korlátain, s a fűszerpaprika-kultúra révén uralkodóvá vált az árutermelés, ami azt eredményezte, hogy a kis gazdaságoknak csak minimális területén termeltek a család öfenntartására szolgáló terményeket (búzát, kukoricát, burgonyát, zöldségféléket), birtokuk és jövedelmük nagyobb része a fűszerpaprika-termelésből származott.

Nézzük meg a gazdaságok nagyság szerinti megoszlását Bátyán 1935-ben.¹

1 hold alatt	1–5 hold	5–10 hold	10–20 hold	20–50 hold	50–100 hold	200–500 hold	500–1000 hold
330	621	132	46	8	2	1	2
28,68%	54,28%	11,38%	4,00%	0,68%	0,16%	0,68%	0,16%

Hasonlítsuk össze a gazdaságok nagyságszerinti megoszlását az országos és az alföldi adatokkal.²

40,5%	33,5%	11,4%	8,5%	4,5%	0,9%	0,3%	0,1%
42,0%	31,6%	10,7%	8,3%	5,4%	1,2%	0,2%	0,1%

A százalékos összehasonlításból kiderül, hogy Bátyán épp a 10 holdon felüli gazdaságok aránya igen kicsiny. Emiatt itt már egy 10-12 holdas parasztember nagygazdának számított. Ez volt az oka annak is, hogy birtokukat kisholdakban (1000 öles) számolták. A rendkívül munkaigényes paprikatermelés következtében 1935-ben a 870 házat számláló Bátyán 1142 önálló gazdaság működött. Hogy mai gondolkodásunkkal ezt megértjük így is fogalmazhatnánk: 1142 munkahely biztosított munkalehetőséget. Mindehhez társult, hogy jóformán minden harmadik gazdaság igásfoggal is rendelkezett. Az igásfogatok száma 363 volt.³

A paprika-monopólium

A fűszerpaprikának, mint ipari terméknek a termelése és feldolgozása, rendkívül fáradtságos, hosszadalmas munkafolyamatot és szakértelmet, kézi munkát és szakszerű szerzőségeket, gépeket igényelt. Értékesítéséhez is kerekedői szellem, spekuláció, ügyesség kellett. Emellett a paprika a maga képére és hasonlatosságára formálta Bátya gazdálkodását, társadalmát, de még a faluképet, az építkezését, sőt a mentalitást is. Ebben a faluban élt ugyanis 1940-ben a kalocsai paprika-körzet legtöbb paprikatermelője és paprikakereskedője, abszolút mértékben is a legnagyobb területen Bátya termelte a legtöbb paprikát. Társadalmát a paprikatermelők, a paprikatermelés és -feldolgozás, valamint az értékesítés folyamatában résztvevő napszámosok, kikészítők, kereskedők, malmosok és molnárok alkották. A faluképet meghatározta tavasszal az udvarokon terpeszkedő melegágyak, és ősszel a házak eresztét díszítő paprikafüzérek látványa. Építkezésében szinte minden házhoz hozzátartozott a szárító épület, a nagykereskedőknél pedig a hasító helyiség. A Duna bátyai szakaszán mintegy húsz hajómalomban örültek paprikát, a faluban pedig három motoros paprikamalom működött, köztük a XX. század elején a világ legnagyobb paprikamalma, a Merkler-féle. Mindez a lakosságnak bizonyos anyagi jólétet biztosított, és kialakította a sajátos bátyai lelkiséget, ahogyan Kopp Mária nevezi: jólétet.⁴

A paprika piaci ára szabadkereskedelmi korszakában a kereslet és kínálat, valamint a kereskedők spekulációja miatt minden évben hullámozott. Mint Gallai Antal bátyai közigazdász írta 1944-ben: *az árak akkor süllyedtek a legalacsonyabbra, amikor a termelők termésük zömét eladták, s akkor lendültek a magasba, amikor a termés nagy része már nem a termelők kezén volt.*⁵ Ez a tény negatív hatással volt a paprikaexportra is. A fokozatos állami beavatkozást ez váltotta ki.⁶

1922-ben bevezették a kötelező paprikaminősítési rendszert, létrehozták a szegedi és a kalocsai vegyvizsgáló állomásokat, miáltal áttekinthetővé vált a forgalomba kerülő termék mennyisége is. 1929-ben felállították a Minisztériumban a Paprikatanácsot, s kiemelten foglalkoztak ezzel az ágazattal. 1931-ben felmerült a részvénytársaság terve, amelyben a kereskedők megállapított áron vennék a termelőktől a paprikát és külföldön dömping-áron értékesítenék. A fővárosi és a szegedi sajtó a kereskedelem szabadságának védelmében ellenezte a tervet, mire a földművelésügyi miniszter elállt a tervezet megvalósításától. Ugyanebben az évben újabb két terv született: az egyik a paprika-boletta, a másik a minősítési díj emelésének terve. Mindkettő megbukott azonban a paprikás társadalom ellenállásán.⁷

A paprika-boletta népszerű neve a Kállay Miklós földművelésügyi miniszter idején létrejött paprikaszindikátus tervét takarta. E kényszerszindikátusban benne lett volna

minden termelő, kikészítő és kereskedő. A szindikátus felvásárolta volna az összes paprikakészletet meghatározott áron, és értékesítette is volna. *A szindikátus elgondolásának az volt az alapja, hogy a termelők mindenkor egy olyan átlagárát kapjanak paprikájukért, amely termelési költséjük fedezésén kívül mérsékelt polgári hasznot is biztosít nekik. Természetesen ez csak úgy lett volna megvalósítható, ha azokban az években, amikor a paprika ára magas, bizonyos pénzügyi tartalékolás történik az olyan esztendőkre, mikor a nagy termés folytán az árak a haszonszínvonal alá esnek. Minthogy az egész szindikátus elgondolásának az volt az alapja, hogy az árat egy meghatározott színvonalon tartsa, valamilyen módon lehetővé kellett tenni a fölöslegnek az exportban való elhelyezését, mely a mesterségesen emelt árak mellett semmi esetre sem tudott volna a külföldön a spanyol versennyel megküzdeni. Ez a terv az a belföldi áraknak kg-ként egy pengő megterhelésével akarta elérni, melyből az exportáló kereskedők prémium formájában nyertek volna a szükséges mértéknek megfelelően támogatást. [...] Ellene fordultak azonban a termelők [...], amikor 1933-ban látszani kezdett, hogy a termés jóval kisebb lesz, mint 1932-ben, és ennek következtében az árak emelkedő tendenciát mutattak. Azt a termelők és kikészítők megértették és örömmel fogadták, hogy a kényrszindikátus, melyet egyszerűen az állammal azonosítottak, 1,40 vagy 1,50 pengőért vegye át a paprikát, mikor annak ára 60 fillér volt, de legélesebben tiltakoztak az átvételi árak ilyen összegben való megállapítása ellen, mikor az árak a szabad forgalomban majdnem a 3 pengőt érték.*⁸

Hegedűs P. József bátyai paprika-nagykereskedő ebben az időben írt e tárgyban levelet Szabóky Jenő nemzetgyűlési képviselőnek. Ebben elmondja, hogy mivel az állam a paprikaminősítésre ráfizet, ezért próbálkozik a bolettával. Ez azonban a belföldi fogyasztókat terhelné. Javasolja, hogy a bolettát ne a tőkeszegény feldolgozóval, hanem a tőkeerős spekuláló nagykereskedőkkel fiztessék meg. Ha ez nem valósul meg, a boletta ugyan nem fogja javítani az árakat, de a nagykereskedők érdekeit szolgálná, mert ők így is nagyobb exporthiteleket kapnak, a kiskereskedők meg ellehetetlenülnének. A szegény kiskereskedők a minimális minősítési díjat sem tudják fizetni. Különbön is kijátszható a boletta, mert a kereskedő, ha megvette a félterméket, különböző neven ken örlelheti meg, a vegyvizsgáló pedig nem tudja megállapítani, hogy valójában kié a termék. De szaporodnának a zugörlések is. Végül megállapítja: *A paprikások 90%-a a boletta-tervezet ellen van.*⁹

1934-ben a minisztérium zárt körzette nyilvánította Szeged és Kalocsa környékét, ami azt jelentette, hogy máshol nem termelhet senki fűszerpaprikát. Ugyanebben az évben megalakul a Fűszerpaprika-termelők Szövetsége, mint az állami monopólium első jele. Bática népe talán a sok paprikakereskedő hatására ellenezte a monopóliumot, s kemény politikai küzdelmet vívott ellene.¹⁰

A Kalocsa környéki paprikatermelők 1935. április 22-én a földművelésügyi miniszterhez írott panaszukban így jellemzik a változás lényegét. *A magyar fűszerpaprika termelése évtizedeken keresztül teljesen szabadon, a kormányzati beavatkozástól mentesen történt egészen 1934. év elejéig, a paprikát szabadon termelhetette a magyar gazda, mint ahogy pl. búza vagy burgonya termelésére sem kellett senkitől engedélyt kérni.*¹¹

Jéló Pál és a bátyai paprika-nagykereskedők amiatti elkeseredésükben, hogy 1934. március 12-én a Kalocsavidéki Fűszerpaprikatermelők Szövetségének Budapesten tartott alakuló ülésén puccsszerűen választották elnökké Szabóky Jenő egységpárti (kormánypárti) képviselőt, levelet küldtek a miniszterelnöknek. Ebben leírták, hogy az ügy miatt aláírásgyűjtést szerveztek a környező paprikatermelő községekben, ám akciójukba a csendőrség durván beavatkozott. Idézünk a levélből: *1934. március hó 18-án a fajszi*

csendőrös délután 3 óra tájban Nagy Zsigmond képviselőtestületi tag, Nagy Kiss József és Karasz Lajos fajszi termelőket letartóztatta, a községházán a fogda céljaira berendezett helyiségben a fal felé fordítva őket, feltűzött szuronyú csendőrrel őriztette azzal, hogyha megmoccanni mernek, fegyverhasználat következik.

A délután folyamán a nevezett 3 köztisztviselőben álló fajszi lakost több ízben kihallgatták a csendőrök, jegyzőkönyvet vettek fel vallomásukról, Nagy Zsigmondnál személymotosztást végeztek és ugyancsak önála távollétében lakását házkutatás címén keresztülmotogatták egyre a paprika ügyben aláírott kérvények és levelek után kutatva.

Nagy Sándor fajszi lakos, községi képviselőtestületi tagtól a csendőrség egy, többek által aláírt kérvénypéldányt elkobzott.

Nagy Sándort, Nagy Zsigmondot és társait csak eset 9 órakor engedték haza a községházáról.

Ifj. Nagy Zsigmondot és társait este 8 óra tájban kihallgatás végett beidézték a községházára, ahol jegyzőkönyvet vettek fel vallomásukról.

Ugyanezen a napon az úszódi csendőrös a délutáni órákban Dunaszentbenedek és Géderlak között a nyílt országúton elfogta Pántl Károly és Szarvas István bátyai paprikatermelőket, és fölük a foktői, dunaszentbenedeki és géderlaki termelők által aláírt leveleket és kérvényeket elkobozták.

1934. március hó 19-én Szentpétery Lajos főszolgabíró reggel 7 óra tájban megjelent Bátya községben, ugyanekkor a kalocsai csendőrös egyes tagjai Hegedűs P. József paprikatermelő bátyai lakost a miniszterhez intézett kérvények hollétére és tartamára vonatkozólag kihallgatta. Ugyanekkor másokat is kihallgattak.

Ezen alkalommal a csendőrök Szabó Sándor róm. kath. plébános úr bátyai lakos ellen, akit a termelők a szövetséget elnökének szemeltek ki, izgatás büntette címén folyamatba teendő eljárás céljaira gyűjtöttek bizonyítékot, a csendőrök ezen eljárása így valószínűleg annak a következménye, hogy Szentpétery Lajos főszolgabíró Szabó Sándor plébános úrral közölte, hogy az ő fiókjában egy ellene – Szabó Sándor plébános úr ellen – izgatás miatt tett feljelentés fekszik el.

1934. március 19-én egyébként Hegedűs P. Józsefet még háromszor hallgatták ki, és pedig reggel 7 órai bátyai kihallgatás után délelőtt 11 órától 12 óráig. Fajszon 2 óra tájban Bátyán este ½ 9 órakor ismét Bátyán.

Jéló Pál, Szarvas János, Árva Ferencz bátyai paprikatermelőket is huzamosabb időn keresztül a késő esti órákban kérdezték a csendőrök a bátyai községházán.

Nem tudjuk elképzelni azt, hogy a csendőrös parancs nélkül eszközölte volna velünk szemben ezen zaklatás jellegű nyomozat cselekvőséget, s nem tudjuk azt sem elképzelni, hogy utasítás nélkül cipelte volna végig a csendőrség Fajsz község utcáin a becsületes frontharcos, büntetlen előéletű Nagy Zsigmondot és társait.

Néhány epizódot elmondtak még a levélben, majd így folytatták: Nagyméltóságod több ízben tanújelét adta már annak, hogy elsősorban a kisemberek miniszterelnöke, és hogy tüzzel-vassal ki óhajtja irtani az erőszakos választások rendszerét. Erre való tekintettel Nagyméltóságodhoz fordulunk panasszal védelmünkért és mély tisztelettel kérjük, hogy az ügyet kivizsgálni s további zaklatásokat megszüntetni méltóztatásuk.¹²

A paprika-monopólium megvalósítása előtt talán 1936-ban a Kalocsa-vidéki Fűszerpaprika-termelők Szövetsége választmányának határozati javaslatai apró részletekre is kiterjedtek. Ezt írták: *Választmányunk [...] aggodalommal tekint a fűszerpaprika-értékesítésnek tervezett szabályozása elé, mert attól tart, hogy ezt a kérdést a kereskedelem túltengése miatt állami beavatkozással nem sikerült a termelők és a fogyasztó közönség teljes megelégedésére megoldani* Míg a fűszerpaprika jórészt eddig a kikészítőktől közvetlenül vagy a

*fűszerkereskedőkön közvetlenül jutott a fogyasztóhoz, addig a jövőben ez az út mindenkor az értékesítést szabályzó szerven, valamint a nagy- és kiskereskedelmen keresztül fog vezetni. Azt kéri, hogy a termelőt részesítsék előnyben a kereskedővel szemben, mert a fűszerpaprika-termelésből származó jövedelem egész évi fáradságos munkájáért elsősorban a termelőt illeti meg, valamint a kereskedő amúgy is biztos keresete mindenkor a termelőt megillető ár bizonyos hányadára szoríttassék. Kéri, hogy a paprika-értékesítés szabályozásánál állami ellenőrzés mellett az egész vonalon a legnagyobb takarékoság érvényesíttessék.*¹³

Az iratból kitűnik, hogy Szentjóbý-Staub Elemér államtitkár tervében szerepel a különböző minőségű paprikaőrlemények (csemege, félédes stb.) őrlési aránya az év különböző időpontjaiig ütemezve. Terve szerint az országos 300 vagon termésből 100 vagon lenne export. Az értékesítéssel megbízott szervezetnek át kell vennie a termést a termelőtől. Ez a malmokban történne úgy, hogy a termelő döngölt paprikáját egy vegyszár minőségileg előbb ellenőrizné. A paprika holdankénti termelési ára a következő: 1 kh-on 30 q termés, vagyis 960 (egyenként 180 cm-es) füzér. Összértéke: 330,58 P. A feldolgozás költsége: 227,08 P. Egy mázsa őrlt paprika önköltségi ára tehát: 557,66 P.¹⁴

A kalocsaiak szerint a szegediek önköltség számításai hibásak, mert nem jól számolták a trágyázás költségeit. Az ugyanis kh-ként nem 24 P, hanem 62 P. Továbbá a kalocsai körzetben a termelési technológia is drágább. Ezért a kiszámított átvételi ár csak az önköltséget fedezi, a megfelelő ár 2,10 P/ kg lenne.¹⁵

Tiltakoznak az őrlés korlátozása ellen, hogy tudniillik egy őrlőkö csak meghatározott mennyiségű paprikát őrlhetne. Kéri, hogy minden termelő kapjon termelési önköltsége, termelési engedélye alapján 5-15 kg őrlt paprikát. Kéri, hogy szüntessék meg az ellenőrizhetetlen darálómalmokat és az 50 négyszögöles szabad termelési területeket. Kéri, hogy a malmok ne forgalmazhassanak paprikát.¹⁶

1942-ben talán már történelmi távlatból próbálják összefoglalni a paprika-monopólium miatti panaszukat. *A harmincas években egyre erősödött az a mozgalom, amely a termelés és értékesítés bizonyos rendezését tűzte ki céljául.* A cél pontosabban a termelésben és az értékesítésben is az állandóság biztosítása volt.¹⁷

A monopólium a 4650/1936. M. E. rendelet alapján létrejövő Magyar Fűszerpaprikát Termelők, Kikészítők és Értékesítők Kalocsai Szövetkezete. Egyesült tehát a korábbi három szövetkezet. Taggá válni 50 pengős üzletrésszel lehetett. A paprika tehát a dohányhoz, cukorrépához, szeszhez hasonlóan állami monopólium lett.

A szabályozás kiterjedt

- a két zárt körzetre,
- az egyéni termőterület nagyságára, engedélyhez kötötte a termelést,
- a termék minőségének ellenőrzésére (vegyszárvizsgálat),
- a termelő csak a kikészítőnek adhatta el füzéres nyerstermékét,
- a termelő is megörletheti paprikáját, ha erre a Kísérleti Intézetől engedélyt kap,
- csak az a termelő kaphat őrlési engedélyt, aki a Kalocsavidéki Fűszerpaprika-termelő Szövetségtől engedélyt kap (ha tagja ennek a szövetségnek),
- őrlési engedélyt csak az a termelő kaphat, aki bejelentette a Kísérleti Intézetnek az évi termés-mennyiségét (füzérek száma, hossza, füzérek átlagsúlya),
- a termelő termésének leörletése után néhány kg mennyiségű hivatalosan csomagolt-zárolt őrlt paprikát vehetett önköltségi áron a család szükségletére,
- csak őrlési engedéllyel rendelkező malomban szabad őrltetni,
- a Kísérleti Intézet megszabta az őrlt paprika minőségi kategóriáit, s ezek arányait,
- a Kísérleti Intézet engedélyezhette a paprika feljavítását a malomban,

- a kikészítők iparendélyt voltak kötelesek váltani az I. fokú iparhatóságnál,
- szabályozta a malmok őrlési kontingensét,
- meghatározta a mindenkori felvásárlási árat,
- az őrlt paprikát a Szövetkezetnek kellett eladni, a felvásárlás a Hangya szövetkezet monopolisztikus joga, s engedélyhez kötötte a külkereskedők működését (szövetsegi tagság), meghatározta kontingensüket, exporttámogatást juttatott nekik.¹⁸

1936-ban a Hangya kizárólagos jogot formált magának a fűszerpaprika-értékesítésre, évi 350 vagon paprika átvételére kötelezte magát. Csak az termelhetett, dolgozhatott fel paprikát, aki a paprikás egyesület tagja lett. Csak szigorúan ellenőrzött terméket lehetett forgalomba hozni, a termelő csak a beváltón keresztül adhatta el terményét. A batus kereskedelem a monopólium létrejötte után rohamosan hanyatlott. Az 1938-ban létrejött Magyar Fűszerpaprika Nagykereskedők Szövetkezetének tagjai 100 pengős üzletrészeket voltak kötelesek jegyezni, s ők láthatták el a vándor paprikaárusokat is. Mivel a tőkeerős Hangya egyre-másra hozta létre kikészítő telepeit, információs előnyben is volt, korábban fel tudta vásárolni a nyersterméket a termelőktől, így a Kalocsa környéki kikészítők tönkrementek. Számuk 1942-ben alig 25-30-ra csökkent.¹⁹

Társadalomnéprajzi szempontból fontos, hogy a bátyai paprikások miként vélekedtek erről. Egy levelükből idézünk, amelyet nyilván a paprika-ügyben is érdekelt helybeli értelmiségi fogalmazhatott a termelők, kikészítők és kereskedők tapasztalatai alapján. Benne a két világháború közötti falukutatók népi szociográfiáinak hatása tükröződik. *Egy-egy lélekre (Bátyán) 0,6 kat. földterület esik, s amellet a lakosság jelentékeny része nincstelen munkásrétegből áll, rá van utalva arra, hogy földművelés mellett valamely ipari tevékenységgel is foglalkozzék. Senki se higgye, hogy a véletlen folytán honosodott meg Bátyán a paprikakikészítés és őrlés. Az sem volt véletlenség, hogy a jelenlegi szövetkezeti rendszer előtt Bátya községben dolgozták föl és őrlték meg az egész kalocsai körzet fűszerpaprikájának 80-90 %-át. Ennek a fejlődésnek mélyenfekvő gazdasági és szociális okai voltak. Bátya községbe a 300-350 kikészítő mellett 5-600 munkás talált állandó kereseti lehetőséget a paprikakikészítés révén, s annak ellenére, hogy földingatlan tekintetben egyike voltunk a környék legszegényebb községeinek, népünk szorgalmával és igyekeztével mégis fejlődni és gazdaságilag haladni tudott. A kikészítésben maguk a termelő gazdák is kivették részüket, amennyiben nagy részük fel is dolgozta saját termésű paprikáját. [...] Ez a község a teljes anyagi leromlás küszöbén áll, s ha kellő időben a Hangya kikészítői tevékenységét nem hagyja abba, Bátya község s ennek törekvő szorgalmas népe a hangya jóvoltából elképzelhetetlen szegénységbe kerül.*²⁰

A létrejött paprikamonopólium a bátyaiak kezdeti fenntartásai ellenére sikeres volt. Emelkedtek a paprikaárak, nőtt az export. Sikerét elősegítette a konkurens spanyol paprikát kiiktató polgárháború, s a nagy reményekkel kecsegtető amerikai piac. Végül a háború véget vetett a konjunktúrának.

A paprikával való fekete kereskedést sohasem sikerült letörni. A háború után annál is inkább, mert a boltokban kapható csomagolt paprika a nagyüzemi termelés és a malmi felöltlenség következtében minőségileg leromlott, a házaknál őrlt paprika pedig megőrizte régi minőségét. Az asszonyok bősoknyájuk alatt vitték a városba eladni az otthon titokban darált árut. Magukat jól bekölnítették, hogy elnyomják a belőlük áradó paprika illatát. A férfiak nagykabátjuk belső oldalára varrott zacskókban szállították megrendelőikhez a házaknál Turul típusú kézi darálókon készült őrlt paprikát. Guzsván Mihály²¹ még magasabb rangú hivatalnok korában is foglalkozott paprika-feketézéssel az 1950-es években. Erről így írt: *Amikor a Megyei Tanácsra kerültem, sok paprikát eladtam az ottani kollégáimnak. Még dr. V. J. volt osztályvezetőnek is, meg a megyei tanácselnöknek is szereztem*

*paprikát. Az autójával mentünk le Bátyára paprikáért. Most mindez Kunszentmiklóson megisméltődött. Még a járási rendőrkapitánynak is vittem paprikát Bátyáról. Sőt még a Pénzügyminisztériumban is akadt állandó vevőm dr. T. A. Ennek az ismeretségnek nagy hasznát vettem a későbbiekben. Többek között ilyen ismeretségek révén kapta vissza az államosított lakását Bencze János téveszelnök apósa Hegedűs József. De az illetéktizedési ügyekben is több bányai ismerősömnek, rokonomnak segítettem összekötéseim révén.*²²

Az 1960-as években a kalocsai rendőrkapitányság a Pártbizottság utasítására egy novembri napon (az új paprika ekkor szokott forgalomba kerülni) nagyszabású razziát hajtott végre. Elállták a Bátyára vezető utakat, s mindenkit igazoltattak, csomagjait is megvizsgálták. Mivel többeknél találtak darált paprikát, kiderült az is, hogy hol daráltatták. Így jutottak el egy közismert bányai zugdarálóshoz (villanymotoros darálót működtetett), ahol meg egy hosszú listát találtak azokról, akik ott dolgoztatták fel termésüket, s több mázsa bevitt döngölt paprikát is lefoglaltak. A fél falu fizette aztán a büntetéseket. A paprika-feketézés azonban tovább virágzott.

A Jurcsék-féle beadási rendszer

A háború közeledtével fokozódott Magyarország haditermelésre való átállása, amelyben szinte minden áru, de legfőképpen az élelmiszer, haditermékeknek számított. Ennek során Jurcsék Béla államtitkár (majd földművelésügyi és közellátási miniszter) dolgozta ki a később róla elnevezett begyűjtési rendszert, amelynek célja, hogy ne ismétlődhessen meg az első világháború alatti árurejtegetés és feketepiac felvirágzása. 1940. május 29-én jelent meg a mezőgazdasági termények zárolásáról és forgalmazásáról szóló törvény. *A mezőgazdasági terményeket a háború kezdetén zárolta, s nagyrészüket ettől kezdve központilag osztotta el. 1941. szeptemberétől a kenyér- és a liszt- 1942 májusától a tej-, és 1943 januárjától a húsfejadagokat is jegyre adták. [...] 1943-ban tovább szigorították a mezőgazdaságban a központi begyűjtési és elosztási rendszert. Teljes beszolgáltatási kényszert léptettek életbe. Ettől kezdve minden gazda a földaranykorona-értéke alapján meghatározott összegű termény beszolgáltatásával tartozott, függetlenül az évi terméstől.*²³ Minden aranykorona után 50 búzaegységet kellett leadni. A beszolgáltatandó terménymennyiség □-ét gabonában, □-ét zsírban, □-ét szabadon választható terményben kellett teljesíteni. A beszolgáltatott terményekért maximált hatósági árat fizettek.

Az őrlést, olajütést, sertésvágást ellenőrizték, engedélyhez kötötték és vámozták. 1941/42-től Gabonalapot és Sertéslapot vezettek minden gazda beadási kötelezettségeiről.

Harangozó László családi emlékeinek elmondása közben megemlíti a háború alatti kötött terménygazdálkodást és beadást is. *Akkor a háború már javában dúlt, akkor voltak ilyen kötelező termények, amit előírtak, hogy muszáj. Vót neki (édesapjának) szójababja. Mer már a háború alatt is volt az országba beadás. A bányaiak ezt nem vették észre, mert a paprika beszámított a kötelező terménybe. Valami pontrendszer volt, s a pontrendszerbe tudták a beadást kiszámítani.*²⁴ Harangozó László édesapja esküdtként is szembekerült a beadási kötelezettség igazságtalanságával.

Jelencsity Gáspár 1941/42-re készült Gabonalapja²⁵ szerint 4 kh 800 négyszögöl földjéből 2 kh a búza, 400 négyszögöl az árpa és 2400 négyszögöl a kukorica. Termése búzából 2477 kg, árpából 508 kg. Beszolgáltatott belőle augusztustól októberig három alkalommal összesen 1515 kg búzát, s a háztartásában szereplő összesen két személyre vámorölhetett 470 kg-ot, amit négy alkalommal júliustól áprilisis elvégzett. Úgy látszik, hogy még szabadpiaci felhasználásra is (nyilván eladásra) maradt neki 492 kg búzája.

Sertéslapjának tanúsága szerint az 1941/42-es évben 3 db hízósertést nevelt. Ezekből egynek a levágására volt jogosult (kettőt nyilván eladhatott). 1941. december 10-én megtörtént a 110 kg-os disznó levágása, amelyből 3 kg zsírt kellett beszolgáltatnia. 1946-ban már 8 kg zsírt volt köteles beadni, és zsírjegyet sem igényelhetett.

A beszolgáltatás terményfélésegeit 1943-tól *búzaegység*számban számolták el. Így például 1 q búza 100 búzaegység, 1 q zsír 1200 búzaegység, 1 q kukorica 90, 1 q napraforgó és tökmagolaj 800, 1 kg vágómarha 5,5 búzaegységnek számított.

JELENCSITY GÁSPÁR BÁTYA ALSÓSZÁLLÁSI LAKOS GAZDAKÖNYVE 1943/44²⁶

1. A gazdálkodó háztartásában részesül

18-65 éves	1 férfi	1 nő
------------	---------	------

2. A gazdaság területe

Saját tulajdon	3 kh 264 négyszögöl
Haszonbérletbe véve	3 kh 767 négyszögöl
Összesen	6 kh 1031 négyszögöl

3. A szántóterület kataszteri tiszta jövedelme

Saját tulajdon	48,70 aranykorona
Haszonbérlet	58,10 aranykorona
Összesen	106,80 aranykorona

4. A szántóterület hány tagból áll?

13 tagból. A szántóterületből ki van adva részes művelésre 1 kh 600 négyszögöl.

5. Beszolgáltatási kötelezettség

Kenyérgabona beszolgáltatás	1068 búzaegység
Zsír beszolgáltatás	1068 búzaegység
Szabadvállalású beszolgáltatás	3204 búzaegység
Összesen	5340 búzaegység

6. Szántóföldi növénytermesztés

Búza	1 kh 300 négyszögöl
Árpa	0 kh 300 négyszögöl
Kukorica	1 kh 1100 négyszögöl
Burgonya	0 kh 400 négyszögöl
Káposzta	2 kh
Lóhere	0 kh 700 négyszögöl
Konyhakert	0 kh 289 négyszögöl
Összesen	6 kh 889 négyszögöl

7. Állatállomány

Ló	Tehén	Borjú	Malac	Tyúk
1	1	1	3	3

8. Beszolgáltatási köteleesség teljesítése

Termény	Súly	Búzaegység
Búza 82 (háromszori)	985 kg	668
Cséplőrész (kétszeri)	321 kg	
Zsír I. oszt	8 kg	96
Fűszerpaprika I. oszt.	240 kg	3600
Hízott sertés II. oszt. (kétszeri)	204 kg	816 816
Paradicsompaprika	674 kg	270
Összesen		6262

1944/45-ben a birtok 5 k 171 négyszögöl. (Ebből: búza: 1,800 kh, árpa: 0,500 kh, kukorica: 0,1000 kh, burgonya 0,300 kh, paprika: 1,1000 kh, lucerna: 0,600 kh, cukorrépa: 0,300 kh, bab: 0,200 kh, káposzta 0,171 kh, vegyes 0,100 kh.) Ló már nincs a nevén, de van 1 tehene és 1 előhasi üszője, 3 sertése, 3 tyúkjá és 10 csirkéje. Beszolgáltatási kötelessége kenyérgabonából 800 búzaegység. Zsírjából 800 búzaegység, szabadválasztású terményekből 1040 búzaegység. Összesen: 2640 búzaegység.

1945. augusztus 2-án Jelencsity Gáspár újabb beszolgáltatási lapot kap, amelyen közlik vele, hogy búzából 28, kukoricából 116 kg-ot kell beadnia. A hátoldali igazolás szerint ebből csak a búza beadását teljesítette.

A háború utáni kötött terménygazdálkodás

Az 1945. november 4-ei nemzetgyűlési választások alkalmával a kommunisták nagy meglepetésére a szomszédos országok választási eredményeivel szemben nálunk a konzervatív-keresztény-nemzeti oldal győzött. A Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt alakíthatott kormányt, amelynek miniszterelnöke Nagy Ferenc lett.

A háború után a kifosztott, ezer sebből vérző országban elszabadult az infláció. A termelés megindulásával kiélesedett a falu és város közti ellentét is. *A mezőgazdasági árak 20-30%-kal elmaradtak az ipari árak növekedésétől, azaz egységnyi iparcikkért a parasztságnak dupla mennyiségű terméket kellett előállítani és értékesíteni. Ezer darab téglá 1938-ban például 140 kg búzába, 1946-ban pedig 850 kg búzába került. A stabilizáció tehát elsősorban a beszolgáltatások által is sújtott parasztság rovására valósult meg.*²⁷ A Nemzeti Parasztpárt az agrárrolló összecsukását is meghirdette programjában, s választási plakátja célként Veres Péter példáját illusztrálta: *Egy mázsa búzáért egy pár csizmát.*

Herner Jánosné így emlékezik a háború utáni időkről: *1945-ben megalakult az Ideiglenes Kormány, s ez már rosszabb volt a szovjet csapatoknál. Megkezdődött ugyan a földosztás. Azt vettük észre viszont, hogy a legnagyobb nyilasokból lettek a legnagyobb kommunisták. Megjelentek a plakátok: Kaptál földet, adj kenyeret! A jobbmódú ember ki sem nyithatta a száját.*²⁸

Az általános áru- és élelmiszerhiányon a kormány a háború alatt bevezetett kötött terménygazdálkodás fenntartásával, sőt szigorításával igyekezett segíteni. Ez azt jelentette, hogy a különböző termények egy részének kötelező beszolgáltatása mellett, amelyért a termelők csak minimális ellenszolgáltatást kaptak, mindenféle más módon is igyekeztek elvonni a parasztok készleteit, Kenyérgabona őrlésekor pl. a termény negyedét, árpa- és kukoricadaráláskor pedig a termény tizedét kellett dézsmaként átadni az államnak. A levágott sertések után zsírdézsmát kellett leróni.²⁹

1946/47-ben az előzőekben bemutatott Jelencsity Gáspár gazdaságát már nős fia vezeti, ám a beszolgáltatásra kötelezett család létszámába csak az ifjú gazda és felsége számított bele, két lánya nem, az idős gazda ekkor már megözvegyült, így összesen 3 személy él hivatalosan a gazdaságban. A birtok nagysága is csökkent 2 kh 1200 négyszögöltre. Így a beszolgáltatási kötelezettsége a következő volt: Gabona: 165 kg, burgonya: 165 kg, olajos mag 55 kg, élő állat (tyúk): 20 kg.

A gazdaság ezt úgy teljesíti, hogy búzából 102 kg-ot, árpából 206 kg-ot, tengeriből 10 kg-ot, zabból 160 kg-ot, babból pedig 57 kg-ot ad be júliustól márciusig 8 alkalommal.³⁰

A cséplőgépek mellé cséplőellenőröket állítottak, akinek ellenőriznie, írnia kellett a mázsálási adatokat. A Rákosi-rendszerben már annyira elvonták a gabonát a termelőtől, hogy még a baromfinak sem jutott. Lopva gyűjtögettek a gazdák a tarlón, aztán otthon a nyergére állított kerékpár megforgatott hátsó kerekéhez nyomva a kalászkokat csépeltek egy kevés magot az aprójószágnak. Ugyanebben az időben újból megjelent a háztartásokban az otthon sült kukoricás kenyér.

A bátyai Parasztszövetség vezetője, Hegedüs P. József 1946. június 16-ai keltezéssel levelet írt, valószínűleg a földművelésügyi miniszternek, amelyben 21/600/1946 sz. körrendeletére, vagyis a beadási kötelezettség terheire panaszkodik, s annak enyhítését kéri. Indokként egy 5 holdas bátyai parasztgazdaság bevételeit és kiadásait állítja egymás mellé. Ebből kiderül, hogy csak nagy ügyességgel, illetve mellékkeresettel tudja ez a négytagú család a súlyos beszolgáltatási kötelezettségét teljesíteni.

Egy négytagú 5 holdas bátyai parasztgazdaság bevételei

Vetésterület	Termény	Egységnyi termés	Összes termés
2 kh	Búza	9 q	18 q
1 kh	Kukorica	16 q	16 q
0,5 kh	Zab	12 q	6 q
0,5 kh	Fűszerpaprika	4 q	2 q
0,5 kh	Lucerna	50 q	25 q
200 négyszögöl	Takarmányrépa	160 q	20 q
200 négyszögöl	Burgonya	32 q	4 q
200 négyszögöl	Bab	4,8 q	0,6 q
200 négyszögöl	Zöldség	?	?

Ugyanennek a gazdaságnak a kiadásai

A/ Kiadás búzából

Cséplőrész	225 kg
Beszáradás	30 kg
Vetőmag	300 kg
Pásztorbér stb.	100 kg
Fejadag (4×300)	1200 kg
Összesen	1855 kg

B/ Kiadás zabból és kukoricából

Cséplőrész	75 kg
Vetőmag	50 kg
2 lónak abrak (365×3 kg)	1095 kg
1 tehén vagy növendék napi 1 kg	365 kg
2 sertés hizlalása	1000 kg
20 baromfi napi 1 kg	365 kg
Összesen	2950 kg

Hegedüs P. József beadványában egy öntudatos magyar parasztember szólal meg. Hat elemi iskolai végzettségét meghazudtolva, ám a korabeli sajtó stílusát némiképp átvéve logikusan indokolja kérését, s így folytatja: *Ha tehát, fentiek szerint, az 5 hold földön gazdálkodó gazdának nem áll módjában beszolgáltatási kötelezettségének eleget tenni, akkor hogyan tehet eleget a 3-4 holdas gazda. De nem sokkal jobb a helyzete a 10-12 holdas gazdának sem. Erre azt mondhatná valaki: többet kell termelni. Mi ezt meg is értjük, és azon is vagyunk, hogy minél többet és jobbat termeljünk, azonban a többtermeléshez anyagi erő is szükséges, ami ezidő szerint hiányzik.*

Sokat tépelődöttünk azon, mit kellene csinálnunk, hogy a ránk nézve katasztrófálisan rossz rendeletet visszavonják, vagy a lehetőségeket komolyan mérlegelve módosítsák. Egy ilyen vita során értesültünk arról, hogy Nagyméltóságod meglátogatja a községeket, így módunkban lesz a legilletékesebb és a parasztembert legjobban megérteni tudó miniszternek előadni panaszainkat. Örömmel és bizalommal ragadtuk meg ezen kedvező alkalmat, hogy ezeregy sebből vérző szívünk bánatát és keserűségét Nagyméltóságod elé terjesszük.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Mielőtt panaszainkat részleteznénk, legyen szabad előrebocsátani, hogy mi magyar parasztok nem akarunk a közellátás elől elvonni semmit, és feleslegeinket szívesen bocsájtjuk a közellátás rendelkezésére, de – és ezt hangsúlyozni kívánjuk – mivel termelvényeiket nekünk ingyen senki nem adja, hanem azok termelése igen sok költséggel és még több munkával jár, tőlünk se kívánja senki, hogy verejtékes munkánk gyümölcset mi ingyen vagy éppen valami jelképes fizetés ellenében beszolgáltassuk.

Ezek után előadjuk a következőket. Mi ezideig már igen sok beszolgáltatást eszközöltünk, amelyekért több esetben fizettek is, mivel azonban a kiutalt összeg nem ért volna fel azzal az idővel, amit a pénz felvételével kapcsolatban elvesztegettünk volna, a legtöbb

esetben az összeg felvétele végett nem is jelentkeztünk. Hogy ne említsünk régebbi dolgokat, legutóbb előfordult, hogy a februárban beszo­l­gá­l­ta­tot­ti z­sírért május végén kg-ként 5-millió pengőt fizettek. Május hó 25-én leszá­ll­í­tot­ti sertésekért ma még nem tudjuk, mit és mikor kapunk. Ez így megy az egész beszo­l­gá­l­ta­ta­si vonalon. Nem sokkal jobb a helyzet a tej árának kij­fi­ze­té­se­vel kapcsolatban sem. Nem tudjuk megérteni, miért nem lehet a tej árát a fizetési időben megállapítani, és olyan összegben, hogy a beszo­l­gá­l­ta­to­ leg­alá­bb az ön­költségi árat kapja meg. Ezen kívül van a beszo­l­gá­l­ta­ta­snak olyan fajta­ja is, amely a termelő szájából egyenesen kiveszi az őt méltán megillető kenyeret. Ez pedig az őrlésre átadott gabonamennyiség 20%-ának a köz­el­lá­ta­si céljára történő igénybevétele. Legyen szabad megemlítenünk, a tavasz folyamán elszámoltató bizottságok elszámoltatták a termelőkkel összes gabonakészleteiket, és csak a fejadagnak megfelelő, és az állatok takarmányozására feltétlenül szükséges gabonamennyiséget hagyták meg. Ennek folytán tehát az őrlés alkalmával történő beszo­l­gá­l­ta­ta­si a termelők táplálkozását éppen most aratás előtt súlyosan és károsan lerontotta. Köztudomású, hogy egy mezőgazdasági munkát végző munkásnak 10 %-os vámórlés mellett is évi 300 kg búzára van szüksége, mivel a nyári hónapokban igen sokszor heti 80-96 órát dolgozik nehéz testi munkában, szemben a mások 40-56 órájával. Figyelembe kell venni továbbá a jelenleg fennálló z­sír-, tej-, cukorhiányt is. Ne higgye tehát senki, és másokkal se akarja elhithetni, hogy a parasztembernek évi 150 kg-os fejadag elegendő volna. Elkerülhetetlenül szükséges tehát a fejadag felemelése, és az őrlési beszo­l­gá­l­ta­ta­si teljes eltörlése. Ennél a kérdésnél meg kell még említenünk, hogy a malmok a bevitt gabona mázsája után 30 kg tűzifát követelnek, tekintet nélkül, hogy milyen hajtóerőre vannak berendezve. Ez súlyosan érinti az őrlőket, mivel a fát többnyire 20-30 km távolságról szerzik be.

Nagyméltóságú Miniszter Úr! Itt állunk lerongyolódva, gazdasági felszerelésünk tönkremenne, mert egyrészt a beszo­l­gá­l­ta­ta­si rendszer miatt, másrészt pedig az iparcikkek hiánya valamint aránytalanul magas ára miatt, sem ruházkozásban, sem pedig a gazdasági felszerelésben előállott hiányokat már évek óta nem tudtuk pótolni, és jelenleg sem tudjuk a legszükségesebbeket sem beszerezni, mert gazdasági eszközöket csak terményekért kaphatnánk, ami nincs, és ha lesz, azt be kell szolgáltatni. Ruházati cikket pedig szintén nem tudunk venni, mert annak a mi termelvényeinkhez viszonyítva tízszeres ára van. Ha ez így megy tovább is, ez igen káros hatással lesz a mezőgazdasági termelésre, mivel rongyosan, éhesen és rossz állapotban levő hiányos gazdasági felszereléssel többtermelésre képtelenek vagyunk. Részünkről igen kívánatos, hogy a kényszer beszo­l­gá­l­ta­ta­si kapcsolatos összes rendeleteket és intézkedéseket a legsürgősebben vonják vissza. A parasztságnak adjanak ruhát, földjének megmunkálásához szükséges gazdasági eszközöket és iparcikket, a parasztság pedig ezekért adni fog kenyeret.

Ezelőtt egy évvel szép színes falragaszok jelentek meg az uccákon, és nagybetűkkel figyelmeztették a parasztságot mondván: »Kaptál földet, adj kenyeret!« Mi ezen felhívásnak erőnket megfeszítve siettünk eleget tenni, nem azért mert földet kaptunk, hanem magyar testvéreink iránti szeretetből iparkodtunk velük megosztani, a megoszthatót. Mindezt tettük egy évig szeretettel és önzetlenül. Mivel azonban a dolgok alakulása igen megnehezítette a parasztság megélhetését, és ez káros hatással lesz a városi lakosságra életlehetőségeire is, szükségesnek tartjuk olyan falragasz megjelenését, amely azt mondja: »Kaptál kenyeret, adj iparcikket!« Lehetséges, hogy akik olvasni fogják ezen felhívást, azt fogják mondani: kevés volt a kapott kenyér. Ezek megnyugtatósára már most közöljük, hogy az iparcikkekből mi még kevesebbet

kaptunk a mi termelvényeinkhez hasonló árban. És ezután sem kívánunk többet, csak annyit, amennyit az általunk beszolgáltatott terményeknek az 1938. évi értéke tesz ki, ugyanolyan értékben kapjunk iparcikket ugyancsak az 1938. évi árak szerint.

Kegyelmes Urunk! Kegyeskedjék minket magyar parasztokat pártfogásba venni és kezét felénk nyújtva odavezetni, ahol a mi termelvényeinket is meg tudják becsülni, és ugyanolyan elbírálás alá veszik, mint azon cikkeket, amelyekre megélhetésünk szempontjából nekünk van szükségünk. Kegyeskedjék a közellátási kormányzatnál odahatni, hogy adjanak nekünk ruházati és iparcikkeket valamint mezőgazdasági eszközöket legalább annyit, mint amennyi az általunk eddig beszolgáltatott termények értéke, és a beszolgáltatással egyidőben. Az eddigi beszolgáltatási rendelkezéseket pedig helyezték hatályon kívül.

Kérésünket megújítva és bízva kegyes jóindulatában.

Bátyán 1946. jún. 12.

*Alázatos hívei
Magyar Parasztszövetség
Helyi Szervezete
Hegedűs P. József¹*

Az 1941-ben Nagy Ferenc által alapított Magyar Parasztszövetség azon kevés társadalmi szervezetek közé tartozott, amelyet a háború után engedtek működni. A Parasztszövetségnek egy csoportja Bányán Hegedűs P. József vezetésével tevékenykedett, s főként a paprikás társadalom problémáit igyekezett a kormánynál orvosolni. A háború utáni beadások teremtette súlyos gazdasági helyzet egyik dokumentuma az idézett kérvény. A kérvény írásakor már készülődött a magyar parasztság történetének talán legnagyobb, de mindenképp utolsó demonstrációjára, amelyet 1946. augusztus 20-án rendeztek meg Budapesten, s amelyen, ahogyan Nagy Ferenc írja meg kell mutatni a magyar parasztság őseréjét.³² A parasztdemonstráción sok bányai gazda is részt vett, s tiltakoztak a kommunisták erőszakos politikai térhódítása ellen is.

A Rákosi-rendszer beadása

A fordulat éve után elkezdődött a *szocializmus építése*. Hazánkat *a vas és acél országává* akarták tenni. Az erőltetett iparosítás és a *mezőgazdaság szocialista átszervezése* is megkívánta, hogy a magántulajdonnal rendelkező, elavult technikával működő kis parasztgazdaságokat tönkretegyék. Olyan közállapotokat teremtettek, amelyeknek következtében a parasztemberek tömegesen hagyták el a falut, áramlottak az iparba, akik meg nem akartak kimozdulni, megváltást láttak a termelőszövetkezetekben. Az egyre növekedő adóterhek, az embertelen, sokszor teljesíthetetlen beadási kötelezettségek megkeserítették az emberek életét. Sokakat büntettek meg, sokan kerültek amiatt börtönbe, mert nem tudták teljesíteni a kirovást. A központi irányítás érvényre juttatása érdekében vetéstervet kellett készíteni minden gazdaságról. Ezt házról házra járva az állami alkalmazottak végezték. (Közszégházi alkalmazottak, tanítók.) Ha a terv nem egyezett a központi elképzeléssel, azt fölülről *ki is igazíthatták*. A begyűjtés sikere érdekében utcánként *utca-bizalmikat* bízta meg, akiknek kötelességük volt szomszédjaikat *jobb belátásra bírni*. A jól teljesítőket reklámozták, oklevelekkel jutalmazták. Saját emlékem, hogy 1952-ben a párttitkár néhány címből álló listát adott, hogy az itt szereplő gazdák háza elé vonuljak énekkarommal, s ott a kiadott csasztuskákkal örvendeztessem meg az ott lakó családot. Később tudtam meg, hogy ezek a *megjutalmazott* emberek bezárkóztak házukba és sokszor zokogtak a megszégyenítésnek számító *jutalmazás* miatt, engem pedig a párttitkárrel együtt a pokolba kívántak.

Miklósi Gergely portáján

A bányai házak piros rubin falúfalak. Türelmese emelkednek a szomszédos hegyek felé. A paprika a paraszti élet egyik fontos részét képezi. A bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott. A bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott.

A gazda és bűkeszécske: a Csaba nevű 14 hónapos szarvasbika bikaorvó.

Az országos közéleti életben mindig is vezető szerepet játszott. A bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott.

Jól esik neki, hogy díjazott a gazdaság, mert van is mit díjazni. A Csaba, az az 506 kg-os, 14 hónapos, 49-

Bőven termelt az idén paprikából. Gondos kezek rakosgatják a táskákba. — A képen Miklósi Gergely loánya Perity Pélné, valamint Úrv. Perity Nándor Ferencné látható.

szarvasbikaorvó az egyik bűkeszécske. Azon a nyári hónapokban, hogy 1968 óta 23 cselet nyeltek fel és eddig az. Mind egy-egy fűszereket voltak.

Az idén az idén paprikatermesztésről esik szó. Azaz lettek a gazdaságban. 4500 megmunkált a gazdaságban. Az idén az idén paprikatermesztésről esik szó. Azaz lettek a gazdaságban. 4500 megmunkált a gazdaságban.

— Van is elég belőle a paprikából — mondja — olyan, mint egy gyerek, mindig kitaláljuk neki.

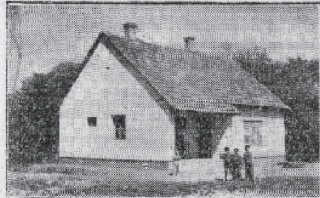
Mindjárt ráér a kedvence témára. — Először is a bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott. A bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott.

Pélné, hogy gyakran esik szó a bányai parasztságról. A bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott. A bányai parasztság a közgazdasági életben mindig is vezető szerepet játszott.

A napi nehéz munka után jól esik a vacsora. A képen balról jobbra Perity Pélné, Miklósi Gergely, Miklósi Gergelyné, Perity Pélné és Úrv. Miklósi Gergelyné.

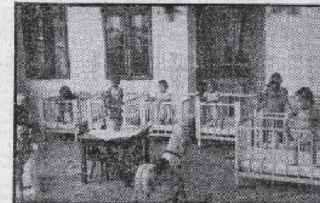
Tanácsváltástól tanácsváltásig

Építkezés, világos, új szolgálati lakást építettek a kizárkálts tanácsváltásból. De új otthonokat építettek a bányai parasztság életének, a tanácsváltástól parasztság. Itt, otthonukba beköltözött a család is. Még azelőtt csak itt lakott volt a községben, addig ma már másfélvezérszámú.

Külsőre több mint meggyesült forintot kapott, hogy a tanácsváltásból a nagyközség utáztatását. Több utat cementálapot borítottak. Képviseletben Pélné István és Csamangó Ferenc, a Kiszárlásvezérszámú 5. sz. Művelődési Vállalatok dolgozóit látható munkáiban.

Tanácsváltást sokat tettek azért, hogy a dolgozó gyermekek napközisotthonokban nyervehesenek elhelyezést. Városunkban, községünkben egyre-másra nyitnak a napközisotthonok, idény-bőlésűs kávék. — Képviseletben látható a kizárkáltsvezérszámú Dáma Gyűjtő-telep napközisotthonban vilámszámú székessé gyermekek.

Vasárnapon a tanácsváltástól a dolgozó paraszti munkásságával új, szép kultúrát létesít. A kultúrát szaktársai szimpadiát is ellátják. — Képviseletben a vasvári halászcsoport táncot próbál.

A Bács-Kiskun Megyei Napló alábbi osztályharcos, gyűlölettel teli cikke jó példa a kor hivatalos propagandájának hangnemére, stílusára. 1954 nyarán *A törvény szigora lesújtott a paprikával üzérkedő kulákokra*. Szigorú ítéletet hozott a bajai bíróság címmel többek közt az alábbiakat írta: *Kulák kupecsek lelkiismeretlen üzérkedése folyik a fűszerpaprikáról [sic!] A kupecsek munka nélkül, a dolgozók kárára szeretnének jövedelemhez jutni. Sorra járnak a paprikatermelő területet, és kalocsai és a bajai járás községeit, és a hivatalos árnál magasabb ár megfizetésével összevásárolják a jóminőségű fűszerpaprikát. Az így összevásárolt paprikát aztán – hogy minél nagyobb haszonra tegyenek szert – liszttel, korpával, minium festékkel hamisítják, így törve a dolgozók egészségére, megrontására. A kalocsai paprika négy-öttszörös áron kerül forgalomba. Az éberség azonban sorban leleplezi őket. [...] Szijjártó Péter bátyai lakost 6 hónapi börtönre és 635 forint kár megtérítésére ítélték. [...] Haszán Fülöp bátyai lakost egy évi börtönre, 2831 forint megfizetésére büntette.*

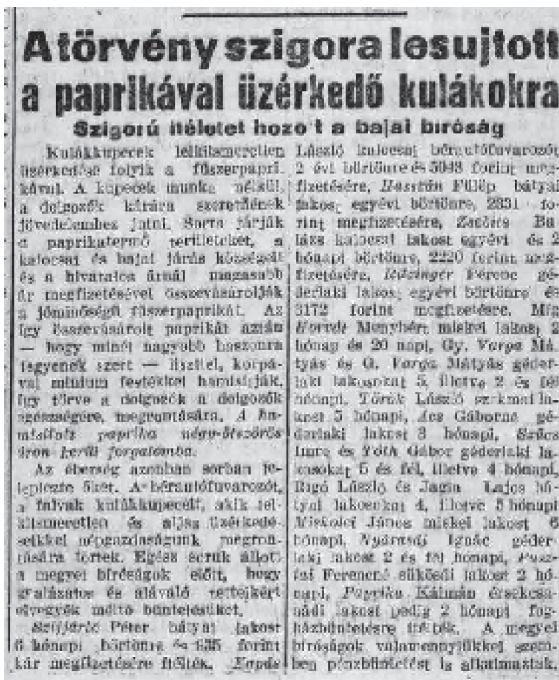
Ezután mintegy tizenöt kalocsai és Kalocsa környéki lakos nevét és büntetését sorolják fel elrettentő példaként.³³

Az akkori idők sajtójában bizonyos ünnepek, évfordulók, pártkongresszusok mindig alkalmat adtak a dolgozók munkaversenye felajánlásainak ismertetésére. A megyei újság 1950. november 7-ének közeledtével azonban ezek mellett nem szűnt meg cikkezni az osztályellenség feketézésének, árurejtegetésének a leleplezéséről, a tettesek pellengérré állításával. Egyik november eleji számukban *Leleplezett feketézők, árurejtegetők cím* alatt ezeket olvassuk: *A kalocsai rendőrség őrizetbe vette Arany Béla foktői kulákot, cséplő- és darálótulajdonost. Arany Béla kulákot paprikafeketezés közben érték tetten. Darálóján 5 forintért paprikát darált. Őrizetbe vették az egyik tettenért daráltatót, Varga István bátyai lakost is. Varga István Arany Bélával 130 kilogramm paprikát daráltatott meg, s annak kilogrammját 30 forintos áron hozta forgalomba. [...]*³⁴ A cikkhez társul egy soltvadkerti

lakos büntetettének híre, amelynek címe is sokat mond: *Lisztjéi eldugta, de kenyeret a péknél vásárolt.*³⁵

A tanácsi apparátusokban a legfontosabb szerepet a begyűjtési hivatalok kapták. Ők bontották föl a megyétől kapott irányszámokat, ők vetették ki a gazdaságokra beszolgáltatási kvótákat és azok ütemezését. Nem csoda, hogy 1956-ban a népharag elsősorban éppen ezen intézmény dolgozóira irányult. A megyei néplap 1954. június 3-án – tehát Nagy Imre 1953-as fellépése után – ismét ennek a hivatalnak a munkáját igyekszik rokonszenvesnek feltüntetni, ám vezetője bírálni is meri a sokszor ellentmondásos bürokratikus utasításokat. A Munkában a bátyai begyűjtési hivatal című riportban nézzük mit is írtak.

A bátyai begyűjtési hivatalban egymásnak adják a kilincset a dolgozó parasztok. Most folyik a

<p>Leleplezett teketézők, árurejtegetők</p> <p>A kalocsai rendőrség őrizetbe vette Arany Béla foktői kulákot, csipő- és darálóulajdonost. Arany Béla kulákot paprikafeketetés közben érték tetten. Darálóján 5 forintért paprikát darált. Őrizetbe vették az egyik tettenért darátatól, Varga István helytől lakost is. Varga István Arany Béával 130 kilogramm paprikát daráltatott meg és annak kilogrammját 30 forintot áron hozta forgalomba.</p> <p>Kiskunhalason Bogá János 37 holdas kulák feketén vágott. A</p>	<p>dolgozó leleplezték, a rendőrség őrizetbe vette.</p> <p>Kunszentmiklóson Nehéz Józsefnek szül. Kovács Mária, 35 holdas kulákasszony tengeriszörkúpok alá csöves tengerit rejített el, hogy elronja a beszállítás előtt.</p> <p>III/ Jörsekné 27 holdas kunbajai kuláktól 135 darab kikészített búranyóbort, valamint 3 darab borjühörmet találtak. A kulák engedély nélkül, illetéktelen foglalkozott a nyersbörök készítésével.</p>	<p>szász és. A kereskedelmi járás 74. a bencsmási járás 70 százalékos ért. el. A községek közül Madaras, Izák és Szeremle jár</p> <p>Lisztjét eldugta, de a kenyeret a péknél vásárolta</p> <p>Háromköt Istvánné szül. Foltzimmer Boglárka, soltraderkői lakásának padlásán 8 zsák lisztet rejtgetett. Liszt- és kenyérszükségletét az üzletekben szerezte be. A dolgozók ébersége azonban tetelerte. A rendőrség a feljelentést az ügyészségnek adta.</p>
--	---	---

tervfelbontás, annak is már az utolsó napjai. Eddig a hivatal dolgozói 819 dolgozónak bontották föl egész évi beadási tervét. A tervfelbontás igénybe veszi a begyűjtési hivatal dolgozóinak egész napját. – Gyakran másfél óra hosszáig tárgyalnak egy-egy dolgozó paraszttal, nagy lelkiismeretességgel, türelemmel. Tudják, hogy a tervfelbontás idején vetik meg az alapját az egész évi begyűjtési munkának. Mégis ezekben a napokban sem szünetel az agitáció. A felvilágosító munka a begyűjtés meggyorsítására. A tervfelbontáson megjelent hátralékos dolgozó paraszttal már ott a helyszínen megbeszéljük, hogyan és mikor teljesíti kötelezettségét. Ennek köszönhető, hogy a hátralékosok száma rohamosan csökken. Keszthelyi Ferenc a begyűjtési hivatal helyi vezetője. Már hosszú évek óta dolgozik a begyűjtésnél – és hozzászólt ahhoz, hogy mindig türelmesen, ha kell többször is útbaigazít, tanáccsal lát el egy-egy dolgozó paraszttal. Amikor a kötelezések teljesítéséről van szó, gyakran elmondja egy-egy dolgozó parasztnak, milyen kedvezményeket adott államunk – nem lenne becsületes dolog hát, ha éppen a bátyai dolgozó paraszttal maradnának el a kötelezések teljesítésében. Sok dolgozónak elmondta azt is, hogy a tervfelbontás során eddig a szociális kedvezmények és a szerződéses termelés után járó beadási engedmény csaknem annyi, mint a megmaradt terv, tehát ez mintegy 50 százalékos csökkentésnek felel meg. Ez után jogosan kívánja a dolgozó nép állama, hogy fennálló kötelezettségét mindenki maradéktalanul teljesítse.

A meggyőző felvilágosító munka nyomán gyorsul a begyűjtés üteme. A bátyai dolgozó paraszttal az elmúlt héten 312 kilogramm sertést és másfél mázsa tojást vittek be a begyűjtő helyre. Így a község teljesítette a heti operatív terhet. Ezen a héten pedig máris három darab sertést és két darab vágómarhát szállítanak be.

Csak a felsőbb szerveink több konkrét segítséget adnának. Gyakran megessük, hogy érkezik egy utasítás, hogy minden erőt a tervfelbontásra összpontosítsunk. Egy vagy két nappal utána újabb utasítás érkezik, amely az operatív tervek teljesítését szorgalmazza, illetve az egyedüli legfontosabb munkának jelöli meg. Tapasztalatlan munkatársakban ezek a naponként váltakozó utasítások bizonytalanságot keltenek munkájuk rendszertelenné, kapkodóvá válhat. Pedig begyűjtési apparátusunk [sic!] kevés tapasztalt munkaerővel rendelkezik. A kalocsai járásban összesen 44 begyűjtési dolgozó van, ezekből mindössze csak négy a régi tapasztalt dolgozó, a többiek mindössze néhány hónapja, esetleg egy éve dolgoznak begyűjtési vonalon.

Munkában a bányai begyűjtési hivatal

A bányai begyűjtési hivatalban egyháromezret adják a kilencet a dolgozó parasztlak. Mégis folyik a tervelbontás, annak is már az utolsó napjai. Eddig a hivatal dolgozó 819 dolgozóval benttartás feladásával kezdés történt. A tervelbontás igénybe veszi a begyűjtési hivatal dolgozóinak egész napját. — Gyakran mástól-kétféle kérelmeket is tárgyalnak egy-egy dolgozó paraszttal, vagy lakóismerettségével, türellemmel. Tudják, hogy a tervelbontás idején vetik meg az alapját az egészévi begyűjtési munkának. Mégis ezekben a napokban sem szűnnek az agítók, a felvilágosító munka a begyűjtés megszervezésére. A tervelbontás megjelent határozatos dolgozó paraszttal már ott a helyszínen megbeszélés, hogyvan és mikor teljesíti kötelezettségét. Ennek részönként, hogy a hat-

rudcsanak száma rohamosan csökken.

Keszthelyi Ferenc a begyűjtési hivatal helyi vezetője. Már hosszú éveket óta dolgozik a begyűjtésnél — és hosszú éveket ahhoz, hogy mindig türelmesen, ha kell, fűzőszer is öltöztet, tanácsot látal egy-egy dolgozó paraszttal. Amikor a kötelezettségek teljesítéséről van szó, gyakran elmondta egy-egy dolgozó parasztnak, milyen kedvezményeket adott államunk — nem lenne becsúfolatos dolog hát, ha éppen a bányai dolgozó parasztlak maradványai a kötelezettségek teljesítésében. Sok dolgozónak elmondta azt is, hogy a tervelbontás során eddig a szociális kedvezmények és a szociális és termelés után járó bevételek megérdemelt csökkenésük után ugyanannyi, mint a megmaradt, így, tehát az országban azonosítják az előzőekben felől meg.

Ugyan jogosan kívánja a dolgozó nép állama, hogy a lennálló kötelezettségek mindenki maradványait teljesítse.

A megkezdő felvilágosító munka nyomán gyorsul a begyűjtés útja. A bányai dolgozó parasztlak az elmúlt héten 312 kilogramm sertést és másfél mázsa tojást vittek a begyűjtőhelyre. Így a közeli teljesítésre heti operatív tervek. Ezek a héten pedig már három darab sertést és két darab vágómarhát szállítottak le.

— Csak a felvilágosító munkát is több konkrét segítséget adniuk — mondja Keszthelyi Ferenc. Gyakran mesélik, hogy érkezik egy utasítás, hogy mindenütt a tervelbontás összpontosítsunk. Egy vagy két nappal utána újabb utasítás érkezik, amely az operatív tervek teljesítését szervezelműze, illetve az egyetemi, eg-

fontosabb munkások felől meg. Tapasztalatlanabb munkásokban ezek a naponta váltakozó utasítások bizonytalanságot keltenek, munkájuk rendszeretlenebbé, kopogóvá válnak. Pedig begyűjtési apparátusunk jelentősen kevés tapasztalt munkaadóval rendelkezik. A közönséges irányában összesen 44 begyűjtési dolgozó van, ezekből mindössze csak négy a régi, tapasztalt dolgozó, a többiek mindössze néhány hónapja, csöppet egy éve dolgoznak begyűjtési vonalon. Végül megemlítem azokról az emberekre is, akik az utasítások segítségével segítséget keltenek, a felvilágosító munkát. Nem pusztán a szükség utasításokban, hanem megértés, emberi módon.

És ebben igaz van Keszthelyi álláspontja. A kibocsátott akták mennyiségéről még nem lesz jobb a begyűjtési munka,

Véleményem szerint az ő számukra is több gyakorlati segítséget kellene adni a feleltes szerveknek. Nem pusztán szükségű utasításokban, hanem megértő emberi módon.

És ebben igaz van Keszthelyi elvtársnak. A kibocsátott akták mennyiségéről még nem lesz jobb a begyűjtési munka.³⁶

A központilag irányított agrárgazdaság a legteljesebb kollektivizálás elfogadása felé „terelte” a társadalmat. Ennek érdekében a kulákok ellen kíméletlen harcot folytattak a munkásosztály leghívebb szövetségesével, a szegényparasztsággal (főképp annak lumpen elemeivel), a középparasztokat pedig igyekeztek megnyerni akár egy-egy behódolni látszó személy sztarolásával is. Így például a megyei újság 1954 novemberében ellátogatott a bányai 15 holdas Miklosity Gergely házába, aki a tanácsi választások idején tanácstagjelölt volt, s a gazdával beszélgettek. Elmondta, hogy borjúkat és csikókat nevelt, 4500 négyzetöglön pedig 170 mázsa paprikát termelt.³⁷

Ugyanezt a célt szolgálták azok a bemutató kiállítások, amelyek azt szemléltették, hogy a nagyüzemek, vagyis a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok jobb terméseredményekkel büszkélkedhetnek, mint az egyéni parasztlak, mivel korszerűbb eszközökkel és módszerekkel gazdálkodnak.³⁸ Az állami irányítást a teljes kollektivizálásig a szerződéses termények előállításával is igyekeztek biztosítani, de ezzel kapcsolatban erős ellenállásba ütköztek.

A gazdaság központi irányítása a társadalom szerkezetének tökéletes átalakítását szolgálta az osztályharc szellemében. A közvélemény megnyerése érdekében a sajtóban

hecchangulatot keltő cikkek tömege jelent meg a kulák szabotázsokról, csalásokról, parasztnyúzásról, izgatásról, a hatóság elleni erőszakról, gyűjtogatásokról, fegyverrejtegetésekről, rémhírterjesztésről. A rendőrség kíméletlenül eljár a kulák gazdaságokban talált, sokszor csak kitalált szabálytalanságok miatt. Irgalmatlanul kell eljárni velük szemben – mondták a hivatalos szervek képviselői. Az ellenállás gyöngítése érdekében megosztották a parasztságot, mondván, az ellenség a kulák, a gazdag paraszt, a szövetséges az ingadozó közép- és még inkább az irigység hajtotta harcos szegény paraszt, az agrárproletár.³⁹

Már az első öt éves terv (1950–1954) céljai között szerepelt a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Ennek érdekében növelték a parasztság adóterheit. Az adóterhek 1949 és 1953 között megháromszorozódtak.⁴⁰ *Még súlyosabb a beszolgáltatási rendszer, a „beadás”.* *Ez főleg az 5 kh fölötti ingatlanral rendelkező parasztokat sújtotta.* A beszolgáltatási keretszámokat központilag írták elő, majd ezeket lebontották megyékre, járásokra, községekre. és egyénekre. Ezek tételei fokozatosan növekedtek. Ennek következtében *az állami készleteknek 1950-ben 22, 1951-ben 47, 1952-ben 73%-a származott begyűjtésből. A beszolgáltatott termékekért kapott fizetés ugyanakkor egyre csökkent. Míg 1946 és 1956 között a szabadpiaci árak körülbelül meghétszereződtek, addig a beadási árak legfeljebb 150%-kal nőttek. A búzát például 60 Ft-ért vették, miközben önköltségi ára 280 Ft, szabadpiaci ára 300 Ft volt.* A túlbuzgó helyi vezetők aztán még a kivetési mennyiségeket is igyekeztek túlteljesíteni, a *szocialista verseny* szellemében. Aki nem tudta teljesíteni a beadási kötelezettségét, „hátralékos” volt, annál megjelent a rendőrség vagy az ÁVH. Zálogoltak, transzferáltak, vagy árverést tartottak vagyonából. 1948 és 1955 között 400 ezer parasztot marasztaltak el „közellátási büntetért”. A kétségbeesett emberek közül sokan választották az öngyilkosságot, mások meg beléptek a téészbe. 1952-ben, amikor beköszöntött a „kutyá világ, szűk esztendő”, a májusi fagy tönkretette a vetést, a beadási kötelezettséget még tovább szigorították. Mindennaposak lettek a „padláslesöprések”. 800 ezer gazdának, azaz az összes kisbirtokos paraszt 2/3-ának sem a teljes fejadag, sem a szükséges mennyiségű tavaszi vetőmag nem állt rendelkezésére.⁴¹ Az 1951-es begyűjtési rendelet ugyan 200 kg-os fejadagot, fogyasztási szükségletet engedélyezett az őstermelőknek, Bács-Kiskun megyében viszont 1951-ben 195 kg, 192-ben 79 kg, 1953-ban 213 kg, 1954-ben pedig 127 kg kenyérgabona maradt egy-egy önálló termelő vagy család részére.⁴²

1949-ben ugyan megszüntették az élelmiszerek jegyre történő elosztását, de 1951-ben újból bevezették a liszt-, kenyér-, cukor-, zsír- és szappanjegyeket. 1952-ben pedig az előző évihez képest 40%-kal emelkedtek az árak, 1946-hoz képest 237%-os volt a drágulás.⁴³

Az 1972-ben megjelent Közgazdasági kislexikon *begyűjtés* címszava alatt hideg, tárgyilagosságnak látszó meghatározás olvasható. A szövegből nem tűnik ki, mennyi törvénytelenység, igazságtalanság, erőszakosság és tragédia történt a begyűjtés címszó alatt: *a mezőgazdasági termények állami beszerzésének egyik formája. 1949–56 között Magyarországon döntő szerepet játszott a központi készletek gyűjtésében. A begyűjtés fő formái a következők voltak: kötelező beszolgáltatás, szerződéses termesztés, állami felvásárlás, természetbeni földadó, malmi és cséplési váмок, géppállomási munkákért fizetett természetbeni díjak. Ezek közül a főforma a beszolgáltatás volt, mely kiterjedt a mezőgazdasági termékek begyűjtésére. A kötelező beszolgáltatás keretében az alacsony árakon keresztül az állam értékelvonást valósított meg a mezőgazdaságból az iparosítás céljára. A beszolgáltatási kötelezettségek teljesítését adminisztrációs eszközökkel biztosították.*⁴⁴

Markó József tanító emlékezéséből kiderül, hogy bizonyos termékek helyett mást is be lehetett adni. *Mi is volt az a beadási rendszer? Ahhoz tartozott a padlássöprögetés*

is. Csak a fejadagot és a vetőmagot hagyták meg. A gazdának. A többi terményt be kellett vinni, odadni ingyen. A mostaniak el sem hiszik, pedig így volt. Érdekes, hogy a beadási rendszerben mindenre volt beadási kötelezettség. Tyúk, kacs, pulyka, tojás, stb. Pulykája azonban Bátyán senkinek sem volt, mégis kiírták rá a beadási kötelezettséget. Ezt aztán át lehetett váltani arra, ami volt, tyúkra, tojásra. Természetesen azt is ingyen kellett odadni. Különösen a kulákoknak nevezett gazdákat szorongatták.⁴⁵

Jéló Pál bátyai paprika-nagykereskedő, akinek monopóliumellenes küzdelméről az első fejezetben olvashattunk, mindössze 8 holdas gazda volt. Ez a hat elemi végzett ember kis vagyona, ügyes kereskedői tevékenysége miatt meglehetősen jómódban élt. Téglából épült háza hosszabb felével állott az utca frontján, s rajta köz-

épezen nagy fedett kocsibejárón lehetett hatalmas kapuján bejutni. Ez a sváboktól elerlett épülettípus jellemezte a kevés számú nagygazdát a faluban. Már a harmincas években motorkerékpárral, majd gépkocsival tette meg üzleti útjait. Emiatt mindenki Motoros Palinak nevezte. Telefonja és írógépe volt. Gyermeektelen lévén dzsentroid passzióiról, mulatozásairól is keringtek történetek.⁴⁶ Nem csoda, hogy a Rákosi-korszakban kulákká nyilvánították mintegy 25 társával öt is. Házát államosították. A postai feladóvény tanúsága szerint 1953. szeptember 23-án adta fel azt a saját maga által fogalmazott és gépírt kérvényt az Állami Ellenőrző Központnak, amely a jómódú bátyai parasztemberek korabeli helyzetének dokumentumaként is felfogható.⁴⁷ A tagolás és mondatkezdő nagybetű nélküli írásban kiönti lelkét, elpanaszolja sorsát, küzdelmeit a háború előtti időkből, megaláztatásait a jelenben. Jobb meggyőződése ellenére a döntéshozók befolyásolása érdekében azt az ősi paraszti felfogást fejti ki, miszerint a király jó, de rosszak a szolgálói. A korabeli sajtó szóhasználatával már ő is *elvtárs*sáknak nevezi Rákosit és Nagy Imrét, *államunk*-ról beszél, s magát az *építők* közé sorolja. Kifejti és bizonyítja, hogy a rá kivetett beadási terheket nem képes teljesíteni. Mindez 1953-ban történt, amikor a Rákosival együtt Moszkvából érkezett Nagy Imre volt a földművelésügyi miniszter, és a párt mezőgazdasági politikájában némi engedmények is szerephez jutottak.

KALOCSIAK BÁTYÁN

MSZT-nap keretében jól sikerült mezőgazdasági kiállítás rendeztek Bátyán, hogy bemutatassák a környékbeli termelőszövetkezetek, állami gazdaságok és egyrészt dolgozó parasztságot legjobb termelvényeit, s a többtermelésre serkentették a kalocsai járás falusi dolgozóit.

A kultúrotthonban kiállított terményeknek, szemléltető képeknek több, mint 1000 látogatója volt. Az MSZT járási osztályának legjobbjai csoportja több, mint 250 képből álló anyagot küldött le, mely a szovjet szocialista mezőgazdaság eredményeit ismertette. A Kalocsai Községi Gazdaság miniatűr laboratóriuma különösen nagy sikert aratott. Megismerhették a járás paprikatermelői a paprika minőségi vizsgálatának módszerét. A kiállítók között szerepelt a Mezőgazdasági Technikum Tanegyesége is, mely kitűnő minőségű vetőmagjait állította ki és jól összehasonlított szemléltetőanyagot a földművelésügyi és a szótakarminyozás népszerűsítésére. Közülük mások holdankénti adagteremtési küzdelmüket, 23 mászás árgépjüket sokan megcsodálták.

A Kalocsáról Bátyára utazott mezőgazdasági szakemberek anketákon, megbeszéléseken adták át tapasztalataikat a környékből odaseregelt dolgozó parasztságnak. Hegedűs László tudományos kutató az őzi búza és az árpa agratechnikájáról, Schmitt Gabriella tudományos kutató a paprikaneveléséről, Péterfalvi József főállattenyésztő a sertésnevelés aktuális problémáiról beszélgetett a mezőgazdasági anket résztvevőivel. A környékbeli termelőszövetkezetek közül a fajszi Vörös Csillag, a hajdó Vörös Csillag, az úszói Dózsa és Zója kiállításra volt a legkedves értékű. A HÍD! Állami Gazdaság cukorrépáját, búzáját, árpa- és zabvetőmagját küldte el.

VONTATOTTAN HALAD A SZERZŐDÉSKÖTÉS

Eddig 421 szerződés kötöttek a kalocsai dolgozó parasztságot birtoklasi szerződést a begyűjtő szövetekkel. Ez azt mutatja, hogy sokan felismerték a szerződés-kötés előnyeit és méltányosabb államunk erőfeszítését, a magas jövedelmest biztosító szerződési feltételeket. A kalocsai érdekesítési szerződések kötése azonban lassan halad. Eddig alig több, mint 110 házra kötöttek szerződést a dolgozó parasztságot. A Terményforgalmi Vállalat és a

földművelésügyi minisztérium közötti megállapodás alapján a begyűjtő szövetkezetekhez, mert a tartósan begyűjtő szövetkezetek, hogy államunk rendelkezésének haladéktalanul eleget tegyék. A tanácsnok pótlás kell most lassúságot és emellett gondot kell fordítani arra is, hogy megfelelő tárolóhely álljon rendelkezésre a várható hatalmas mennyiségű gabonára. A jelek szerint még ezen a területen sincs minden rendben.

Bevezetőjében a Párt szócsövére hivatkozik: *A Szabad Nép újságot olvasva megtaláltam a címet, meljet most bizalommal felkeresek. Magát a politikailag felértékelődött szóval parasztnak nevezi, holott Bátyán a gazdák pógárnak tartották egymást. Aztán rátér kérelmére. Ügyét ugyanis a helyi hatalom se tette, se vette. Én Jéló Pál 8-holdas paraszt, kérem ügyembe segítségemre lenni. 1953. áprilisában kuláknak tettek. Fellebbezésemet az itteni VB-hez beadtam. Az elnök pár nap múlva visszaadta azzal, hogy ők nem segíthetnek, menjek Pestre. Én külön minden VB-tagot kérdeztem, hogy tárgyalják-e ügyemet, mire kijelentették, hogy ők nem is tettek, sőt ők is a gyűlésen azon veszekedtek, kérdezve az elnököt: kit tett kuláknak. Ők nem. Az elnök mindig azt mondta: majd megtudják. Hivatkozom Bencze és Szurop VB-tagokra.*

Én aztán el is mentem Pestre a Rákosi titkársághoz, ahol szépen is fogadtak, és megnyugtattak, hogy menjek csak haza, rövidesen ki fogják vizsgálni ügyemet. Szedjem össze a bizonyítékaimat, vigyem magammal, a vizsgálatnál majd felmutatom a kérvényem. Valamint azt a kérvényt, amit az elnök visszaadott nekem, még azt is elkérték, hogy azt is hagyjam ott. Házamat, kértem, oldják fel az államosítás alól. Kérvényemet visszaadta, de a csatolt sok értékes iratom nem tudom hova lett. Azt nem kaptam vissza. Kérvényemet azzal adta vissza, hogy ő személyesen volt Kecskeméten, és a fellebbezésnek már nincs helye. Én bíztam a felsőbb szervekben, ahogy most is bízok. Gyanúm az, hogy hátha nem is látták fellebbezésemet.

Házamban soha más nem lakott mint mink. Államosítás előtt azonban betett az elnök egy Belák nevű tanítót. Azt mondta, hogy azért teszi hozzám, és szoruljunk össze. Ne lakjon a kuláknál. Három szoba van a hozzávaló gazdasági épülettel. Most házbért fizetek. Télen a pincében főzünk.

Apámmal a háborúban voltunk. Hazaértünk, akkor kapta apám a házat édesapjától. Én pedig szintén apámtól. Nyolc hold földem van. Egy benne juttatott, amit a Körvtélyesi dűlőben én kaptam. A megmaradt részt apámtól illetve anyámtól kaptam. Sem én, sem őseim nem vettek földet soha.

Engem paprika-nagykereskedőnek soroltak be. Alapjában véve még batusznak sem illetem, mert a szövetekezettől kaptam árut kötött árért, és kötött árért kellett eladni. Ha a szövetekezett el tudta adni, akkor 28-30 kilót kaptam, ha nem tudta, akkor egy-egy zsákot fajtánként. Én hitelbe kaptam pár hónapig, aztán felmondták hiteletem, és az iparomat is [iparigazolvánnyal rendelkező paprikakikészítő F. Z.], amely olyan volt, mint a többi 360, ami községünkben volt. Még nálam van, igazolhatom.

Én voltam annak idején 160 emberrel Pesten Kállay kormányznál tüntetőleg a nép jogaiért. Amikor hazaértem letartóztattak. Főszolgabíróval pereskedtem, fővegyésszel, főjegyzővel, bíróval szintén a népért. Negyven kisémbert volt a tanúm. Tizenöt évig paprikámat Szegedre kellett vinni örletni más néven. Bújnóm kellett. Nemzeti Bizottsági tag voltam. Pénztárnok voltam a legnehezebb időkben egész addig, amíg a csekk be nem jött.

Most kerül átvételre a negyedik apaállat, amit szerződést kötve neveltem. Tavaly sem vágtam disznót, mert nem volt mivel felhizlalni. Azt is leszerződtem két darabot 283 kiló súlyban államunk részére szállítottam hiv[atalosan?] a közellátásra. Ma még malaczsincs, a bika árából kellene venni.

Kérem, kérdezem, mitévő legyek. Ha veszek, ruha nélkül maradok, és azt is ezek szerint be kell adnom, és nem bírok vágni. Borjú is egy hónap múlva lesz, azt is szerződtessenek, és nem lesz nekem se, hát hogy etessem az állatot. Ez nemcsak nekem fáj, hanem az államunknak is.

Tavaly 23 métermázsa volt össz beadásom, most 45 mázsa. 27 mázsa búzám termett. Mind bevitettem. Nekem nem maradt se enni, se vetőmag. Tavaly is 600 Ft-ért vetőmagot vettem. Most már csak a bika árában bízok, de ez se fut mindenre.

Kérem, én mindent igazolni tudok. Itt valami nem úgy van, ahogy fentről a rendeletek mondják. Ezt Rákosi és Nagy miniszter elvtársak nem így mondják. Szeretnék szóval elmondani sokmindent. Én bízom, hogy hasznára lennék nemcsak nekem. Mert ha én egy kicsit is bűnösnek érzénem magam, gazember volnék, ha egy lépést is mennék. De tessék elhinni annyi amennyit én igazolva tettem jót, mégiscsak fájhat, ha a megbélyegzett listára kerülök, amikor az építők közt volna a helyem

Járási VB-hez is beadtam kérvényt. Kecskeméten van 961-554 szám alatt. Oda is elmentem már, de csak az iktatónál hallgattak meg. Az elnök elvtárs, amikor a kisasszony mondta, hogy én mire várok, és kulák-ügy, akkor kifordult, és nem fogadott. Meghiszem, hogy gyűlöli a kulákot, de az én esetem, aki 120 kilométerről jöttem, hogy hallgasson meg, talán már nem is vagyok kulák azóta.

Kérésem: szíveskedjenek ügyemet kivizsgálni és a beszolgáltatásomat a tavalyi szerintre leszállítani, mert ezek szerint egy jó szorgalmas beszolgáltatóból Bátyán csináltak egy nagyon rossz kulákot, aki ha mindenemet beadom, nem tudok eleget tenni kötelezettségemnek. Kérem engem hazánk újjáépítői közé venni. Kérésem megismételve szeretnék választ kapni, mert 1300 öl tengeri termésből száraztól sem tudok 15 mázsa májusi morzsoltat beadni.

Bátya 1953. szept. 21.⁴⁸

Jéló Pál kálváriájának további állomása, amikor 1954-ben a Város és Községgazdálkodási Minisztériumhoz folyamodott az 1952-ben államosított házának visszaadása érdekében. Az 1955. június 16-ai elutasító határozat indokolásában ez olvasható: *A kivizsgálás során megállapítást nyert, hogy az államosítást elrendelő tanácsi határozat ellen tett felszólalása a felülvizsgálat idején el lett utasítva, így annak hatályon kívül helyezésére törvényes okot nem találtam. Határozat ellen fellebbezésnek helye nincs. A határozat aljára Jéló Pál ceruzával odajegyezte: Barna [a községi tanácselnök F. Z.] nem is iktatta fellebbezésemet, szóval visszaadta, és mondta: ne is erőltessem, mert ő így akarja.⁴⁹*

Házát végül 1957. július 12-ei Járási Tanácsi határozattal visszakaphatta, de meg kellett térítenie a községi tanácsnak a ház tatarozására fordított költségeit.⁵⁰

A szocialista tervgazdálkodás továbbra is alkalmazta némi módosítással a Jurcsek-rendszer búzakilogramm számítását, de a hús- és élőállat-beadás elszámolásában a húskog egységet vezették be. Íme néhány termény beszámítása a kétféle rendszerben.

Jurcsek-féle terménybeszámítás		Rákosi-féle terménybeszámítás	
1 q búza	100 búzakilogramm	1 q búza	100 búzakilogramm
1 q kukorica	65 búzakilogramm	1 q kukorica	85 búzakilogramm
1 q bab	20 búzakilogramm	1 q bab	170 búzakilogramm
1 q napraforgó	800 búzakilogramm	1 napraforgó	130 búzakilogramm
1 q zab	100 búzakilogramm	1 q zab	85 búzakilogramm
1 q burgonya	33 búzakilogramm	1 q burgonya	33 búzakilogramm
1 q zsír	1200 búzakilogramm	1 q zsír	1,67 húskilogramm
1 q vágómarha	250 búzakilogramm	1 q vágómarha	1,67 húskilogramm
1 kg tyúktojás	10 búzakilogramm	1 kg tyúktojás	1,0 húskilogramm
1 kg vágóbaromfi	5 búzakilogramm	1 kg vágóbaromfi	1,0 húskilogramm

Jéló Pál beadási könyve 1953–54⁵¹

1. A gazdaság adatai

Szántó: 7 kh 1557 nöl 166 aranykorona 61 fillér

Rét: 1246 nöl 5 aranykorona 90 fillér

Összesen: 8 kh 1203 nöl 172 aranykorona 51 fillér

2. Beadási kötelezettség

Termény

Részletezés	Összesen	Kenyérgabona	Takarmány	Napraforgó	Burgonya
Kötelezettség	4787	2245	1487	718	335
Mérséklés	563	265	174	84	40
Beadandó	4505	2117	1399	676	315
Felbontás utáni változás + -	4224	1980	1309	634	295

Állat súly kg.: 113

Baromfi és tojás, tej

Részletezés	Jan. 1-től márc. 31-ig	Ápr. 1-től jún. 30-ig	Júl 1-től szept. 30-ig	Okt. 1-től dec. 31-ig	Összesen
Sovány baromfi kg	3.40	2.30	5.60	2.20	13,50
Tojás kg	7.90	9.10	3.30	2.20	22,50
Tej	99	265		336	590 liter

Családtagok adatai

A háztartáshoz tartozó személyek száma a termelővel együtt: 14 éven felül 2. Össz.: 2

3. Búzafeldadó M. G. járulék

1953. évi előírás: 690 búzakg.

4. Termelési szerződések adatai

Termény neve: paprika, Lékötött terület: 1 kh

5. Vetésterület

Term	Búza	Árpa	Zab	Zab	Kukor	Nforg	Burg	Here	Muhar	Köles	Egyéb	Össz
Terület	3,500	1,500	0,500	0,500	0,1357	0,600	0,300	0,500	0,200	0,200	1,200	7,1557

6. Kötelezettség felbontása cikkekre

Beadandó	Búza	Árpa	Zab	Kukor	Nforg	Burg	Bab	Köles
	2080	157	84	1014	676	207	24	13
Búzakg.	2080	157	84	1014	676	207	24	13

A beadási könyv további részében a beadási kötelezettség ütemezett teljesítése van bejegyezve. A 12. pont alatt vámörlési és olajkiutalási bejegyzéseket találunk, melyek

szerint 4 liter olajat, 10 kg darát és 2 kg szappant utaltak ki számára. A 15. hivatalos bejegyzések cím alatt két elismervény olvasható, melyek szerint az aratórészt átvették. Itt jegyezték föl a termények (kukorica, napraforgó, burgonya) súlycsökkenését.

A 14. rovat Hivatalos feljegyzései szerint Jéló Pál az 1953. évi *Gabonabeadási kötelezettségét 100%-ban teljesítette.*

Annál meglepőbb, hogy az 1954. évi beadási könyv 3. pontja Az 1953. évi hátralék teljesítése cím alatt az 1954-ben teljesítendő búzabeadási hátralék 334 búza-, illetve súlykilogramm. Ezt a hiányt 1954-ben kellett teljesítenie, de 1955-re is maradt 284 búzakilogramm hátraléka.

Jéló Pál beadási könyve 1954–55–56.

1. A gazda földbirtoka lényegében változatlan. Beadási kötelezettsége 2233 búzakilogramm és 116 húskilogramm.

2. 1954. A terménybeadási kötelezettség kivetése

Kivetés és mérséklés	Szántó és rét	Össz. köt. búzkg	Kenyérgab	Takaromány	Kukorica	Nforgó	Burgonya
Alapkötelezettség	7,314	2233.	826	252	840	315	210
Term. szerződés	2,00	818					
Össz. Mentésített terület és mérséklés	2,900	818	302	92	308	115	77
Marad kötelezettség		1415	524	160	532	200	133

3. A termelési szerződés adatai

Termény	Leszerződött terület	Mentesített terület terménynél	Mentesített terület állatnál
Paprika	1 kh	2 kh	1 kh
Zöldbab	0, 600 nöl	900 nöl	600 nöl

4. Az 1953. évi hátralék rendezése

Termény	Hátralék	1954-ben teljesítendő búzkg-ban	1954-ben teljesítendő súlykg-ban	Az 1954. évi hátralék ütemezése
Búza		334	334	1954-ben 334 búzkg
Kukorica	169 súlykg, 44 búzkg			1955-ben 284 búzkg
Napraforgó	246 súlykg, 320 búzkg			
Burgonya	165 súlykg, 54 búzkg			
Összesen	618 búzkg			

5. Földadó

1954. évi előírás 576 búzakg

Teljesítés: 160 kg árpa (Búza értéke: 136), 440 kg búza (Búza értéke: 440)

16. Baromfi és tojásbeadás

Tyúkféle: 13 kg, tojás 10,50 kg

17. Élőállatbeadás

Sertés: 157 kg. Marha: 80 kg

18. Tejbeadás és mérséklése

Adókötelezettség: 500 liter. Helyettesítés: Tenyészbika: 500. Hátra van: 112

A kötelezettségek alakulása

Adónem	1954	1955	1956
Földadó	690 búzakg	576 búzakg	574 búzakg
Kenyérgabona	2080	826	708
Takarmánygabona	157	252	215
Napraforgó	676		270
Burgonya	84		519

Egyéb beadási kötelezettségek alakulása

Termény	1954	1955	1956
Tej	629 liter	112 liter (tenyész- bikával kiváltva)	-
Hús	84 sertés, 29 marha	121 húskg	116 húskg
Tojás	20,5 kg	9 kg	153 kg

A korábban már bemutatott beadási könyv gazdája, Jelencsity Mihály, így mesél el egy jellemző történetet. Talán ekkor jött rá, hogy mint tanácstagnak a hatalmat kellene támogatnia, mint bátyai parasztembereknek pedig a falubelijeit. A kettőt együtt nem lehetett, ezért le is köszönt később a „magas” tisztségéről. A hivatalos propaganda szerint a szegényparasztság teljes egészében a Párt híve volt, a középparasztság pedig szövetséges a kulákok elleni küzdelemben. Kiderült, hogy a kommunisták mezőgazdasági politikája egyaránt sújtja a teljes parasztságot. Történetében a paraszti ravaszság egy példáját látjuk, amikor kényszervágásnak próbálják beállítani a feketevágást.

Az első tanácsválasztáson a szállásiak megválasztottak tanácstagnak. Hát abban az időben a tanácstagnak kellett elvégeznie minden nemszeretem munkát, még Rákosi uralkodott akkor. Már félték velem találkozni az emberek, ha megláttak, szinte kikerültek.

Baloghék jönnek egyszer, innen a harmadik szomszédbul:

Miska, beteg a disznó, le kell vágni. Eláshatjuk-e a kert végébe?

Tudtam, hogy itt mire megy ki a játék. Mit mondjak? Telefonáltam a csárdából a tanácselnöknek, hogy hát mi a helyzet, meg hát mit csináljak.

Hát ha van elég nagy kertjük, eláshatják ott, nem kell a dögtérbe vinni. – így válaszolt a tanácselnök.

Ezzel ez megvolt. A következő héten azonban újra megjelenik a Balogh szomszéd: Miska, beteg a másik disznó is. Mit csináljunk? Eláshatjuk-e otthon?

Hát mit csináljak? Ezt már nem fogják elhinni. Megint telefon. De az elnöknek már gyanús volt az ügy. Gondolt egyet: hátha épp ezzel sikerülne megfognia Baloghékát, ezért így válaszolt:

Eláshatják a kertjükbe ezt a disznót is, ha december 15-éig teljesítik a kukorica-beadási kötelezettségüket. Különben pedig az elföldelésről két példányban jegyzőkönyvet kell készíteni.

Baloghék meg is ígértek mindent. Megcsináltam a jegyzőkönyvet is két példányban. Igen ám, de a szomszéd a kukorica beadásról megfélemedezett. Erre a tanácselnök kiküldte hozzájuk a végrehajtókat. Végig kutatták az egész házat. Hát a kéményben ott lóg a nyolc sonka.

Hát ez mi?

Hát a testvéremé. Itt füstölik.

Nem hitték persze. A végén majdnem engem büntettek meg, hogy hamis jegyzőkönyvet készítettem.⁵²

Bencze Jánosné Hegedűs Erzsébet édesapját nem földvagyona miatt tették kuláklistára, figyelték minden lépését, hanem azért, mert paprika-nagykereskedő volt. Ezért államosították a házat. Ez idő tájt az osztályharc nevében a városi osztályellenséget munkatáborba vitték vagy falura telepítették, házuktól megfosztották. Így ír erről a volt téceszelnök felesége: *És jött az államosítás. Édesapámat kuláknak minősítették, amiről nem is tudtuk, hogy mit jelent. Nekünk ugyanis tizenkét kataszteri hold földünk és két házunk volt, azok közül is az egyik nádfedeles. Mégis mind a kettőt államosították. Szerencsére nem tettek ki bennünket az utcára, hanem Kalocsáról egy ügyvéd családot tettek be a házunkba. Velük kellett megosztani a lakásunkat. Édesanyám sokat sírt. Édesapám azzal vigasztalta, bízni kell a Jóistenben. Az emberek nem tudnak annyi rosszat tenni, amennyi jóval az Isten nem tudna kárpótolni minket.*

És jött a nagy beadás a föld után, de édesapám mindent teljesített, mert a föld adta a jó termést. Mégis minden lépését figyelték a tanácselnök, a titkár, a rendőr, hol tudnának belekötmi, hogy börtönbe zárhassák.⁵³

Édesapám sem csüggedt el, hanem megfogta az eke szarvát meg a kapát, aratáskor meg a kaszát, hogy gondoskodjon a családjáról, ne szenvedjünk hiányt. Az Isten megadta az ő áldását. A föld meg olyan bőséges termést hozott, hogy a nagy beadást és a nagy adót észre sem vettük. A beadás abból állt, kinek mennyi földje volt az alapján írták ki, miből mennyit kell bevinni a gyűjtő helyre. Ebben volt tojás, élő tyúk, kövér kacsa, liba, tej, marhahús, élő sertés, zsír, búza, kukorica. Év végén megmondták, hány személyre hány disznót szabad vágni. Akkor is egy levágott disznó után három kiló zsírt, a második után tizenhat kilogrammot kellett bevinni. Természetesen ezt ki is fizették. Az áráért azonban a boltban alig kaptunk két-három kiló cukrot.⁵⁴

A beadást még súlyosbította a kötelező békekölcsön-jegyzés. Erről így vall az előbbi asszony. *A nép nagyon szegény volt. Közben édesapámnak elengedték az állandó jelentkezését. Ez megkönnyítette az életét, a megtermelt terményt nem kellett most már helyben eladnia, hanem felvihette Pestre, és sokkal több pénzt kapott érte. És jött az 1951-es év, amikor még nagyobb szorítás jött a népre. Az önkéntes békekölcsön-jegyzés például. Ez úgy történt, hogy sorba behívták az embereket, megkérdezték, ki mennyit akar jegyezni ötven forinttól háromszáz forintig, Édesapámat is behívták a Barna elvtárshoz, aki tanácselnök volt. Édesapámat helyel sem kínálta, ellenben hangos szóval kezdte sértegetni. Ő meg szépen kezdett mentegetőzni a rágalmak ellen. Mire Barna elvtárs még hangosabbra vette a szót. Erre édesapám ideges lett, és jó hangosan azt mondta:*

Ez mind rágalom és hazugság. Maga nem ismer engem.

Mire Barna úr, mert édesapám így tisztelte meg, lecsendesedett, elnézést kért, és csendben elbeszélgettek. Bevallotta azt is, hogy mások szavai alapján ítélte meg édesapámat. Akkor átért a békekölcsön-jegyzésre. Megkérdezte, mennyit akar jegyezni. Mivel édesapám tudta, hogy lakodalom előtt áll, lennie kell egy jó pontjának, ezért nyolcszáz forintot jegyzett. Könnyen megtehetette, mert majorannából olyan rekord termése volt, hogy nyolcszáz négyszögöl földben tizenkét mázsa tiszta majoranna termett. Abból nyolc mázsát eladott kilónként 48 forintos árban. Az akkor annyit ért, mint két napszámos egy napi bére.⁵⁵

Hernerné Maros Anna arról beszél, hogy mit jelentett a fagykáros esztendőben a törvénytelenység (a vetőmagot is elviszik) és az úgynevezett adminisztratív eljárás. 1952. július 29-én megszülettem a fiamat. Három héttel előtte hatvankét mázsa hetvenegy kiló gabonát még felmarkoltam. Megtermett a beadás, a vetőmag és a fejadag. Akkor a tanácselnök pártebereket küldött hozzánk, hogy a fejadag búzát adjuk oda vetőmagnak. Ne féljünk, nem maradunk kenyér nélkül, lesz szabad kenyér a boltokban. Hát 1953-ban a szabad kenyérből lett szabott kenyér. Hús dekát kapott mindenki. A gazemberek még a kismamákat sem kímélték.⁵⁶

Ő is szól arról, miként kényszerítik ki az adóhátralékos gazdától a békekölcsönt, meg arról, hogy a falusi embert nem szolgálták ki a városban kenyérral. 1953. márciusában jött a F. F. bácsi. Ő volt akkor a kisbíró. (Akkoriban még szóval idézték az embereket, nem idéző papírral.) Azt üzenték, hogy hétfő délután három órára az uram menjen a tanácsházára. A Barna tanácselnök hívhatja. Úgy is volt. Három órára be is ment, de hétfő éjjel és kedden egész nap ott tartották a tanácsháza tanácstermében. Kedden elmentem a S. János bácsihoz, aki akkor községi gazda volt, s ott lakott családjával együtt. Ő újságolta, hogy Janit nem vittek el sehova se. Ő úgy tudta, a békekölcsön miatt van ott. Vittem neki enni, de nem engedtek be hozzá. János bácsi nagyon jó ember volt, sajnálta is a férjemet, és adott neki egy tányér bablevest. Szerdán reggel elszántan a kerékpárra ültem, és nyolc órára bementem a tanácsházára. Kilestem, mikor jön be a tanácselnök. Utána nyomban beléptem én is a tanácsterembe. Illedelmesen köszöntem jó reggelt. Nem szólt semmit. Én a férjemenek mondtam:

Eredj haza, ott a kerékpár; majd én elmegyek gyalog!

A férjem sírva mondta:

Nem engednek.

Akkor rácul mondtam:

Idi domá!

Az elnök megértette, mert csikériai volt, és ott is hasonlólág beszélnek. A férjem felkelt és elment. A tanácselnök meg rám kezdett ordítani, hogy:

Előbb tőlem kért volna engedélyt!

Én is nagy hanggal feleltem:

Majd ha a köszönésemet elfogadja, akkor igen. De maga a köszönésemet nem fogadta el, így semmi beszélőnivalóm nincs magával. Isten áldja!

Azzal sarkon fordultam, és ott hagytam. Amikor hazaértem, mondta a férjem, hogy háromezer forint békekölcsönt akartak vele jegyeztetni. Barna elvtárs erre akarta rábírní, de ezerhatszáz forint adóhátralékunk volt. Nem bírtuk kifizetni. Mindenünk megfagyott, egész évben egy csepp eső nem esett, sok növény elszáradt, öt felnőtt és egy héthónapos kisbaba élt a családban. Kétezer négyszögöl területen kétszázhusz füzér paprikánk termett, ebből élni, és még ennyit fizetni képtelenség.

Szerda délután három óra tájban lehetett. Mostam az udvaron, jön újból a kisbíró.

Anica, a Jani holnap reggel, azaz csütörtökön jöjjön be a tanácsházába.

Nyugodtan mondtam neki:

Jól van, Feri bácsi, majd bemén.

Nem szóltam egy rossz szót se neki, hisz ő csak a munkáját végezte. Mikor a kiskapuig ért, visszalépett, és mondta:

Anica, de mondta az elnök, ne te menj be, hanem a Jani.

Jól van – feleltem

Újból a családra telepedett a félelem. A férjem félelméről jobb nem is beszélni. Úgy éreztem, csak én tudom a családot megvédeni. Nagy erőt éreztem magamban. Mondtam is, hogy én fogok bemenni azért is. Én nem félek tőle. Végül apósom is igazat adott nekem.

Igaza van Anicának. Valóban ő a legbátrabb, menjen be ő.

Úgy is volt. Csütörtök reggel nyolc órára bementem. Köszöntem. Barna elvtárs rám nézett, és szinte kiabálva mondta:

Nem magát hívtam.

Rámosolyogtam ravaszul:

Nem mindegy. Egy házszám alatt élünk.

Erre azt mondta:

Magával nem tárgyalok.

Én higgadtan mondtam neki:

Elnök úr, mondja el a kérését nekem, mert ha nem látott ördögöt a bokor mögött csücsülni, akkor most látni fog, az pedig én leszek. Az én férjem ide többet nem jön el, mert nem fogom elengedni. Ha az az ember bűnös, állítsa bíróság elé, és zárják fegyházba, de magának nem áll jogában egy büntelen embert éjszakák és napok hosszát bezárni. Maga nem tudja, ha nincs miből fizetni, nem lehet jegyezni. Megfagyott, elszáradt a növény. Ami volt, mindent beadtunk, most a semmiből nem tudunk pénzt csinálni.

Kérem, elbuktuk a háborút. Nekünk kell a Szovjetuniót felépíteni – felelte erre.

Erre én:

Mi jóbarátokként fogadtuk a szovjet katonákat. Építsék fel a Szovjetuniót a nyilasok, akik Szálásival tovább folytatták a háborút. Ugye azokat nem lehet bántani, mert ők már nem nyilasok, hanem kommunisták.

Akkor élém dobta a békekölcsön-papírt, írjam alá. Láttam, hogy háromezer forintos papír, ezért mérgesen visszadobtam neki, és ezt mondtam:

Ezt írja alá maga, és fizesse is ki. Ahogy a férjem vállalta az ezer forintot, aláírom, de ezt nem. Nem tudjuk kifizetni. Maga még mindig nem érti? Rossz volt az esztendő. Különbén maga nekem többet nem hazudik. Mi a maga parancsára adtuk oda a fejadag búzáunkat vetőmagnak, hogy az ország jövő évi kenyérellátása biztosítva legyen. Most már maga nem törődik velünk, hanem húsz deka kenyéren nevelhetem a kisfiam. Még amikor bemegyek Kalocsára, és kapok valahol kenyeret, akkor is egy gyönyörűséges pártember kezennél fogva kivezet a kenyérboltból, mert én vidéki vagyok, én nem kaphatok itt semmit. Még a vajaskiflit is kivette a kezemből, amit a kisfiamnak vettem, hogy legyen, mit adni neki, amíg nem vagyok otthon.

A felelet ez volt:

Addig innen haza nem megy, amíg alá nem írja.

Megmondtam neki:

Kiugrok az ablakon, akkor sem fog bezárni.

Akkor mérgeben odadobta élém az ezer forintos papírt, én meg aláírtam, és köszönés nélkül távoztam. Kilenc órára hazaértem. Mindenki kétségbeesve várt. Amíg

a papírt meg nem látták, el sem hitték, hogy minden el van intézve. Utána kezdtek megnyugodni.

Ezek után a tanácselnöknek szálka voltam a szemében.⁵⁷

Harangozó László családja jó középparaszti kategóriába tartozott. Emlékezete szerint a forint bejöttétől a beadásig gyarapodott a falu, a kutyavilág csak akkor kezdődött. Keserűen szól a kötelezően szerződött terményekről (vörös here, gyapot), s kiderül, hogy ezeknek a terményeknek volt a faluban felelőse (ellenőre).

Igy 1950-ig, amíg be nem jött a beadás, azért minden évben javult, a parasztság gyarapodott, az iparosság is gyarapodott, mert volt neki munkája. A nép öltözködött meg épített. Aztán eljött a beadás ideje 1950-ben. Akkor viszont már nagyon keserű lett az életünk.

A beadást életbe léptették, és előírták, hogy ki mit és miből mennyit vessen. Például nekünk, tudom, hogy egyszer vetnünk kellett vörösherét. Aztán nekünk vót a miskei határba ezer négyszögöl földünk, kimentünk oda, aztán apám azt mondta vetünk most vörösherét. No, akkor elszórt oda valamennyit a búza közé, mert búzával volt elvetve már ősszel a terület, de kényszerítettek bennünket, hogy muszáj vörösherét vetni, és akkor elvetettük. Később egy hónap múlva apám elment a falufelelőshöz, aki a kényszertermékekért felelős volt, és mondta neki:

Lukács bácsi, jöjjön el, és nézze meg. Ő nem fogja ezt megtartani.

Azt mondta erre a Lukács bácsi, hogy:

Tartsd meg, és majd aratás után másodvetés lesz a vöröshere.

Akkor kijött újra a Lukács bácsi, és akkor engedélyt adott rá, hogy szántsuk le. Aztán később 1950. őszén vagy tavaszán köteleztek bennünket, hogy vessünk gyapotot. Vetettünk is ott a házunk mögött, ott vetettünk bizonyos mennyiségű gyapotot. Nagyon szépen ki is kelt, szép is volt a gyapotunk. És akkor a nyár vége felé a nagyapámmal voltunk kint a határban, és akkor délután azt mondja a nagyapám, hogy voltak a gyapotot megnézni. Az udvar végéről rá lehetett látni erre a darab földünkre, és a nagyapám kiment az udvar végire valamiér, és látta, hogy ott négy-öt ember bóklászik a gyapotföldön. És ő is kiment, és megkérdezte, hogy mit akarnak.

Hát jöttek a gyapotot ellenőrizni.

És ott volt a M-né, ő volt a gyapotfelelős. És ő úgy mutatta be ezeknek az elvtársaknak, hogy ez a gyapotföld az ő területe, az ő gyapotja ez. Hát mikor kiment a nagyapám, azt kérdezte, hogy.

Mit keresnek maguk itt?

Akkor az egyik illető azt mondja, hogy:

Bácsi, magának mi köze hozzá?

Azt mondja nagyapám:

Hát ez az én földem, az én gyapotom.

Hát nem a M-néé?

Nem. Ez az én földem.

És akkor így derült ki, hogy nem a M-néé. Hát hogy milyen volt a termés azt már nem tudom, mert én ősszel bevonultam. Hát szedték a mieink a gyapotot, pénzbe nem sokat kaphattak érte. Nem Magyarországra való termék volt az, mert itt az ősz nem tart sokáig.

Nekünk egyébként nagyon nagy gondot okozott a beadás. Mert édesapámnak húsz hold földje volt, és hát nem egészen, de majdnem kuláknak nyilvánították. Holott voltak nála sokkal nagyobb földdel rendelkező emberek, akiket nem nyilvánítottak kuláknak. A J.Jani bácsinak például volt harminchat kishold földje. Vagy a S. Gábor bácsinak negyven hold földje, de ők nem gazdálkodtak olyan jól. Az én apám meg kezelte a földet, hát őrajta csattant az ostor.⁵⁸

A parasztság törvénytiszteletét azzal rombolta le a hatalom, hogy még a saját maguk által hozott törvényeket sem tisztelték. A beadás idején utcabizalmi hálózatot is szerveztek, hogy még a szomszédok is ellenőrizzék (és jelentsék föl) egymást. *Tudom egyszer apám mérgelődött, hogy nekünk minden beadás, adó rendezve vót, de mégis jöttek egyszer, hogy maga még tartozik nyolcvan kiló búzával. Hozta ki édesapám nagy büszkén a beadási könyvet, rá volt írva egy nagy R betű, hogy rendezve. Meg az adóívére is rá volt írva az R betű. Mondta édesapám, hogy*

Itt van, én rendeztem mindent.

De azt mondja:

A maga utcájába a V. Péter, az nem tudta teljesíteni a beadását neki nyolcvan kiló búza tartozása van. Magának kell beadni.

Azt mondja apám:

Hát mért nekem?

Azt mondja:

Hát maga az utcabizalmi. Hát ezért.

Azt mondja:

Hát én nem is tudok róla, hogy én utcabizalmi vagyok. Hát mióta vagyok én utcabizalmi?

Azt mondja:

Mostantól kezdve.

Ez így volt. Ez tényleg így volt. Hát osztán édesapámnak akárhogy volt, be kellett adni. Megfenyegették, hogy ha nem adja, akkor viszik őt.⁵⁹

Nagy gondot jelentett a falvakban, hogy a lakodalmakra sem igen adtak vágási engedélyt. Erről a kérdésről született is egy szocialista hepiendes operett is, a Boci, boci tarka. A valóság persze kegyetlen volt. Harangozó Lászlóék, bár szomszédjukban lakott a párthű tanácselnök, nem voltak kivételezettek. A feketevágást csak nagy titokban merték elvégezni. *A katonaidő letelte után ötvenhárom őszén a házunk előtt közvetlen ott lakott a tanácselnök, a B. Antal. A szüleim alig várták, hogy nőszüljek meg. Az istállóban volt egy növendék bikánk meg egy növendék üszőnk, hogy majd azokat a lakodalmamra levágják. És akkor maga a tanácselnök, aki tőlünk hordta a tejet nap mint nap, mondta, hogy:*

Jani bácsi, tudom, hogy lakodalomra készülődik, de ne próbálja levágni valamelyik növendék jószágot, mer – aszongya – én fogom magát följelenteni, én fogom magát elvitetni.

Úgy hogy a lakodalomra édesapám nem merte levágni őket, hanem elmentünk. Valahol Úszódon vett birkákat. Direkt délután indultunk, vittünk vagy négy-öt viharlám-pát, és amikor hoztuk Úszódról a birkákat hazafelé, akkor ott a Békásba lehajtottunk a fűzfák közé, mélyen bementünk oda, hogy az útról ne lehessen észrevenni bennünket. Meggyújtottuk a négy-öt viharlám-pát. Főlakasztottuk a fűzfákra és ott vágtuk le a birkákat. Astunk egy nagy gödröt, hogy a bőröket meg a beleket oda eltemessük. Így lett a lakodalom megtartva.

Kelemen Imre szülei elkerülték a kulákságot, bár édesapja korábban cséplőgép-tulajdonos volt. Szerencséjére még idejében ipari munkás lett, felhasználva asztalos képzettségét. Kis birtoka felesége nevében volt, neki kellett a beadást teljesítenie. Ő is egy volt abból a 400 ezer parasztból, akit a közellátás veszélyeztetése miatt börtönre ítélték.

Kezdődtek a Rákosi-évek. Hát abból nagyon szomorú emlékünkn van. Mivelhogy az apám asztalos volt, elkerült a kalocsai szovjet reptér építkezésére. Asztalosműhelybe. Ott dolgozott. Én és az öcsém idehaza voltunk a földdel dolgoztunk. Hát öt hektár földünk volt. olyan tizennégyezer öl. A földmunkákat mind a nagybácsitól tanultam, mert

ő állandóan velem volt, sőt többet volt velem, mint az apám. Két lovunk is volt meg egy tehenünk. Meg kocsi, szerszám. Eke, fogas, borona. Tartani szoktunk három-négy disznót. Hát persze baromfi is volt elég.

Apám a reptéri asztalos műhelybe dolgozott, mi meg idehaza földdel. S mikor beadás ideje volt, elfelejtettük bejelenteni a krumpliszedés kezdetit. Ez volt a nagy bűn. A beadást bevittük, és ezt be is vallották az emberek, az átvevők. Arra akarták őket rászedni, hogy mondják, hogy a Kelemen kis krumplit hozott, aprót. Akkor ők azt mondták, hogy azt nem mondhatják, hogy aprót hozott, mikor szépet hozott. Teljesítette a beadást. Hát akkor másba nem tudtak belekötni, csak abba, hogy nem jelentötte be a krumpliszedés kezdetit. És akkor úgy nézett ki, hogy saját krumplinkat meg akartuk lopni. No, és akkor szeptember nyolcadikán főzte anyám a búcsú ebédöt, meg hát jön az apám haza, meg meghívja egy-két barátját vacsorára. És akkor betoppant egyszer egy rendőr, kerékpáros rendőr puskával.

Jó napot kívánok.

Köszönünk neki vissza.

Kelemenné, sződje össze a ruháit, kis türlőközőt, ezt azt tisztálkodási eszközöket, és bekísérem magát a bíróságra.

Az anyámat, mer apám már állami ember volt és anyám dolgozott a földdel. Hát akkor már én is megrémültem. Befogtam a lovakat, és bevittem a bíróságra az anyámat. Megkérdeztem a rendőrt:

Bátyám, csak nem akarják anyámat letartóztatni.?

Azt mondta a rendőr, egy idősebb bácsi volt: Jóhiszemű ember volt, látszott rúla. Azt mondta, hogy:

Már is le volt tartóztatva, hogy én beléptem az udvarba.

Akkor erre a réműletre azt se tudtuk, hogy mit csinálunk. befogtam a lovakat, anyámat bevittem a bíróságra, Kalocsára a Járásbíróságra. Hát nem tartott a tárgyalás tíz percig. Elítélték tizenegy hónapi börtönre ezért.

Magam se tudtam, hogy mit csináljak. Belökték anyámat a cellába, aki még soha nem volt ilyen helyzetbe. Egyszerű parasztasszony volt. Hát persze sírni kezdett. Valaki azért megsúgta neki, hogy föllebbezzon. Azt se tudta, hogy mi az: föllebbezni.

És akkor hát föllebbezett szerencséjire még. No, utána kikötöttem a lovakat bíróság előtt. Kozma Jani bácsitul kértem egy kerékpárt, kiementem a reptérre, megmondtam az apámnak, hogy mi történt. Ő a gyalukat a keziből azonnal kiejtötte, úgy megrémült, és kezdte szidni rendesen a kommunistákat. Ami belefért. Összejöttek akkor ott a munkaszolgálatos katonák, akik ott dolgoztak, olyan kulágyerek, meg politikailag megbízhatatlanok.

Mi van Pali bácsi? Mér szidja ezöket a gyönyörű kommunistákat?

Azt mondja: Letartóztatták a feleségömet a krumlibeadás miatt. Gyütt a fiam szólni.

Meg vótak réműlve mindnyájan. Ezök a dicsőséögös kommunisták! Ez úgy 1953-ba vót. Ha jól emlékszőm.

No, akkor azzal a kerékpárral, amit a Kozma jani bácsitul kaptam, apámmal ketten elmentünk a bíróságra. Hát osztan aztán az apám torkaszakadtából ezöknek a jogászoknak, ügyészőknek.

Engöm csukjatok le, ne a feleségömet! Rohadt, gyilkos kommunisták!- ami belefért.

És ötet már ezért nem ítéltek el, ötet hagyták. Kikiabálta magát és jöttünk haza.

Az Okvátovity Feri bácsinál volt egy ilyen száműldözött városi főűgyész, Máté-Tóth Gyula. Azok laktak ott. Kalocsáról kiűzték öket Bányára. A fiatalok a bálba vótak, a fia, mer az is ügyvéd vót. És ott a bálba hallotta meg, hogy mi történt a Kelemen nénivel. És akkor hazajöttek, mi meg ottan vártunk, mint két árva az apámmal.. Hazajöttek

Jó estét, doktor úr:

Jó estét, Pali bácsi. Mi történt? Jöjjenek be.

Bementünk, s elsorolt az apám ezöket, ami történt. Azt mondta az ügyvéd:

Pali bácsi, Marica néni föllebbezett. Vád-bűn nincs. Ha nem tudom Kecskeméten elintézni, le fogok mondani a diplomámról.

És úgy is történt. Elvállalta az ügyet, megírta a jelentést. És három hónap múlva jött a kecskeméti tárgyalás. Addig előzetesen vót becsukva. Állampusztán dőgözött. Cukorrépaztak, meg mit tudom én mit. Úgy hogy három hónap után mondták neki, hogy sződjé össze a holmiját, és viszik Kecskemétre a tárgyalásra. Ott akkor találkozott a Máté-Tóth Gyuszival., az ügyvéddel. Kezdődött a tárgyalás. Előadták, ahogy történt. Az ügyvéd nagyon szép védőbeszédöt mondott. Aztán a bíró úr azt mondta, hogy:

Kérom, ebbe az asszonyba semmi bűnt nem találok. Azonnal szabadlábra helyezzük.

Azt mondja: Ez a büntetés is sok volt ezért, hogy elfelejtették bejelenteni a krumpliszédést.

Ez tulajdonképpen egy olyan dolog volt, hogy minden faluban csináltak egy-két ilyen húzást elretentő példának. Megijednek majd a népek és szakadatlanul vigyék be a gabonát, a beadást hordják be.⁶⁰

Perity János szegényparaszt volt. Életében sok mindennel próbálkozott. Ő a hivatalos propaganda szerint szövetségese lett volna a Pártnak. Értelmes ember lévén azonban nem tudott egyetérteni az állami szintre emelt gazemberségekkel. Szembe mert szállni a tanácselnökkel is, amikor arra akarta kényszeríteni, hogy falubelijeitől transzferáljon (végrehajtson.) *Ötvenháromba a tanácsnál dőgöztem. Város és községgazdálkodási osztály vót. Serényi vót a tanácselnök, oszt kiküldött vóna transzferálni, de én nem akartam, ezért megbüntettek. Ez vót a beadásoknak az ideje. Tudja, mi az a transzferálás? Végrehajtás. Hát én nem mentem el. Akik ott dőgöztek, úgy hálálkodtak, hogy én nemet mondtam, mer ők nem merték mondani, hogy nem akarnak menni. Én meg mertem mondani. Olyanokhoz kellett volna menni, aki nem tudta teljesíteni a beadást. Azokhoz kellett volna elmenni, és elhozni a malacot, vagy ami ott vót, kukoricát vagy valamit. De én nem mentem. A kulákokat rőndöték ki kocsival, hogy vigyék a transzferálókat. No, akkor hoztak Kalocsáról ilyen egyéneket, akik végrehajtották a transzferálásokat.⁶¹*

Azt szokták mondani, hogy az éjszaka a tolvajok ideje. Így is van ez normális időkben. Abnormális időkben azonban minden megváltozik. Az ordasiak őrzik annak emlékét, hogy a török hódoltság alatt éjszaka aratták le a búzájukat, nehogy a törökök észrevegyék, hogy a magukét lopják. A szocializmus évtizedei alatt is minden a feje tetejére állt. Édesapám éjszaka lopózott be államosított, lepecsételt ajtajú nyomdájába, hogy kisebb nyomtatványokat elkészítsen. Éjszaka volt a templomi esküvője a tanítónak, hogy ne lássa senki. És éjszaka szántottak, hogy megmentsék a gazdát, ne vigyék koncentrációs táborba. A kuláknak nyilvánított nagygazdákra külön adókat vetettek ki (nagyobb összeget jegyeztettek velük a békekölcsönön), elvették nagygépeiket, házukat, gyermekeik elöl elzárták a tovább tanulási lehetőségét. Bátyán egyébként mintegy 25 gazdát nyilvánítottak kuláknak. Közülük nem egy birtoka nem érte el a 25 kh nagyságot, de mert cséplőgépe volt, paprika-nagykereskedő volt, úgy kezelték őket. Igyekeztek lehetetlenné tenni az életüket. Gátlástalanul uszítottak ellenük. Erről így mesélt Bányai László:

A beadások idején Illés nagyapámékat egészen másként kezelték, mint másokat. Illés nagyapámnak 2200 holdas birtoka volt. Ebből 25 hold volt Bátyán, a többi meg túl a Dunán, a Szuprics-pusztá mellett. Ő akkoriba vagonszámra szállított paprikát külföldre, mert paprika-nagykereskedő is volt. Na, hát emiatt nyilvánították őket kulákoknak. Az egyik este jön nagyapámhoz a kisbíró, hogy másnap kilenc órára jelentkezék a tanácshá-

zán, mert el fogja vitetni a Barna elvtárs, mivel a Hármashatárnál nyolc hold földet nem vetett el. Szabotálta a vetést. Erre nagyapám azon nyomban elment a barátjához az öreg Hermerhez, hogy mit csináljon. Az meg mindjárt indult a kocsmába, és az ott lévő emberekből vagy nyolcat fölfogadott, hogy éjszaka végezzék el a vetést. Másnap nagyapám nem jelent meg a tanácsházán, hát nagy mérgesen jött a tanácselnök, a Barna.

Maga mér nem jelent meg a tanácsházán? Már várják a rendőrök

Alig akarta elhinni, hogy a nyolc hold el van vetve.⁶²

A klasszikus magyar néprajzi kutatás tárgyáról, a magyar parasztságról, a paraszti társadalomról, gazdálkodásáról, életmódjáról a legutóbbi időkben már csak a pusztulást, vagy finomabban szólva a teljes átalakulást tudjuk regisztrálni. Az emlékezők, mint adatközlők, mai személyiségükben szembesülnek történeteik idején élt egykori önmagukkal. Ma is úgy látják, az akkori hatalom kiszípolyozta, becsapta őket, s a hatalommal szemben nekik volt igazuk. Adatainkban – a szóbeli emlékezéseken kívül – egyre nagyobb szerepet kapnak az írásos dokumentumok. A polgárosuló parasztság bátyai képviselői elsősorban a paprika-nagykereskedők voltak, akik már a két világháború között egyszemélyes irodát vezettek lakásukban. Kiterjedt levelezéseket folytattak. Gondosan féltreakták postai küldeményeik másolatait, irataikat. Aktívan bekapcsolódtak a politikai életbe, aláírásokat gyűjtöttek, beadványokat szerkesztettek, küldöttségekbe jártak a minisztériumokban. A gazdálkodás hagyományos rendjét erőszakosan megváltoztató állami beavatkozások, az irányított terménygazdálkodás, óriási mértékben megszorította minden gazdaság iratanyagát. A Rákosi-rendszerben tanulták meg a falusi emberek, hogy akár egy tanácsházán kapott fecnit is fontos megőrizni. Számtalan példa volt rá, hogy hiába teljesítette beadását a gazda, ha elvesztette a róla szóló bizonylatot, emiatt még egyszer behajtották rajta. Ezért őrzik ma is féltő tisztelettel még a tízéves gáz- és vízszámlákat is. Így maradhattak meg az 1950-es évek beadási könyvei és egyéb dokumentumai sok családnál. A néprajzkutató pedig, mint a haldokló paraszti kultúra különös bizonyítékait, felhasználhatja ezeket egy korszak bemutatására.

IRODALOM

- BÁCS-KISKUN Megyei Napló 1950, 1954, 1955 idézett számai.
- FEHÉR Zoltán 1990. *A bátyai nép kereskedése, különös tekintettel a paprikakereskedelemre.* Cumania 12. Kecskemét, 375–426.
- FEHÉR Zoltán 2005. „*Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam*”. *Bátya társadalma a 20. században életrajzok, emlékezések és egyéb népi szövegek alapján.* Bátya, szerzői kiadás.
- FÉL Edit – HOFER Tamás 1999. *Arányok és mértékek a paraszti gazdaságban.* Budapest, Balassi Kiadó. [web:] <http://mek.oszk.hu/04900/04950/04950.pdf>
- GALLAI Antal 1944. *Az irányított paprikatermelés.* Kalocsa.
- HEGEDŰS P. József 1934–1942. Iratai, levelezése. (A szerző tulajdonában.)
- JELENCITY Gáspár 1941–1946. Iratai. (A szerző tulajdonában.)
- JÉLŐ Pál 1943–1953. Iratai levelezése (A szerző tulajdonában.)
- KOPP Mária 2008. *Magyar lelkiállapot. Esélyegyenlőség és életminőség a mai magyar társadalomban.* Budapest.
- A magyar paprika sorsa.* Szeged, 1936.
- Magyar Kódex 6. Magyarok a XX. században.* Bp., 2001, Kossuth Könyvkiadó.
- Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben.* Bp., 1938.
- NAGY Ferenc 1990. *Küzdelem a vasfüggöny mögött 1.* Bp., Európa Könyvkiadó.
- ROMSICS Ignác 1999. *Magyarország a XX. században.* Bp., Osiris Kiadó.
- ROMSICS Imre (szerk.) 2013. *Rekviem a parasztságért. Hat falu – egy sors.* Kalocsa.

JEGYZETEK

- 1 Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. 1938.
- 2 Fél Edit – Hofer Tamás 1999.
- 3 Uo.
- 4 Kopp Mária 2008.
- 5 Gallai Antal 1944.
- 6 Uo.
- 7 Fehér Zoltán 1990.
- 8 A magyar paprika sorsa. Szeged, 1936.
- 9 Hegedűs P. József iratai (továbbiakban H. P. J. iratai). Hegedűs P. J. levele Szabóky képviselőhöz.
- 10 Fehér Zoltán 1990.
- 11 Uo.
- 12 Uo.
- 13 A magyar paprika sorsa, 1936.
- 14 Uo.
- 15 Uo.
- 16 Uo.
- 17 Uo.
- 18 Uo.
- 19 Uo.
- 20 H. P. J. iratai. A bányai fűszerpaprika-termelők és kikészítők panaszai és kívánságai. 1942. Saját archívumom.
- 21 Guzsván Mihály bányai parasztyerek, aki polgári iskolát végzett, majd községközi adminisztrátor, az 50-es években tanácsbíró, később a megyei tanács dolgozója.
- 22 Fehér Zoltán 2005.
- 23 Romsics Ignác: Magyarország a XX. században. Bp., Osiris, 1999.
- 24 Fehér Zoltán 2005, 119.
- 25 Jelencsity Gáspár iratai (továbbiakban J. G. iratai).
- 26 J. G. iratai, 1943.
- 27 Romsics Ignác 1999, 307.
- 28 Fehér Zoltán 2005.
- 29 Magyar Kódex 6. 2001. 432.
- 30 J. G. iratai, 1946.
- 31 H. P. J. iratai, 1946.
- 32 Nagy Ferenc 1990, 351–364.
- 33 Bács-Kiskun Megyei Napló, 1950. július 19.
- 34 Bács-Kiskun Megyei Napló, 1950. november.
- 35 Uo.
- 36 Bács-Kiskun Megyei Napló, 1954. jún. 3.
- 37 Bács-Kiskun Megyei Napló, 1954. nov. Kalocsaiak Bányán.
- 38 Bács-Kiskun Megyei Napló, 1955. okt. 6 Vontatottan halad a szerződéskötés.
- 39 Romsics Imre 2013.
- 40 Romsics Ignác: i. m. 348.
- 41 Uo.
- 42 Romsics Imre 2013.
- 43 Uo. 355.
- 44 Huszár–Gyenis–Gadó–Radnóti (szerk.): Közgazdasági kislexikon. Bp., 1972, Kossuth.
- 45 Fehér Zoltán 2005.
- 46 Fehér Zoltán 2005, 132.
- 47 Jéló Pál iratai. (Továbbiakban: J. P. iratai.) Saját archívumom. Az iratot némi kiigazítással közlöm, mert az eredetiben a mondatok szinte összefolynak.
- 48 J. P. iratai.
- 49 J. P. iratai.
- 50 J. P. iratai.
- 51 J. P. iratai.
- 52 Fehér Zoltán 2005, 76.
- 53 Uo. 106.
- 54 Fehér Zoltán 2005, 109.
- 55 Uo.
- 56 Uo. 133.
- 57 Uo. 134–135.
- 58 Uo. 125–126.
- 59 Uo. 126–127.
- 60 Uo. 142–143.
- 61 Uo. 150.
- 62 Ak.: Bányai László mezőgazdasági vállalkozó 74 é. 2006.

Kratochvil Károly katonai pályája az I. világháború végéig – történeti vázlat –

Ugyan Kratochvil Károly neve az 1945 előtti időkben egybeforrt a magyar honvédelemmel, emléke manapság még sincs köztudatban. Ennek oka, hogy a történetírásnak csak a rendszerváltás után, az ideológiai nyomás megszűntével nyílt lehetősége újrafelfedezni a volt katonatisztet, akiről az azt megelőző évtizedekben a történészek, ha lehetett vagy egyáltalán nem beszéltek, vagy hovatovább „1919-es tettei” miatt egyenesen árulóként tekintettek rá. A feledés és a billog, tehát a kommunista diktatúra ahistorikus eszközei, ez esetben is jól működtek. Egy kivételes személyiség került így ideiglenesen perifériára, aki nemcsak katonai példamutatásával, hősiességével és a csatamezőn tanúsított állhatatosságával-kitartásával hagyott nyomot a magyar hadtörténelemben, hanem mindezek mellett oktatói-, és publicisztikai tevékenységével is. Emlékét annak ellenére, hogy még életében versekben dicsérték, ma a településeken mégsem őrzik szobrok, nevét nem viselik országszerte utcátláklák.

A háborús hősről, a híres nagyváradi 4. honvéd gyalogezred „agyagkatonáinak” és a Székely hadosztály harcosainak parancsnokáról – évtizedek hallgatását és hazugságait megtörve – az elmúlt negyedszázadban néhány lelkes szakember és újságíró jóvoltából lassan újra mind teljesebb-valósabb képet kapunk. E „történettudományi feltárásban” azonban némileg a Székely hadosztály hadvezére és a háború utáni katonai író-publicista árnyékába szorult az 1919 előtti életút bemutatása. Pedig valójában az I. világháború volt, amely megalapozta a diadalmas katonatiszt nimbuszát, és ismertségének alapját jelentette a két világháború között. Ezért a ma olvasóközönsége, de talán a szakma számára sem lesz teljesen inadekvát eljárás, ha ehelyütt nagyvonalakban visszapillantunk, s annak a kérdésnek az alaposabb megválaszolására vállalkozunk: *Ki volt Kratochvil Károly, mielőtt a Székely hadosztály parancsnoka lett?*¹

(Származása és életútja az I. világháborúig) Az 1920–30-as években „a világháború utolsó hadvezére”-ként² ismertté vált Szentkereszthegyi Kratochvil Károly Brünmben látta meg a napvilágot 1869. december 13-án.³ Katonacsaládból származott, ugyanis édesapja Kratochwill József⁴ szintén egész életét a hadseregnek szentelte, ahol jelentős tiszti karriert futott be.⁵ Az édesapa – mondjuk úgy – „foglalkozásából adódóan” a család gyakran költözött, ekképp az ifjú Kratochvil gyermekora mások mellett Brünnhöz, Brassóhoz és Morvaféhertemplomhoz is köthető.⁶ Előtanulmányait követően – a család-főhöz hasonlóan – ő is viszonylag fiatalon, még tizenöt éves korában döntött a katonai pálya mellett. A Märisch Weisskirchen-i (Morvaféhertemplom) Katonai Főreáliskolába iratkozott be,⁷ ahonnét tizennyolc éves korában nem kisebb helyre, mint a bécsújhelyi katonai akadémiára nyert felvételt.⁸ Itt különösebb nehézség nélkül abszolválta az előírt tárgyakat, így 1890-ben már hadnaggyá avatták⁹ és Komáromba vezényelték csapatszolgálatra.¹⁰ Tanulmányai azonban e helyütt még nem fejeződtek be, ugyanis a cs. és kir. 48. gyalogezrednél eltöltött négyévnyi csapatszolgálatot követően 1894-ben felettesei kijelölték a Monarchia katonai elitjét képző bécsi Hadiiskola elvégzésére, amit – szintén igen jó eredménnyel – 1896-ban fejezett be.¹¹ Időközben, még 1894-ben főhadnagyi

rangba lépett,¹² majd az iskola befejeztével 1898-ban II. osztályú századosi kinevezést kapott.¹³ Ilyen tanulmányi háttérrel az út immár nyitva állt számára a vezérkar felé, ahová 1900 szeptemberében nyert kinevezést.¹⁴

Katonai tudását és tanítói vénáját felettesei már ekkor fölismerték,¹⁵ ekképp az év szeptemberében a pécsi hadapródiskolába került,¹⁶ ahol harcászatot és hadseregszervezést tanított.¹⁷ A baranyai évek alatt tovább menetelt fölfelé a katonai ranglétrán is – 1900 októberében már I. osztályú százados.¹⁸ A tanári pályán olyannyira megállta helyét, hogy pár év múltán, 1903-ban áthelyezést nyert a Ludovika Akadémiára;¹⁹ ehelyütt egyrészt szintén harcászatot és hadseregszervezést, másrészt hadtörténelmet tanított.²⁰ Budapestről 1905-ben vezénylik tovább Kolozsvárra a VI. honvéd kerületparancsnokságra²¹ (itt ismerkedett meg mások mellett Tisza Istvánnal, Bethlen Istvánnal, Bánffy Miklóssal és Dezsővel), ám ez közel sem jelentette oktatói tevékenysége abbahagyását, sőt, igazi pedagógusi kvalitásai ezután érvényesülhettek csak igazán...²²

A magyar királyi honvéd gyalogság tényleges állományába való végleges áthelyezését követően,²³ 1908. december első napjaiban, a magyar tisztikarból őt szemelték ki a Habsburg-család magyarországi ágához tanárnak, egész pontosan József főherceg udvartartásába nevelésvezetőnek. Ennek érdekében még hónapokkal korábban a magyar fővárosba vezényelték a budapesti I. honvéd gyalogezred kötelékébe. Ő maga így gondolt vissza az eseményekre:

„1908-ban, Ferenc József, szeretett Európa-tekintélyű nagy királyunk és legfőbb hadurunk uralkodásának jubileumi évében, kerültem kincses Kolozsvárról, Erdély gyöngyvárosából a büszke budapesti I. honvéd gyalogezred kötelékébe, mint külön alkalmazású törzstiszt.

Koncz ezredes volt az ezredparancsnok. Én rendeztem a harcszerű lövészeteket és terveztem a gyakorlatokat viszonzóssággal. Mily gyönyörű bajtársias tisztikart találtam ottan, mily fegyelmezett, talpraesett legénységet a színes sötétkék honvédegyenruhában.

Csak rövid ideig lehettem e szép ezrednél, mert felsőbb parancs folytán beosztást nyertem Ő császári és királyi fensége József főherceg udvarában. De azért nem szakadtam el végleg az ezredtől, mert a Honvédelmi Ministertől, báró Hazaitól, kértem engedélyt, hogy az időnkénti menetgyakorlatokon, vagy egyéb gyakorlatokon hivatalból résztvehessek.”²⁴

Tényleges kinevezését azonban egy állítólagos közjáték előzte meg a budai várban József főherceg lakosztálya előtt, melynél feltehetően ő is jelen volt.²⁵ Az eset körülményei ugyan máig tisztázatlanok, ám ami bizonyos, hogy Kratochvil Károly napokon belül elfoglalhatta új állását. A *Budapesti Közlöny* egyik korabeli száma a következőképp közölte a nem mindennapi kinevezést:

„Ő császári és apostoli királyi Felsége 1908. évi december 9-én Bécsben kelt legfelső elhatározásával legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, hogy Szentkereszthegyi Kratochvil Károly budapesti I. honvéd gyalogezredbeli százados, ezrednél létszámfeletti való vezetése mellett, ő cs. és kir. fensége József főherceg úr udvartartásához mint nevelésvezető beosztassék.”²⁶

A december közepén kezdődő megbízatás,²⁷ amelyet hivatalosan egész 1915. április 30-ig látott el,²⁸ lényegében az ifjú József Ferenc és László főhercegek polgári és katonai nevelését jelentette. A „főhercegi nevelőség”-ben rajta kívül Krippel Mária (Zsófia

főhercegnő nevelője) és dr. Teller Antal dolgozott.²⁹ Új beosztása e váratlan fordulat következtében nemcsak a fiatal főhercegekkel való baráti viszony kialakulását involválta számára, hanem a legmagasabb körökbe való bejutását is elősegítette,³⁰ ami után az újabb előléptetés sem váratott sokáig magára. A tisztí ranglétrán 1910. november 1-jével ágaskodott magasabbra, amikor is őrnaggyá léptették elő.³¹ A kinevezés természetesen megérdemelt volt, hiszen a főhercegek tanítása-nevelése nem volt félvállról vehető feladat, amellyel akárkit mégsem lehetett megbízni, s a feltétlen royalista Kratochvilnál csak kevés alkalmasabb személy jöhetett szóba azokban a hónapokban. Műveltségét jelzi, hogy 1910-ig már anyanyelvi szinten beszélt magyarul és németül, de ezen felül tökéletesen ismerte a francia és horvát nyelveket. Mindezek mellé még „szükségképpen beszélt és írt angolul”, s valamelyest oroszul,³² amit a világháború idején egész biztosan tovább tökéletesített, illetve nyelvismeretét feltételezhetően legalább alapszinten kiegészítette még az olasszal is. Ilyen nyelvtudással és komoly tanítói múlttal a háta mögött talán nem kell tovább magyarázni, hogy miért épp rá eshetett a választás. Mindenesetre a *Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár*ában őrzött hagyaték idevonatkozó része szerint³³ ő láthatóan nem rettent meg a feladattól, hanem derekasan megbirkózott azzal.

A fiatal főhercegek nevelésében az idegen nyelv tanulása és a sport (esetükben ez éles vívótörrel való vívást, valamint szintúgy éles tölténnyel, lölapra való céllövészetet jelentett³⁴) mellett a zene, a klasszikus és a kortárs művészetek, mi több, a vallásemélet ugyancsak komoly szerephez jutott.³⁵ Az, hogy Kratochvil keményen fogta az ifjakat, kiderül a kis László egyik félévi tanrendjéből is:³⁶

László főherceg tanrendje						
Óra	Hétfő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8-9	Magyar	Számтан	Vallástan	Magyar	Magyar	Vallástan
9-10	Német	Magyar	Magyar	Német	Német	Számтан
10-11	Torna	Rajzoló geometria	Német	Földrajz	Rajzoló szépírás	Földrajz
11-12	Számтан		Természetrajz	Torna		Természetrajz
12-1	%	Földrajz	Geometria	Számтан	%	Német

József Ferenc főhercegnek szintén nem volt könnyebb dolga nevelőjével. A Kratochvil-hagyaték tanúsága szerint neki időről időre nagyobb hallgatóközönség előtt kellett számot adnia tudásáról. Az egyik 1910. június 17-re szóló vizsgameghívó szerint, aznap a Szent-György téri palotában franciából, angolból, földrajzból, zeneelméletből, és szépművészetből teljesítette a penzumokat.³⁷ Bár ezen vizsgák a nagyközönség kizárásával zajlottak, a sajtó mégis pontosan beszámolt azokról. Az egyik ilyen vizsgáról a *Budapesti Hirlap* például a következőket írta:

„József Ferenc főherceg pénteken szüleinek, József főhercegnek és Augustza főhercegasszonynak jelenlétében letette a gimnázium hetedik osztályának tantárgyaiból a vizsgát. A vizsgát József főherceg budavári palotájában tartották meg. A vizsgáló-bizottság elnöke Szölgvény Ferenc, a Ferenc József-intézet kormányzója volt. Jelen voltak még Andor József, Merő István, Nikolics Ignác, dr. Pokorny Emánul, dr. Szörényi

József, dr. Barta József és Meskó Jenő gimnáziumi tanárok, valamint Kratochvill Károly őrnagy nevelési vezető. József főherceg a vizsgát kitűnő eredménnyel tette le.³⁸

A komoly tanulmányok mellett azért jutott idő szórakozásra, ekképp Ferenc esetében a festészetre is, melyre az ekkor még szintén hobbifestő nevelője inspirálta.³⁹ A nem kulturális jellegű szórakozások mellet gyakran nyakukba vették a magyar vidéket, és inkognitóban kilovagolva hovatovább, néha szekerekre felkérérdzkedve járták a hatalmas családi birtokot és az országot.⁴⁰ De visszatérve az oktatásra, Kratochvil őrnagy érdeme volt még, hogy – a királyi családból a dinasztia történetében elsőként – a főhercegek állami iskolába is beiratkoztak, ahol természetesen kitűnően helytálltak.⁴¹ Kezét azonban itt sem vette le róluk: József Ferencel rendszeresen járt előbb a II. ker. állami főgimnázium VIII. osztályába (szerdánként és szombaton látogatták az intézményt), majd ő is beiratkozott vele az egyetem jogi karára (nem mellékesen eleve az ő tanácsára tanult tovább a főherceg),⁴² Lászlóval pedig szintén a II. ker. állami főgimnáziumot látogatta rendszeresen.⁴³

Kratochvil rendhagyó pedagógiai módszereit József főherceg eleinte bizalmatlanul szemlélte, ám hamar meggyőződhetett annak sikeréről. Hősünk életének egyik korabeli krónikása, a jegyzetekben már többször hivatkozott Brassay Herrmann Antal szerint a kissé talán különc tanárra, maga Ferenc József is fölfigyelt s magyarországi, pontosabban József főhercegnél tett látogatásai alkalmával többször szóba elegyedett Kratochvillal,⁴⁴ akiben életre szóló nyomot hagytak e rövid eszmecserék, amelyek aztán az uralkodó, illetve a dinasztia feltétlen hívévé tették őt.⁴⁵

(„*Zemplén vármegye hősei*”) A trónörökös pár meggyilkolása után július 4-én Kratochvil Károly – mások között – József Ferenc és László főhercegek, valamint Zsófia főhercegnő társaságában részt vett a József főherceg kistapolcsányi birtokán álló kegyúri templomában tarott gyászmisén.⁴⁶ A szertartást Klacsánszky József plébános celebrálta, és bár prédikációja nem maradt fenn, az mégis tudott, hogy szavai nagy hatást gyakoroltak a jelenlévőkre, így az alezredesre is, aki akár e miatt, akár más okból, mindenesetre néhány nap múlva önként jelentkezett frontszolgálatra. Tette ezt annak tudatában, hogy udvari szolgálatban kényelmes körülmények között, ugyanakkor mégis a politikai események és a katonai döntéshozók közelében maradhatott volna a „nagy idők” végéig. Évekkel később, ekképpen beszélt erről:

„1914. július havában, amikor a háború Szerbiával elkerülhetetlenné vált, jelentkeztem Ő császári

és királyi fensége József főhercegnél és kértem beosztásomat egy arcvonalbeli csapattesthez. Ismételt kérésem meghallgatásra talált. Beosztást nyertem a nagyváradi 4. honvéd gyalogezredhez, mint az I.-ső zászlóalj parancsnoka.”⁴⁷

E rövid summázatban – mint látható – sajnos nem árulja el döntése okait, de feltehető, hogy tettében egyrészt a belé nevelt hazafiság, s a dinasztiaival szembeni elkötelezettség, másrészt befolyásos politikus ismerőseitől az antant céljairól kapott információk vezették, amely ismerősök később, a háború alatt soha nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy milyen tragikus sors vár az önvédelmi harcot folytató Monarchiára és benne Magyarországra, ha elveszíti a „nagy háború”-t.⁴⁸ Kratochvil teljes szívvel osztozott eme aggodalmakban, mi több, a *Hogyan kényszerítették ellenségeink a Monarchiát háborúba*⁴⁹ című kései írása alapján nagy magabiztossággal az is kijelent-

hető, hogy a katonatiszt már ekkor tisztában lehetett vele, hogy osztrák–magyar részről az összecsapás nemcsak a monarchikus, illetőleg a magyar és az osztrák nemzeti létért, hanem a Kelet-Közép-Európa fölötti hegemoniáért dül.⁵⁰

De bármilyen okból is indult önként a harcmezőre, az 1914. augusztus 22-e óta Galíciában tartózkodó Kratochvilra⁵¹ a nagyváradi 20. honvéd gyaloghadosztálynál szeptember 10-i reggel már nem a „négyesek” I. zászlóaljának vezetőjeként, hanem az egész ezred parancsnokaként virradt meg.⁵² Elődje Ránffy Zsigmond ezredes, ugyanis a Lemberg alóli visszavonulás közepette megbetegedett (idegsokkot kapott), így az irányítás rá, mint a 4. ezred ekkor már legidősebb alezredesére hárult.⁵³ Ebbéli feladatát végül több mint három éven keresztül látta el, és neve szétválaszthatatlanul egybeforrt az erdélyi katonák irányításával-sorsával, amiért elkerülhetetlen megemlékezni az ezred sorsának alakulásáról is.⁵⁴

Az alakulat nem sokkal korábban, augusztus 29-én esett át a tűzkeresztségen⁵⁵ a Halicstól nem messze fekvő Rohatynnál, ahonnét a szívós védekezés ellenére végül visszavonulni kényszerült.⁵⁶ A következő napokban a mikolajowi hídfőben azonban elkésredett ellenállást tanúsítva nemcsak kitartott, de legkevesebb 500 halottnyi veszteséget okozott a két zászlóaljnyi erővel támadó oroszoknak.

Szeptember 8-án a 2. leMBERGI csatát az ezred a Dnyeszteren átkelve Terszakownál, erdei harccal kezdte meg, ezután Nowosiolki Oparskienél intézett sikeres támadást, amiben 100-nál is több foglyot ejtettek. A sikernek sajnos komoly ára volt, a sorok rendkívüli gyorsan megfogyatkoztak (a hadi fáradalmak mellett a kolera is gyorsan szedte áldozatait),⁵⁷ s a 11-én elrendelt általános visszavonulás következtében a szeptember vége már magyar földön, Felső-Zemplénben, Csertész, Mezőlaborc, és Laborcrév környékén találjuk Kratochvilt és embereit, ahol néhány nap pihenés következett számukra.⁵⁸ Kratochvil életének másik korabeli krónikása Udvarnoký Antal ekként foglalja össze a visszavonulás előtti időszak eseményeit:

„Elképzelhetetlen nélkülözések, az időjárás viszontagságai, kolerajárvány közepette, nappal menet, minden éjjel harc. Pihenésre heteken keresztül sem lehetett gondolni. Mindenütt Személyesen járt közbe, hogy az ezred élelmezése, elhelyezése biztosíttassék, ez pedig akkor rendkívül nehéz feladat volt, mert a háború tapasztalatlanságai az első hónapokban minden tekintetben rendkívül nyomasztólag éreztették hatásukat. Ugyancsak fenyegetőleg lépett fel a kolera, mely a szomszéd ezredeket megtizedelte, ám e járványnak a vaskézzel alkalmazott intézkedések a 4. ezredben hamar gátat vetettek és csak így magyarázható meg, miként volt képes az ezred az örökös utóvédharcok által rárótt feladatoknak megfelelni és ezzel az egész hadosztály, sőt hadtest csapatok, trének, tüzérség, visszavonulását biztosítani.”⁵⁹

Időközben váratlan dolog történt; nagyobb ellenséges egységek (közel 50.000 katoná) szivárogtak be az ország területére. Az „első orosz betörés” alkalmával 1914 őszén összesen hat divízió jutott át a magyar határon, amely egységek négy ponton keltek át a Kárpátok hágóin. A legerősebb egység Turkatól indult és szeptember 24-én az uzsoki szoroson kelt át, ahol az Ung folyó völgyében 26-án került sor komolyabb harcrintkezésre. Egy másik orosz csapat a vereckei szoroson ereszkedett alá és Szolyváig hatolt előre. A harmadik seregrész Toronyánál jelent meg szeptember 26-án és Ökörmezőig nyomult. Végül, a negyedik Kőrösmezőnél lépte át a határt, s bevonult Máramaroszigetre, majd onnan folytatta útját Hosszumezőig.⁶⁰ Az első betörés, annak ellenére, hogy mindössze október 22-ig tartott és gyors győzelmet hozott a honvédség számára, sokként hatott az

országra, amely egyszerre északkeletre, a Kárpátok felé fordította aggódó tekintetét. Az aggodalmat, amely az emberek szívében élt, jól tükrözik a korabeli tárcacikkek kitarításra buzdító részei is. Példaképp álljon e helyütt csak híres filozófus Alexander Bernát egyik tárcájának két mondata, aki azidőtájt csak úgy ontotta a hazafias műveket. Ezt írta:

„A harcba indulókat és az itthonmaradtakat egyazon légkör öleli át. Ha mi megállunk, ők is meg fognak állani. Ha mi bízunk, őket erősítjük, a mi hitünk bennük hősi tetté válik.”⁶¹

A magyar határ védelme – amelyet a VII. hadtest alakulatai (1914. okt. 25-től 1915. jan. 7-ig parnok. József kir. herceg),⁶² köztük a 20. honvéd gyaloghadosztály katonái⁶³ legendákba illő hősiességgel láttak el – két szempontból is embert próbáló feladat volt. Egyrészt biztosítaniuk kellett a határokat s megakadályozni a további orosz betöréseket, valamint felszámolni a hátsóországban tartózkodó ellenséges csapatokat, másrészt állandó támadásokkal minél nagyobb erőt kellett magukra vonniuk, hogy tehermentesítsék az északi arcvonalat. E kettős, nehéz feladatnak igyekeztek tehát megfelelni a 20. hadosztály ezredeinek parancsnokai, köztük a 4. gyalogezred élén maga Kratochvil alezredes is.

A katonatiszt bátorsága mellett, a „Kárpáti vihar” idején kiváló szervezőképességei is megmutakoztak. Új alapokra fektette az ezred egészségügyi szolgálatát, amivel megfékezte a további járványokat, organizálta a telefonszolgálatot és általában a hírközlést, valamint a harcoló alakulatok pihentetése céljából a védőállások építésére állandó utászszázadot szervezett.⁶⁴

Október 2-án a „négyesek” anabázisa folytatódott, ugyanis megkezdődtek az új hadműveletek, amely az egész hónapot kitöltő chyrowi csatához vezetett. Itt az ezred kisebb csoportokba osztva, Sanok irányába támadt,⁶⁵ melyre így emlékezett vissza a parancsnok:

„Blozew Grn-nál a »gránátdombon« szerzett elismerést; október 9-től november 4-ig harcolt szüntelenül nappal és éjjel is. Zagorze, Postolow, Mokrenál megállítottuk a tülerős ellenséget, nappal harc, éjjel menet. Így folytatódott ez Rzepesd, Beskid, Horb-Sredni, Danawa mellett a legnehezebb viszonyok között, bámulatos kitartással, szívós-sággal és erőfeszítéssel.

Kispolányánál a legnehezebb viszonyok között támadt az ezred. Borosnyánál megállítottuk az ellenséget, később Sztropkó irányában támadtunk és üldöztük az oroszokat. Lubatownál egy gyönyörű támadásban száznál több foglyot ejtettünk, sok hadianyagot, puskát zsákmányoltunk. Az üldözés alatt a foglyok száma folyton emelkedett, temérdek hadianyagot, vonatkocsit, orosz zenekart zsákmányoltunk. Iskrysinia, Kombornia felé előnyomulva a foglyok száma folytonosan emelkedett.”⁶⁶

De amint azt már megszokták Kratochvil bakái, az elért sikereik ellenére ez a csata is végül visszavonulással végződött, s további állandó elkeseredett összecsapásokat hozott számukra.⁶⁷ Az elkövetkezőkben: Wysłok, Miestyce, Piotowce mellett, illetve a Jasionówkánál vívott összecsapások alkalmával ismét sokszáz foglyot ejtettek.

Az oroszok erőforrásai azonban ekkor még kimeríthetetlennek tűntek és 1914. november 15-től újra magyar területen folyt a küzdelem.⁶⁸ A nagyváradiak november közepén a magyar határon átkelve előbb Sáros vármegye Felsővízközi járásában vették fel a harcérintkezést, ahol Végortoványnál sikeres rajtaütést hajtottak végre. Ezt követően a hadműveletek áterjedtek Zemplén vármegye Mezőlaborczi járására, itt Csértésznél Kratochvil katonái egy lendületes rohammal vették birtokba a Kolibar magaslatot,

majd parancsnokuk személyes irányítása alatt Nagycsertésznél 8 napon át lankadatlanul harcoltak az ellenséggel,⁶⁹ illetőleg a rettenetes hideggel. Ez utóbbi összecsapássorozat véres voltának tanúbizonyságát adván, egyik alkalommal nem kevesebb mint 300 orosz halott feküdt a „négyesek” állása előtt.⁷⁰ Am az orosz gőzhengert nem lehetett megállítani, és visszavonulás folytatódott. Nagycsertésztől délre, Mikónál sikerült a cári erőknek egy visszavonuló főőrrel együtt birtokba venniük a falut, de 26-án egy Kispolány felől indított elkeseredett ellentámadás végül megállította előrenyomulásukat.⁷¹ Innen az ezred 28-án folytatta tovább keserves menetelését délfelé, a vármegye Sztrapkói járásban fekvő Minyevágás felé.⁷²

A háború viszontagságai azonban nemcsak a harcolókat, de a polgári lakosságot is nagymértékben sújtották az érintett területeken. Zemplén vármegyében az alábbi beszámoló teszi kézzelfoghatóvá az orosz pusztítást:

„Zemplénnek az a része is, melyet meglaktak az oroszok, még hosszú ideig a pusztulás tátongó sebeit mutatta. Fölszaggatott vasúti sínek, felrobbantott hidak, kormos, csomka falak, nyomorúság és szenny mindenütt. Háziállatot még soká nem lehetett látni ezen a vidéken; ami volt, azt mind elrabolták az oroszok s legfeljebb, ha korbáccsal fizettek érte. A számos elpusztult község között a legtöbbet szenvedett *Homonna*, melynek közelében nagy ütközet folyt le, és Mezőlaborc.

Míg *Koskócon*, *Csebényben* és a környék falvaiban csak néhány ház égett le, addig Mezőlaborcon, éppúgy, mint Homonnán, *rendszeresen gyűjtogattak az oroszok*. Az állomás épülete pedig porig égett a melléképületekkel együtt. Csak a kazánház maradt meg. A villanyvilágítás dinamogépét leszerelték és elvitték, a váltókészülékeket elpusztították és pedig, — mint ahogyan az egész munkán látszik, — mindenütt szakértő felügyelete mellett. Benn, a községben *nem volt üzlet, vagy lakóház, melyet ki ne raboltak volna*, sem hivatal, melynek iratait meg ne semmisítették volna.

Homonnán a házak épen állanak, de majd minden lakásban kisebb-nagyobb mértékben észrevehető, hogy fosztogatók, rombolók jártak itt. A szobák belseje felforgatva, összepiszkítva. Törött bútort, porcellán, üvegcserep, tépett ruha, szétszórt, szétszaggatott könyvek. Szomorú látvány. Annál inkább, — olvassuk egy tudósításban, — mert minduntalan látszik a nyoma, hogy nemcsak a fosztogató érdeke dolgozott itt, hanem a vadság is, hogy kárt okozzanak még a maguk haszna nélkül is. Az Andrássy-kastély előtt az utcán a piszokban találtunk gobelin- és perzsaszőnyegdarabkákat. Azt, amit használhattak, amire szükségük volt elvitték. Ágyneműt, cipőt, csizmát, takarót, élelmiszert. Az öreg, nyolcvan éves bírónak a lábáról húzták le csizmáját. A kerítéseket mindenütt kiszedték és feltűzelték s ugyanilyen célra használták el a széklábat, fabútort is.

Összesen huszonkét ház égett le a Templom-utca sarkán és a Fő-utcán, majdnem egy sorban. Köztük a két gyógyszerár is, melyeknek csak a pusztai falai maradtak meg. De előbb kifosztották. A templomnak és plébániának semmi baja nem történt. A hivatalokat mind fölforgatták. Az adóhivatal vasajtáját feltörték, az üres kasszát fölfeszítették. Pénzt kerestek, s mivel nem találtak, bosszúból az otthagyt iratokat szétszaggatták, a bútort összetörték.⁷⁷³

A folyamatos devasztáció megrendítette az eladdig hosszú évtizedek óta békében élő Monarchia népeit, azonban érthető okokból a legnagyobb félelem mégis a magyarok szívében volt.⁷⁴ Bár az újságok ekkor még szűkszávúak voltak az „oroszdúlás” mértékét illetően, ennek ellenére főképp a Budapestre érkező menekültektől mégis jólinformált volt a főváros lakossága. A publicisták szavai mögül élesen kiéreződik e félelem s már ekkor megjelennek az első békehangok is. Például november 17-én, a rendkívül népszerű

„háborús író” Fényes Artúr a rá eladdig kevésbé jellemző óvatos hangnemben vetítette elő az elhúzódni látszó háború végét:

„Még áll a harc minden vonalon és jó szerencse nekünk és ellenségeinknek, ha csak a téli hónapok dermedt fagya választ el bennünket a békekilátások első tavaszi fuvalmától! De ha azontúl is még nagyon messze van, akkor is csak valahára «lesz még ünnep a világon!»”⁷⁵

Mindeközben a fronton Kratochvil parancsnok váradi bakái beérkeztek Minyevágásra, ahol december 2-án elmasíroztak hön szeretett „apjuk”, József főherceg hadtestparancsnok előtt. A háború alatt december 2-án Kratochvil itt találkozott először „munkaadójával”, József királyi herceggel, akit teljesen megdöbbenett az alig pár száz főre zsugorodott ezred töretlen lelkesedése és a parancsnok jelentése a találkozásuk idejéig végigküzdött nehéz napok eseményeiről. Az egység egyébiránt annyira hányatott képet mutatott, hogy a főhercegnek saját bevallása szerint csak az járt az eszébe, hogy „lehet-e arra számítani, hogy ennyire elcsigázott emberekkel még ellenállást és talán támadásokat fejtsék ki, illetőleg hajtsak végre?”⁷⁶ A találkozás után a parancsnok december 4-én állásba vezényelte embereit Borosnya mellett, ahol 8-áig maradtak.⁷⁷ Ezt követően 9-én Bányavölgynél, valamint Ladomérvágásnál egy erős ellenlökéssel visszaszorították az ellenséget.⁷⁸ Innen északkeletre az év hátralévő napjaira majd a Duklai-hágó környéke (508-as magaslat) szolgált a hadműveletek színhelyéül.⁷⁹

Az ezred szempontjából az összecsapások elkeseredettségét és hevesességét jelzi, hogy az alakulatnak augusztus 22-től a következő év január 6-áig, azaz 138 napon belül, nem kevesebb mint 79 ütközet- vagy csatanapja volt, amiből 57 éjjeli harc.⁸⁰ E modern kanossza végigjárásának jutalmául Kratochvil 1915 januárjában megkapja a hadidíszítványos 3. osztályú katonai érdemkeresztet.⁸¹

A váradiak helyzete azonban az új esztendőben sem javult többet: 1915 január első felében Kismedvénél harcolnak, illetve a Bátor hegyen vannak állásban, majd rövid pihe-nő gyanánt hadosztálytartalékká válnak.⁸² Ezalatt 17-én Ladomérvágáson meglátogatja az alakulatot József főherceg és felesége Augusztia is, akinek segélyakciója jóvoltából a négyesek is részesültek korábban meleg téliruhákból, továbbá számos szeretetsomagban majdhogynem a háború kezdetéig visszamenően.⁸³

Január második felében Kratochvilt és katonáit ismét Nagycsertész környékén találjuk, amelyről a parancsnok ezt jegyezte föl később:

„Most következtek az ezred részére a legnehezebb napok. Magas hóban, zord hideg időjárásban, rendkívül nehéz viszonyok között harcolt, és végigküzdötte a Kárpáti téli harcok legsúlyosabb napjait.”⁸⁴

Az alezredes szavai egyáltalán nem túloznak. 29-én egy szakaszon, 31-én a teljes vonalon támadott az ellenség, ám mindkét alkalommal sikerült megállítani. 31-ről február 1-re virradóan visszavonulás Mikóra, ahol egy újabb támadás lett elhárítva. A védekezés ezt követően Kispolánynál folytatódott, egész 15-éig, amikor az alakulat végre újra támadásba mehetett át.⁸⁵

Bár a katonák szenvedését semmi sem múlhatta fölül 1914–1915 telén, a megpróbáltatások azért igénybe vették a hátszág lakosságát is, akik ekkor még szomjazták a háború híreit. Az ő lelkiállapotukról a főntebb egyszer már idézett Alexander Bernát ekképp elmélkedett:

„Lelkünk tele van bizalommal. Egészen beleérettük magunkat a háborúba és már egy csöppet sem vagyunk türelmetlenek. Most vagyunk igazán együtt a mi seregeinkkel. Mi is bevonultunk Csernovicba és mi is ott küzdünk a kárpáti hóban és fagyban. Ha az ember fegyvert fog a kezében és jó erősen szorítja, akkor úgy érzi, mintha lényegesen a fegyver végéig terjedne, mintha a fegyver is testének egy részévé vált volna. A mi seregünk a mi fegyverünk. Jó erősen szorítjuk, a szeretet és bámulat erejével. A mi lelkünk elhat egészen az ő lelkéig és az ő ereje fokozza a mi erőnket. És most már a német sereggel és flottával is így vagyunk. Magunkhoz tartozónak érezzük és magunkat ő hozzá valónak. Oly csodálatos egybeolvadás és beleézés ment itt végbe, a minék példáját semmiféle történeti könyv föl nem mutathatja.”⁸⁶

A hadi idők elkövetkező időszakában Kratochvil négyesei legközelebb, 1915. február 15-től a Korunkó hegyháton okoztak érzékeny veszteséget az ellenségnek (a harcok egész március 6-ig elhúzódtak),⁸⁷ majd március 15-től Szálnoknál mutattak példát kitartásukkal, végül pedig a Wola Pietrowa-i ütközet koszorúzta meg a „kárpáti téli csaták” küzdelmeit,⁸⁸ amely „halálharcot” a háború magyar filozófusa szerint „nem szabad soha elfelejteni, a míg magyar él ezen a földön.”⁸⁹ Az alakulat azonban mégsem ezen csatamezők valamelyikén vált legendássá. Nevét egy jóval jelentősebb, 1915. május 7-én az ezeréves magyar határon végrehajtott fegyvertény miatt kezdték emlegetni országszerte. Podhraczy András visszaemlékezése szerint

„a 4-es honvédek a VII. hadtest (József királyi herceg őfensége), 20-as h. ho. (Nagy Pál tábornok), 39-ik dandár (Stadler István ezredes) kötelékében Szent-Kereszthegyi Kratochvil Károly alezredes ezredparancsnoksága alatt vívta meg azon harcot, amely általános elnevezés alatt a »Weretyszow«-i ütközetnek nevezetik és az utolsó orosz is kikergette Magyarországot területéről.”⁹⁰

Az ezred, melynek ütközetlétszáma a támadás előtt 72 tiszt, 1743 ember, 6 géppuska, 2 aknavető volt,⁹¹ május 6-án érkezett meg Laborcfőre. Másnap a hadosztály intézkedése értelmében a 4. honvéd gyalogezred egy Domby-zászlóalja (parnok. az ütközet alatt Énekes Ágoston sz.) a 3/11. árkász századdal 5 óra 30-kor Chwostejowról előre tört. Feladatuk a 704-es magaslat elfoglalása és biztosítása volt. Mivel az ellenség a 704-es magaslatot, Weretyszowot és Revejkát megszállva tartotta, Laborcfőtől nyugatra az 515-ös magaslaton levő üteg tüzellel támogatja a 4. ezred támadását. Az oroszok azonban számítottak a támadásra, s idejük is bőven volt fölkészülni annak visszaverésére, így amikor a zászlóalj és mögötte ütközetmentben haladó egész hadosztály előrenyomulása megindult, azonnal erős golyózáppal szórták a halált a magyar katonákra, akik ezért csak kúszva haladhattak az acélzivatárban előre. Helyzetüket a védőket segítő Revejka irányából jövő lövegűz is nehezítette. Az ütközet szemtanúja, József főherceg így írja le az ütközetet.

„A 4-es honvédek a Laborcza-völgyből szép rajvonalakban indulnak meg a Weretyszow partján felfelé. Orosz járőrök hevesen tüzelnek ránk, azután hamarost az ormon levő főállásba húzódnak vissza. Feszülten figyelem a kezdődő küzdelmet, melynek legcsekélyebb részleteit is kitűnően látom.

Nemsokára nagyon heves harc fejlődik ki, s látom vitézeimet a legerősebb gyalogsági tűzben, mint gilisztákat kúszva előnyomulni. Amint valamelyik néhány percig veszteg

marad és szegény fejét nem emeli többé fel — tudom, hogy már nem számít az élők sorába — mindannyi keserv nekem... Csúsznak és másznak ott, hol a tűz éri őket, a holt terekben fölkelnek és előrefutnak, akár egyenként, akár kis csoportokban; folytonos, szakadatlan a mozgás előre, s mégis erősen ropog a mi tűzünk is. Derék tüzésérem kitünően lő, de hát mi hasznát vehetjük a tábori ágyúk lapos röppályájának a magaslaton levő orosz lövészárkok ellen, melyeket legfeljebb stráfolva érintenek a gránátok, a srappellekről nem is beszélve. De itt is hiába könyörgök, úgylátszik ezt sem látják be odafönt.”⁹²

A sok halott és sebesült ellenére a támadás 10 óraker még mindig alig haladt előre. József főherceg visszaemlékezése szerint, volt olyan pont, ahol 49 (!) katona halt hősi halált, minekután az életüket kioltó ellenséges lövést annak elhibázott lövése következtében, az 50. vállalkozó szellemű magyar vitéznek végre sikerült végleg ártalmatlanná tenni és ismét néhány métert előre haladni.⁹³ A délután folyamán, ha hatalmas veszteségek árán is, de sikerült a 704-es magaslat elfoglalása, s az este folyamán egy kézitusába torkolló roham után Weretyszow utolsó még életben lévő védői az életet választva, megadták magukat – mintegy 3.000 orosz katona esett így hadifogságba.⁹⁴ Az összecsapás Kratochvil 130 bakájának követelte életét és 170-en sebesültek meg, tiszteletükre az alezredes a közelben lévő ezredzászlót felvitette az elfoglalt orosz állásba és „az ezred az ezeréves határon a zászló alatt, tábortűz világánál meghatottan énekelte el a magyarok Himnuszát”.⁹⁵ Reggel aztán folytatódott a visszavonulók üldözése Bukowsko felé, s 11-én Bukowsko mellett, Wola Piotrowánál vették fel újra a harcérintkezést az ellenséggel, majd május 19-én az ezredet Vidrányba rendelték pihenőre.⁹⁶ A győzelemmel, és általában az ezred addigi teljesítményével nemcsak a tiszték, de maga Kratochvil is nagyon elégedett volt; Arnoldsteinben 1925. május 28-án kelt összefoglalójában hosszasan dicsérte vitézeit bátorságukért.⁹⁷

A diadal kapcsán talán jogosan merül föl a kérdés, hogy vajon mit érezhettek az ezred tisztjei és katonái azokban a napokban, távol az otthon melegétől? Szerencsére erre vonatkozóan dr. Serényi Jenőnek a *Turistaság és Alpinizmus* című folyóirat munkatársának levele nyújthat számunkra bepillantást. Május 19-én írt leveléből idézve hosszabban:

„Halványan pislákol a gyertya sátramban, de oly langyos meleg éjszaka van és különben is zászlóaljügyeleti tiszt vagyok, hogy szívesen maradok fenn és írom e levelemet. Elhagytam a Kárpátokat már régen. Május 5-én kezdődött meg az előnyomulásunk Hegyzávod (Zemplén m.) feletti állásunkból és amikor én mint ezredem elővédjének parancsnoka kis osztagommal az oroszoknak állásaihoz értem, azt már üresen találtam. De ilyen elhagyottak voltak az oroszoknak három egymásután következő rendkívül megerősített állásai is, míg végre egy teljesen rejtett helyen ráakadtam az oroszokra. És akkor 12 emberemmel 3 ízben ütköztem meg velük, amint később kiderült 2 1/2 zászlóalj erejű utóvéddel. De soha egy pillanatot sem hátráltam meg, sőt az utolsóig kitarítottam, míg segítség nem érkezett. Azután jött a borói srappelltűz és 7-én a laborcői ütközet, ahol a Weretyszow 742 m magas ormán utoljára próbálták megállítani az ország határán előnyomulásukat az oroszok, míg este 8 óraker hatalmas rohamunk áradata kisöpörte őket megerősített állásukból. Fenséges és lélekemelő volt, életem egyik legszebb napja, amikor ott a sötét éjszakában ezernyi magyar egy egész hadosztály, éljen-riadala és „Isten áldd meg a magyart” fenséges fohásza szállott az egek Urához. Áldja meg és segítse diadalra fegyvereinket. Másnap átléptünk Galícia sok küzdelmet látott földjére és este új harcba szálltunk a Bukovica vonulatán és a Tokarnia (777 m.) magaslatát fogtuk ostrom alá. Makacsul védekeztek a muszkák, de mi is makacsul támadtunk. Soh’sem

hittem, hogy én is oly szédületesen tudom forgatni a gyalogsági ásót, mint ahogy beástam itt magam az oroszok fedezéke előtt a földbe. De muszáj is volt, mert búgtak a srapnellek — egy szilánk közém és Lajtos hadnagy közé vágott és onnan kezemre esett — de semmi bajom nem volt. Ennél sokkal keservesebb volt azonban, hogy oldaltűz alatt is tartottak és a gépfegyver nem nagyon kímélte sorainkat. Reggelre azonban az orosz fedezékek üresek voltak. Karlików alatt volt még ezredünknek, illetve a III. zászlóaljnak csatája, amelyben én már nem vettem részt, mert kikülönített tábori őrsön voltam, de ez is dicsőségesen végződött. Én másnap $\frac{1}{2}$ 3 órakor már az oroszok állásában voltam és nekem jutott a szerencse, hogy elsőízben jelenthettem, hogy az állások üresek és a német csapatok tőlünk jobbra kezdenek felfejlődni. A mozgósítás első napjától kezdve ezredünk tűzben állott. Annál jobban esett tehát, amikor meghallottuk Plonnán, hogy hadseregertartalék vagyunk. Kikerültünk tehát a tűzvonalból és kipihenhetjük a tél és az utóbbi napok sok, nehéz idegfárasztó izgalmát. Még gyalogoltunk azután Przemysl felé néhány napig, közbe pihentünk 1—1 napot, míg a fél úton visszarendeltek bennünket és megyünk más harctérre. A harctéren voltak derűs, de voltak nehéz napjaim is. Boldog vagyok, hogy megértem őket sértetlenül, egészségben és az alatt a $2\frac{3}{4}$ hónap alatt míg itt vagyok szolgálatot tehettem hazámnak. Tartoztam vele őseim hagyományának, nevük és önmagam becsületének. Most még szeretném, ha mielőbb megjönné hadnagy elöléptetésem és különböző kitüntetéseim, amelyekre ezredem felterjesztett és ha viszontláthatnám szeretteimet és titeket, kik nekem mindig oly kedves barátaim voltak, végül újra dolgozhatnék a T. és A.-nak, meg a magyar turistaságnak és sísportnak. Kettőzött erővel fogok nekifeküdni az elmaradottaknak és amint nem csalatkozottak bennem eddig, úgy a jövőben sem fogtok csalatkozni.⁹⁸

(Agyagemberek parancsnoka) Kratochvil Károlyt ezredével az északi frontról dél-nyugatra, az időközben ellenséggé lett Olaszországba szállították. Az alakulat előbb Arnoldsteinben kivagonírozott, ahonnan nemsokára újra vonatra szállva, június 1-én Kronauba szállították őket tovább. A településtől gyalogmenetben Sočara vonultak. Itt megszállták a Vrata, Vršič vonulatát fel a Krn magaslatig.⁹⁹ E terület aztán egész június havában az arcvonalat jelentette a szembenálló felek számára.¹⁰⁰

Július 2-án az ezred tovább vonul az Isonzó-pontra és 9-től megkezdte működését a II. isonzói csatában.¹⁰¹ Itt a Doberdó-fennsíkon foglaltak állást, s a fennsíkon belül a Monte San Michel nevű magaslat védelmével lettek megbízva. Az alakulatot a júliusi csaták új feladatok megoldása elé állították. Olyan terepen kellett ugyanis védelmi állásban tartózkodniuk, mely a kor haditechnikai mércéjével mérve számukra nehezen volt védhető, illetőleg amely a védekezésnek eladdig ismeretlen módjait tette szükségessé, hiszen e helyütt a tartalékok és a parancsnokságok a rajvonallal egyenlő pergőtűz alatt állottak.¹⁰² A négyesek egyik tisztje, Váli Péter főhadnagy szerint egy ilyen harci helyzetben

„[...] ahol az ellenség óriási tömegekkel a francia harctéren eltanult harcmodor minden tapasztalatával támadott, ott ismét oly energiára volt szükség, amely a helyzetet napok alatt teljesen átlátta, oly emberre, kinek képességei a nehézségekkel egy mértékben nőttek és aki megtudta teremteni az ezred részére azokat a védelmi feltételeket, amelyek nemcsak a teljes elpusztulástól óvták meg, hanem lehetővé tették, hogy a második Isonzó-i csata az ellenség teljes kudarcával végződjék”.¹⁰³

Erre a feladatra csak Kratochvil lehetett és volt képes. Irányítása alatt az addig hegyet is alig látott alföldi katonái nemcsak eltanulták az állóháború-hadviselést, hanem

az egyébként előnytelen harci körülmények maximális kihasználásával a lehető legnagyobb veszteségeket okozták a túlerővel támadó olasz hadseregek; mindemellett a lehetőségekhez mérten tovább javította a reá bízott egységek egészségügyi állapotát,¹⁰⁴ aminek köszönhetően a 4. ezredet elkerülték a komolyabb fertőzések és járványok, ezáltal az hosszabb ideig harcképes maradhatott. A csata végeztével a nagyváradiak augusztusban és szeptemberben az Isonzó mellett voltak állásban, ahol támponttá építették ki Psteano községet, amely a védelem szempontjából a későbbiekben majd történelmi jelentőségre tesz szert.¹⁰⁵ Az addigi kivételes parancsnoki teljesítmény elismeréséért Ferenc József előbb augusztus 9-én a 3. osztályú Vaskorona-rendjéhez (amit még májusban érdemelt ki) a hadidíszítménnyel tüntette ki, utóbb katonai szolgálata huszonöt éves jubileumán szeptember 1-jével ezredessé léptette elő Kratochvilt.¹⁰⁶

A III. isonzói csatában, október 12-én az ezred állásba ment San Martino del Carsónál,¹⁰⁷ ahonnan 14-től folyamatosan verte vissza az olasz támadásokat. Az 5. századot 14-én például egy 2-300 főből álló támadócsoport próbálta kivenni állásából, amit csak kézitusaiban sikerült megtartaniuk.¹⁰⁸ 16-án az ellenség nem kevesebb mint öt század előre küldésével próbálkozik folyamatosan áttörni a II. és III. zászlóalj védelmi szakaszán (ahol ekkoriban már nagyszámú román és szerb katona is teljesített szolgálatot), ám mit sem ért a hétszeri (!) nekirugaszkodás, mert végül az előzőhöz hasonlóan ez a támadás is véres kudarccal végződött.¹⁰⁹ A siker egyértelműen Kratochvil hadszervezési elveit igazolta, aki védelmi pozíciójában célszerűen helyezte el tartalékait, sikeresen alkalmazta a gyalogság oldalazó tüzét és a kézigránáttal, mint támadófegyverrel való védekezést.¹¹⁰ A magyarok kitartása nemcsak meglepte a szembenálló olasz felet, mi több kivérezte és napokra megbénította azt. A helytállásért a jutalom: néhány nap pihenő mint hadosztály-tartalék, amit a 22-e virradó éjjel egy újabb frontális áttörési kísérlet szakított meg; de hiába volt még az ellenséges léghajótámadás is, a kitartás ismét meghozza gyümölcsét, s az olaszok egy rövid időre megint visszavonulnak.¹¹¹ Váli Péter így emlékezett vissza a Kratochvil vezette modern haláltáncra:

„Az ezred energikus védekezése október 21-ig megbénította az ellenség támadó kedvét. E napon új harcok fejlődtek ki, melyek folyamán a teljesen szétlőtt első védelmivonalba az olaszoknak sikerült betörni, sőt tért is nyerni a második vonal tekintélyes részét megszállani, járőrei a Crnci barlangig előrenyomultak. A 4-ik ezred, amely pihenőben volt, riadóval ellentámadásra rendeltetett. Kratochvil ezredes átvette a támadás csoport parancsnokságát. A helyzet teljesen felderítetlen és kritikus volt. Gyors tájékozódás és felderítés után biztos kézzel intézte a támadás sorsát, az ellenséget a hátsó terepről és a második védelmi vonalból kiszorította és a súlyos és hullámzó harcok közepette egy védelmi vonalat választott, amelyen 1916. augusztus hónapig az olaszok minden erőlködése és kétségbeesett erőfeszítése megtörtött.”¹¹²

Egy 1915. december 1-én kiadott eligazítás szerint az ezredparancsnok egyébként döntőnek ítélte meg alakulata részvételét a III. isonzói csatában. Az első négy meghatározó tényezőt az alábbiakban látta:

- 1) Október 14-én kézitusaiban visszaverték az ellenség gyalogsági támadást.
- 2) Október 16-án a szembenálló olasz ezred támadásait sikerült megakasztani San Martinótól nyugatra, miközben az ezred III. zászlóalja a Monte Saint Michelen harcolva verte vissza az ellenséget.
- 3) Október 21-ről 22-re virradóan a San Martinónál a 4. ezred ellentámadása megakadályozta a 20. hadosztály frontvonalán az ellenséges áttörést.

4) Az elkövetkező napokban az ezred nagyszámú túlerővel szemben állta meg a helyét.¹¹³ A harcok azonban a hónap végéig nem szüneteltek „Kratochvil fiai” számára, akik fényesen utasítottak vissza minden elpusztításukat szolgáló ellenséges törekvést. A legdicőségesebb nap mégis 31-e volt, amikor hét olasz ezred próbálta meg áttörni a 4. és a mellettük harcoló 3. gyalogezred arcvonalát – sikertelenül.¹¹⁴ A III. isonzói csata is végül nekik köszönhetően magyar győzelemmel zárult.¹¹⁵ Ezt követően november első napjaiban hosszabb pihenés következett a megfogyatkozott ezred megfáradt bakái számára,¹¹⁶ amit 23-án újabb véres összecsapások követtek San Martino del Carso-nál.¹¹⁷ Bár a visszaemlékezésekben nem említik, de a sebtében feltöltött alakulat a hónap végére már legutolsó tartalékát is bevetette, továbbá az ellenséges túlerő végül annyira kivérezte őket, hogy decemberben ideiglenesen kivonták a leharcolt egységet az arcvonalból. A nagy veszteségeket itt egyedül a már említett Váli főhadnagy sejteti, miközben felettese azokban a napokban kifejlesztett harcászati és pedagógusi elveit méltatja hosszasan.

„Az olasz harctér sajátosságai közé tartozott – írja jellemzésében –, hogy egy egy támadás után a pergőtűz következtében emberek megsemmisültek, úgy hogy felőlük hozzátartozóik és a Vöröskereszt egylet tudakozódásaira senkinek sem állott módjában feleletet adni.”¹¹⁸

Decemberben Skrbinán, immár jól kiérdemlett pihenőjük alatt, a négyeseket ismét meglátogatta József főherceg és felesége, majd januárban a trónörökös tette tiszteletét az ezrednél, aki kitüntette annak legvitézebb hőseit.¹¹⁹ E látogatásoknak a nyilvánvaló propagandaértéke mellett – amit ma jócskán túlbecsülnek – lélektani szempontból is komoly szerepe volt a morál fenntartásában, valamint feltehetően minden esetben megerősítették Kratochvilban a győzelembe és a dinasztíába vetett hűségét.

1916 januárjában a váradiak előbb Polazzo mellett vonultak állásba, később február közepén a Monte San Michele magaslatait szállták meg. Ezek után, március elején pedig a Monte San Michele Nordhangan foglaltak állást, ami a március 10-én kezdődő V. isonzói csatában a leghevesebb harcok színterévé, egyúttal az ezred szimbólumává és a magyar katonadicsőség egyik legfényesebb példájává vált, de ne vágjunk az események elébe... Március elején Kratochvil ezredesre „az ellenség előtt tanúsított vitéz és eredményes magatartása” elismerésül újabb kitüntetés várt. Királya ezúttal a hadidíszítményes Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta számára.¹²⁰ Nem sokkal utóbb, május 15-én „a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett kiváló érdemeik elismerésül” pedig kiérdemelte a Vöröskereszt hadiékítményes II. osztályú díszjelvényét is, amit Ferenc Salvator főherceg, mint az Osztrák–Magyar Monarchia Vöröskereszt egyleteinek védnökhelyettese adományozott számára.¹²¹

Időközben az alakulat katonái elfoglalták a számukra kijelölt állásokat, azonban nem várt heves esőzés vette kezdetét, amely teljesen fölzártatta a futóárkokat, és amelyből nem lehetett leveletni a vizet, így a védekezést az állandó iszap tovább nehezítette. A többnapos harc végeztével – ahol az ezredes sikeresen szervezte meg és alkalmazta az ún. bombavető csoportokat¹²² – a hegy meredek lejtőjét védők egyenruháját egységes-összefüggő agyagréteg borította, amiért a szomszédos alakulatok a látszólag pejoratív kicsengésű „agyagemberek” elnevezéssel illették őket.¹²³ A nagyváradi bakák viszont nagyon rövid időn belül maguk is használni kezdték egymásra e kifejezést,¹²⁴ ami a vég-sőkig való kitartás szinonimáját jelenti számukra, mígnem végül Jámbor Lajos versének hála felejthetlenné vált az utókor számára is. A vers, amelyet minden négyes ismert, a következőképp szól:

*Az „agyagemberekhez”!*¹²⁵

Holdvilág ezüstje hull a Wippach-völgyre,
Föld illatot hordoz lágy tavaszi szél.
A San Micheléről az ezred most jött le,
Fáradt honvéd-sereg pihenőre tér.
Szemem könnybe lábad, a szívem megdobban
A felétek száll részvét, büszkeség, szeretet
Ti „agyagemberek”!

Holdvilág ezüstje hull a hős fejekre,
És mindegyik köré glóriákat sző.
És mesélni kezd az első tavasz-este
A himnuszt zeng minden san-michelei kő.
Wippach zöld hulláma énekel az éjben,
Tapsolnak az erdők, felharsan az éljen,
S tárt karokkal várnak, fogadnak a hegyek
Ti „agyagemberek”!

Michele hősei! megtépett négyesek,
Értitek, érzitek ezt az ünneplést?!
Hogy tavasz szellő tiértetek lebeg,
S a hold számotokra szórja ezüstjét?!
Hogy tinéktek nyílik minden virág itten,
Hogy rátok mosolyog az égből az Isten,
Kik a San Michelén annyit szenvedtetek,
Ti „agyagemberek”!

Tépett, fáradt hősök! Arcotokat nézem,
S Michele agyagját ruháitokon...
S boldog, büszke vagyok, hogy a lelkem, vérem
S magyar honvéd nevem veletek rokon.
Elébetek szórom, mi nekem legdrágább:
Költészetem színes, illatos virágát:
Holdas tavasz estén rólatok éneklek
Hős „agyagemberek”!

Holdvilág ezüstje hull a Wippach-völgyére,
Föld illatot hordoz a tavaszi szél.
A San Micheléről az ezred most jött le,
Fáradt honvéd-család pihenőre tér.
Oh legyen az álom édes, pihentető,
Keressen fel benne hitves és szerető,
Véres borzalmakról hogy feledkezzetek
Ti „agyagemberek”!

De nem ez volt az egyetlen vers melyet Nagyvárad város hőseiről írtak. Idáig még nem került említésre, de Kratochvil frontszolgálata alatt is aktív levelezést folytatott lényegében bárkivel, aki írt neki, valamint leveleihez számos, az ezred katonái által készített emléktárgyat is csatolt.¹²⁶ Nem volt ez másképp 1916 tavaszán sem, amikor a zeneszerző és költő gróf Zichy Gézához egy gránátrepeszdarabban küldte meg az ezred üdvözlését annak 50 éves zeneszerzői jubileuma alkalmából, amire válaszképp a következő szép verset kapta:

M. kir 4-ik honvéd gyalog ezred¹²⁷

Gránát vasát küldte nekem
Vitéz, hősi ezreded,
Én pedig meghatva kérdem
Kinek veszte lehetett?

Melyik bátor katonának
Osztott dicső, hős halált?
Nem tudom, de egyet érzek
Engem is szíven talált.

S amíg ezt a vasat látom
- Akár milyen vén legyek –
Mindig az lesz kívánságom:
„Éljenek a Négyesek”!

(Tábor, 1916. május hó 14-én)

És ha már a levelezésnél tartunk, külön említést érdemel, hogy nagy háború ide vagy oda, egykori tanítványaival sem szakadt meg az ezredparancsnok jó kapcsolata.¹²⁸ Mindkét főherceg rendszeresen írt neki, és ő, mihelyst ideje engedte, postafordultával válaszolt. E levelek talán egész hagyatéka legérdekesebb darabjai.¹²⁹ Azokban egyértelműen kiérződik az eufórikus hangulat és az optimizmus, amely József Ferencet és Lászlót, továbbá magát Kratochvilt is sokáig áthatotta. A kis László egy alkalommal például azt kérte levele végén: „Eleven orosz ne küldjön, inkább egy Puskát”¹³⁰, József Ferenc pedig a „századostól” (így nevezték maguk közt éveken át) kért tanácsot tépelődésében, hogy jelentkezzen-e önként frontszolgálatra, amely neki bárki másnál jobban hazafias kötelessége.¹³¹ A válasz nem ismert, de a következő hónapok eseményeiből következtethető, hogy biztató lehetett, mert a jelentkezés végül megtörtént. József előbb Boroevits, utóbb Artz hadtestparancsnok mellett, végül a saját, 7. cs. és kir. huszárezredében szolgált, és nem is akármilyen eredménnyel, mert a montellói ütközet után tisztí vitézségi érmet kapott. Az idősebb főherceg leveleiben gyakran ír még a háterszág állapotáról és ennek apropóján eszmecserere hívja fel levelezőpartnerét a háború végének kérdésében.

A volt tanítványok emellett beszámoltak életük minden mozzanatáról, gratuláltak az újabb győzelmekhez és kitüntetésekhez, ugyanakkor hazavárták szeretett tanítójukat, kinek szavát vették, hogy visszatér.

Visszakanyarodva a fronton szolgáló Kratochvilhez és a hadiesemények bemutatásához, az ezred harcai az V. isonzói csata után is tovább folytatódtak. Májusban az

olaszok a Nordhangnál akna-harccal próbálnak a négyesek állásaiba férközni, ám hála Kratochvil ellenaknáinak, a vállalkozás sikertelen maradt.¹³²

Június 29-e a következő fontosabb csatanap az ezred történetben. Ekkor az alakulat gáztámadást intézet a körzetben, amiben az ezredesnek is komoly szerep jutott.¹³³ Váli Péter elbeszélése szerint amidőn parancsnoka

„meglátta, hogy a gáztámadás csak bizonyos területsávokon érvényesül és támadó csoportjait ennek megfelelően irányította. Rendkívüli tájékozottságának köszönhető, hogy a gáztámadásban részt vett többi ezredekkel szemben az ezred vesztesége minimálisnak mondható, dacára annak, hogy a támadás eredményéhez a 4-ik ezred erősen hozzájárult”.¹³⁴

De nem „verekedtek” rosszabbul Nagyvárad házi ezredének katonái a San Martino-i védőszakaszon sem, ahová július elején vezényeltettek. Megérkeztek után nem sokkal e helyütt is bombavető csoportokat szerveztek, s megtorló és megsemmisítő pergőtűzzel árasztották el az olaszokat, akik ez által teljesen megbénultak.¹³⁵

Ezekben a napokban érdekes dolog történt. A 20. gyaloghadosztályhoz egy olyan vendég érkezett, kinek jelenléte jó is meg nem is az ütközetben – egy haditudósító. Lázár Miklós, a *Pesti Napló* híres¹³⁶ munkatársa sorra járta a hadosztály egyes ezredeit, majd élményeit-tapasztalatait papírra vetve nagyhatású tudósításait hazaküldte a napilap számára. A négyeseknél július közepén esett meg a haditudósítói „vizit”, amiről kivételesen szép, de egyben hátborzogató, műfajában párját ritkító beszámoló született, és amiben az ezredes is említésre került. Sajnos terjedelmi okokból a haditudósítás teljes szövegének közlése nem kivitelezhető, emiatt e helyütt csak a Kratochvilről szóló rész, valamint egy csatátér-bemutatót elevenedik föl abból. Lázár ezt írja az ezredesnél tett látogatásáról:

„Az ezredparancsnokság, néhány száz méterre a rajvonaltól, dolinákba, barlangokba van szállásolva. Élőről, hátulról, keresztbe lövedékek repeszdarabjai zizegnek, K[kratochvil] ezredes nyugodtan ül szellős helyiségében, egyszerre telefonál, sürgönyöket diktál, intézkedik, kitüntet, tanácsokat ad, végzi mindegyik honvéde ügyes-bajos dolgát, elragadó türelemmel, megindult szívvel, babonás emberismerettel, csalhatatlan biztonsággal. Az ezredes segédtszjtje, dr. Váli Péter, nagyváradai ügyvéd. Szüntelenül nyávog a telefon, a zászlóaljok, századok, kötözőhelyek, utászok, élelmezési központok, üdülőhelyek, tartalékok kérdezősködnek, parancsot várnak, jelentéseket adnak.”¹³⁷

A látogatást megelőző napok véres küzdelmeiről pedig a következő szívszorító leírás készült:

„A levegő fojtó és nehéz gázaktól terhes. Temetetlen holttestek olvadoznak a sziklák kohójában, a drótmézón fekete tömegek lógnak néhol, kérdőjel alakban vagy zsákszerűen, olasz gyalogosok, akik roham közben a drótnak szaladva, géppuska golyóktól átlukasztva holtan függenek, a halál kertjének túlérétt, rohadt gyümölcssei, az egyenruha tartja össze a kiszáradt csontvázat.”¹³⁸

Megküldött haditudósításaival Lázár odahaza akkora sikert aratott, hogy ettől kezdve a 20. gyaloghadosztály lett az egyik leghíresebb katonai egység a magyar honvédség hadrendjén belül, így a *Pesti Napló* kézenfekvőnek látta a lehetőséget és hamarosan

újabb tudósítást kért Lázártól, aki közölte Kratochvil négy „eligazítását”, melyek az ezred történetével foglalkoznak.¹³⁹ E mű – amely egyébiránt az ezredes irodalmi vénájának korai bizonyítékának egyike – szintén elsöprő lelkesedést váltott ki, ezért a napilap a „3-ik háborús karácsonyra” Lukacich Gézától, a hadosztály akkori parancsnokától egy összefoglalót kért a honvédek legnevezetesebb fegyvertényeiről. Lukacich válaszlevelében a következőket nyilatkozta:

„Csapataink, a magyar királyi 20. honvédgyaloghadosztály ezredeinek szelleméről és katonai erényeiről beszéljenek a harctéri teljesítmények. Íme:

A hadosztály 1915 július végén vette át a Monte San Michele nevű hegy és San Martino falu védelmét és a doberdói fennsík e kulcsfontjait a második, harmadik, negyedik, ötödik és hatodik isonzói csatában az olaszok minden erőfeszítése dacára meg is tartottak tizenhárom hónapon át, míg Görz eleste miatt az átkarolást elkerülendő, felsőbb parancsra otthagya e helyeket.

Honvédeink itt oly pokoli ágyú és aknavető tüzet állottak ki, amelyet eddig még nem ösmert senki: meghaltak, vagy megsebesültek, de nem hátráltak.

Ki ne ismerné Mont San Michele és San Martino neveket, ki nem tudná, mennyi magyar vér tapad hozzájuk. Ki nem hallott a budapesti, debreceni, nagyváradai és székesfehérvári honvédek hőstetteiről?

Ezen halálmegvető kitarásban és bátorságban megnyilvánuló kitűnő katonai szellem elsősorban tisztikarunk kiválóságán alapszik. Ma már, túlnyomó részben, nem hivatásos tisztekből állván, nem bír ez ugyan oly alapossággal, rendszeretettel és pedantériával, mint például a német, — veszélyt nem ösmerő bátorság, becsvágy és nemes versengés tekintetében azonban, minden dicséretet felülmúl. Ez magyar intelligenciánk érdeme.

De alapszik ezen szellem a magyar közkatonával veleszületett katonai és férfierényekben is. »A szent Mihélet a becsületükre bízták!« — mondattal fejezték ki honvédeink akarataikat, hogy a hegyet tartani fogják.

Végre még az olasz is fokozta kitartásukat. Árulása, dühhel és daccal töltötte el embereinket. »A gaz taliánt be nem engedjük, amíg élünk!« — mondták.

14. Tábori posta, 1916. december 16.
Lukacich Géza⁷¹⁴⁰

Augusztus első napjaiban az ezred pihenőre ment, azonban az olaszok által indított VI. isonzói csata és Görz elfoglalása következtében végül augusztus 6-án újra harcra rendeltetett. Feladatuk a Monte San Michelén a magyar állások visszafoglalása volt, amit részben sikerült teljesíteniük a keleti lejtő birtokbavételével,¹⁴¹ ám az ellenség 9-én végleg visszafoglalta elveszített állásait.¹⁴² A hullámzó harcban Kratochvil fiai súlyos veszteségeket szenvedve végül visszavonultak, majd hátrébb, a Comeni-fennsíkra rendeltettek. Itt, Opacchiasella mellett az ezred kitart egész szeptember hónapban – ideiglenesen parancsnok vezetése nélkül.¹⁴³ A folyamatos küzdelemben ugyanis Kratochvil ezredes egészsége megrendül, ezért felettesei egyhónapos üdülési szabadságra küldik (a háború alatt ez az egyetlen alkalom amikor szabadságra megy) a horvát tengerpartra.¹⁴⁴

A négyesek véráldozata augusztus 9-én egyébként különösen nagy volt az ún. Schönberg-alagútnál,¹⁴⁵ amely építmény rendkívül jelentős hadászati értékkel rendelkezett. A Monte San Michele északi púpját keresztülvágva ugyanis lehetővé tette az első vonalban harcolók elérését a mögöttes területről, továbbá lehetőséget biztosított arra, hogy akadály nélkül megoldható legyen az utánpótlás.¹⁴⁶ A mintegy száz méter hosszú alagút

eme délnyugati kijáratának megtartása tehát nagy veszélyt jelentett az olaszokra, akik érthető okokból mindent megtettek annak birtokbavételéért. 9-én rohamra indulva, több órás hullámozó harcban végül felőrölték a védelmet. Az augusztusi harcok vérgőzösségét jelzi, hogy az ezred a 6-i olasz támadás előtt háromezer főt számlált, míg a visszavonulás után már csak 1100-an voltak életben.¹⁴⁷ A csatáról így beszélt később a parancsnok:

„Kétségbeesett erővel tartottuk fel az ellenség makacs tömegtámadásait. Állásokról a borzasztó tüzéségi tűz után már szinte beszélni sem lehetett. A harc ide-oda hullámozott. A Monte San Michele csúcsa alatt levő úgynevezett Schönburg alagút rendületlenül birtokunkban volt, bár az olaszok augusztus 9-én már a hátsó kijáratát is támadták. Az alagútban levő 4-es honvédek Szilágyi százados parancsnoksága alatt befészkeltek magukat az ellenséges arcvonalba s géppuskáikkal fájdalmas veszteségeket okoztak nekik. Az ellenség minden kísérlete, hogy lángvetővel, kézigránatokkal, bűzbombákkal, stb. birtokába ejtse ezt az alagutat, hiábavalónak bizonyult.

Pedig az alagutat védők helyzete reménytelennek látszott. Az alagút belső képe leírhatatlan. Gyér világítás, bűzös levegő, sebesültek jajgatása, halottak, a betóduló sűrű füst, az olasz kézigránátok robbanása és a szótlan harcosok...

Bámulatraméltó volt minden egyes ember működése — mondja Szilágyi százados. Ha valahova egy ember kellett, mindjárt akadt jelentkező, ha nem is szakmabeli. Telefonisták küldöncszolgálatot végeztek, a küldöncök sebeket kötöztek, a sebesültvívők a sebesültvívők fegyverrel álltak őrt az alagút kijáratánál.¹⁴⁸

Októberben a VIII. isonzoí csatában a „Kratochvil-ezred” parancsot kapott, hogy vonuljon a Nova-Vas előtti állásokba a 17. honvéd gyalogezred felváltására, akik hat napja már folyamatos pergőtűzben állottak.¹⁴⁹ A sikeres váltás után – melyről egyébként az olaszok a legnagyobb részletességig tájékozódva voltak – alig pár órával megindult az ellenség általános támadása. A délután 3:30-kor induló előrenyomulás gyorsan teret nyert; a támadóknak a szomszédos 2. közös gyalogezrednél sikerül az állásokba hatolnia, majd 4 órára elérni az ezredtartalékot. Itt aztán a dolinát megkerülve végül a teljes ezredtartalék hadifogságba került, annak ellenére, hogy az elsővonalbeli állások mindegyike ekkor még a négyesek kezén volt. Nem sokkal később az I. zászlóalj is megadja magát a túlerőnek, de sokaknak sikerül még a visszavonulás közülük. Időközben a III. védelmi vonal mögött tartózkodó utászs század ott lévő részeit riadóztatták a III. vonal megszállására, akik a feladatnak eleget is tettek. 5 órára már az ezred III. zászlóalja is megsemmisült, és a túlélők a zászlóaljparancsnokosig dolinjá felé menekültek, amit utolsó töltényig védtek.¹⁵⁰ A helyzet megoldása Kratochvil elbeszélése szerint a következőképp történt:

„Az egyetlen mozgatható erő az egész széles arcvonalon az utászs század 140—150 embere volt, továbbá az 1. honvéd gyalogezred egy százada (Dereánó század) kb. 30 emberrel és egy géppuskás osztag 2 géppuskával. Ezenkívül az utászokhoz osztották be az ezred cigányzenekarát is. Az így alakult csapat parancsnoka Hevessy százados lett, segédtisztje Gazdag hadnagy, aki itt a terepet a legjobban ismerte. Az utászs század parancsnoka Takács József fhgy, beosztott tiszték Tavasz hdgy, Töpler és Müller zlsok. Az utászs század az úttól balra mintegy 600 lépésnyi területet tartott megszállva, az úttól jobbra pedig az 1. honvéd gyalogezred százada volt elhelyezve a hudilogi szakadékig.

5 óra 20-kor Hevessy százados parancsot ad az ellentámadásra. Az utászs század a kis-sé bokros terepen tapogatózva indul előre. Az olasz tüzéség úglátszik ezt észreveszi és zárótűzet ad le, de a zárótűz 20—25 lépésre a támadó csapat mögé kerül s aránylag kevés

veszteséget okoz. Alig 100—150 lépést nyomultak előre, amikor máris megpillantják az olaszok első embereit. Utászaink állva azonnal heves tüzelésbe fogtak, azonban hamarosan oldalozó géppuskatűzet kapnak, amely súlyos veszteségeket okoz, s az állva tüzelőket lefekvésre kényszeríti. Fazekas szakaszvezető a géppuskát bravúrosan elfogta öt olasszal együtt. A puskaharc ezután már csak rövid ideig tart és a válogatott emberekből álló század, mint egy ember fölpattan és rettentő 'rajta' ordítással rohan az olaszokra. Ez a roham egyike volt a legszebbeknek, amely olasz földön lefolyt. Az eredménye teljesen váratlan volt. Az olaszok azt hívték, hogy igen nagy erők jönnek ellentámadásra, hanyatt-homlok menekültek. Az utászok az ezredtartalékon jóval túl üldözik a menekülőket.¹⁵¹

A csata eredménye: az utászszázad hősieles ellentállása és támadása 10–12 órán keresztül tartotta föl az ellenséget, lehetőséget biztosítva ezzel további erőtartalékok átcsoportosításához.

A nova-vasi ütközetben kivérzett 4. ezredet ezután november hónapban tartalékba helyezik, majd az orosz frontra vezénylik pihenőre.¹⁵² Távozásuk előtt Frigyes főherceg személyesen tünteti ki a legvitézesebb négyeseket, Kratochvil ezredes pedig nem sokkal később „legfelsőbb dicsőítő elismerés”-ben részesült.¹⁵³

Egy az orosz fronton írt összefoglalása szerint egyébiránt elégedett volt ezrede olasz harcateri működésével, amely szerinte fényes, dicsőségben gazdag és sikeres volt.

„A II-ik isonzói csatában – vallotta e helyütt és később is egész életében – az Isonzó mellett az ezred megakadályozta magatartásával, hogy az ellenség a Monte San Michele felé terjeszkedhessen. Polazzonál pedig mint a szikla a viharzó tengerben beékelve áll, dacára hogy szomszédai időlegesen visszavonulni kényszerültek. A III-ik isonzói csatában az ezred magatartása San Martinónál különösen döntő befolyással volt az egész harcra és ezzel a nagy eseményekre, amennyiben ismételen megakadályozta az ellenség áttörését. Az ezred által kiépített Peteano-i előretolt állásban történelmi nevezetességű harcok fejlődtek ki. A Mte San Michele Nordhangon 1916 márciusában a legrosszabb időjárásban visszaverte és megfojtotta az ellenség támadásait május hóban pedig az összes akna-támadások alatt ő viselte a legsúlyosabb harcokat és vitte sikeres befejezésre. A Mte San Michele ellen 1916 augusztus havában végrehajtott heves, erélyes támadások az ellenség sikerét tönkretették, amennyiben az ellenség csak kevés tért nyert és tovább haladni nem tudott. Még augusztus 9-én is fényes támadással foglalta vissza az ezred a Mte San Michele keleti kapuját.”¹⁵⁴

(Az ezredparancsnokságtól a dandárparancsnokságig) Az 1916–17-es tél az az orosz fronton egyhangúan, főképp kiképzéssel telt az alakulat számára. A négyesek Wolhyniában, Gorochow és Brany környékén, a Lipa mocsaras vidékén Dzikovinynél kaptak beosztást. 1917. februártól ideiglenesen a 215. német hadosztály (parnok. Karl Gronau tábornok) alá rendeltettek, s Kratochvil ezrede önálló védőszakasz-parancsnoksággal bízott meg. A honvédek számára az olasz harcater viszontagságai után valóban pihenésnek tűnhetett itt az élet. A szembenálló fél katonái javarészt tapasztalatlanok voltak, míg Kratochvil ezredének magja ekkor már a legnagyobb harci tapasztalattal bíró alakulat volt az egész világháborúban, akiktől az immár sokfelől sorozott újoncok gyorsan tanulhattak. A katonák viselkedése igazolta is ezt a tényt, ugyanis a rájuk bízott állásokat „valóságos várakká építették ki”, amin ellenség soha át nem jutott.¹⁵⁵

A „békés” életnek – időközben Kratochvilt kitüntették a Károly csapatkereszttel is (1917. július 30.)¹⁵⁶ – egy távirat vetett véget. 1917. szeptember 3-án a 20. hadosztály ezredeit újra az Isonzóhoz vezénylik. A négyesek ekképp a 19-én a székesfehérvári 17-es

ezredet felváltva a Monte San Gabriele poklába kerültek.¹⁵⁷ „Az ezred eleget látott és tapasztalt már az olasz fronton, de a Gabriele még az addigiakat is felülmulta”¹⁵⁸ – írja az ezredes, és igaza volt. Nem volt sem állás, vagy az ottlét legalapvetőbb emberi feltételét képező kaverna sem, miközben az olasz tüzérség folyamatos tüzelés alatt tartotta a hegyet. A hátráltató tényezők ellenére Kratochvil vállalkozott a lehetetlenre, így megkezdődött a védekezés négyesmódra; az eredmény ugyanaz, mint korábban: kitartás, helytállás, olasz visszavonulás.

25-én helyzetük javítása érdekében elfoglalták a „Nord” támpontot, amit az őket 28-án felváltó 17. ezred megint elveszített, ekképp október 2-án immár tartalékból újra megtámadták és elfoglalták azt. A támadás ezután folytatódott a 468. magaslat ellen, ahol 6 tisztet, 2 orvost és nem kevesebb mint 600 olasz katonát ejtettek fogságba. A párját szépítő bátorság az erőfeszítések ellenére hasztalan maradt, mert az olaszok két ezred együttes bevetésével mindkét támpontot visszavették.¹⁵⁹ Október 3-án az alakulat ismét a Gabrielére ment állása, ahol súlyos veszteségeket szenvedve napokon keresztül folyamatosan háritotta el az ellenséges támadásokat egész 13-áig, amikor ismét leváltották.¹⁶⁰

Október 23-án a nagyvárad ezred katonái heves támadást intéztek a már jól ismert Nord, valamint a 468-as magaslat ellen, amelyeket sikerült is elfoglalni és megtartani a másnap induló offenzíváig (XII. isonzói csata), ami végül elsöpörte az olasz ellenállást.¹⁶¹ Az év további részében az ezred diadalmasan nyomult előre Olaszország belseje felé, egész Bania községig.

A szeptember–októberi csaták előtt azonban egyéb említésre méltó esemény is történt Kratochvil életében: megbízzák a 39. (más források szerint a 81.) dandár ideiglenes vezetésével is, 1917. szeptember 10-én.¹⁶² Katonái díszes ünnepséget rendeztek számára, valamint az ezredlap díszes különszámával lepik meg ebből a jeles alkalomból.¹⁶³ Ne feledjük, éppen három esztendeje vette át az alakulat parancsnokságát. A kötelék azonban megmarad közte és katonái között. Október 9-én Károly király üdvözölte az ezredet s megemlékezett annak példaadó vitézségről és önfeláldozásról, amellyel a Gabrielét védtek – ez a köszöntés az ezredesnek is szólt. Az uralkodó a tolméini (caporettoi) áttörés napján (október 24.) Görzben Kratochvil útján ismét üdvözölte a négyes honvédeket, majd novemberben, amikor ismét személyesen találkoznak, maga az ezredes vezet körbe királyát az ezred helytállását jelképező a Monte San Michelén és Monte San Gabrielén.¹⁶⁴ Ekkor fogalmazódik meg benne a gondolat, hogy megörökítse az ezred önfeláldozását, ami hamarosan meg is valósult.

„Az ezred utászaival – írja később Kratochvil – a karszt köveiből s az ott levő nagy repeszdarabokból gúlákat építettem. Az utászok gyönyörűen oldották meg a feladatot és a harcok helyén maradandó emléket állítottak a 4. ezrednek. Ilyen emlékek állanak a Mt. S. Michele északi lejtőjén a 124. magaslaton, S. Martino del Carson templomdombján, Nova-Vas és a Mt. S. Gábielén.”¹⁶⁵

Ha nem ismernénk az eddig sorolt ütközetek kimenetelét és brutalitását, akkor elsőre talán túlzónak tűnhetne e sok emlékmű, ám így kijelenthető, hogy Kratochvil fiai valóban óriási szerepet vittek az 1917. október végi győzelemben azzal, hogy elfoglalták és tartották a Monte San Gabriele kulcsfontosságú támpontjait, valamint egy hónapon keresztül jelentős támadóerőt kötöttek le.¹⁶⁶ Erre viszont csak kivételes tehetségű vezetőjük irányítása alatt lehettek képesek, aki ezért a világháborút

követően utólag (1929-ben) megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-Rend lovagkeresztjét.¹⁶⁷ Eme kitüntetést pedig csak olyan katonatisztek nyerhették el, akik nemcsak bátran helyálltak, hanem olyan önálló kezdeményezéssé katonai teljesítményt mutattak fel, amely legalább egy hadtestnek vagy az egész hadseregnek az ütközet kimenetele szempontjából kedvező eredményt hozott.

Az utolsó háborús évben Kratochvil és a rendelkezésére bocsátott alakulatok (köztük a négyesek) állásba mentek a Piave mellett, ahol a háború végéig maradtak. Itt érte 1918. február közepén a hír, hogy a 39. dandár végleges parancsnoka lett.¹⁶⁸ Ez alkalomból nagyon szép leiratban köszön el katonáitól, amiben kifejti, hogy ki nevezése ellenére továbbra is „négyes katoná”-nak érzi majd magát.¹⁶⁹

Közben folyamatosan készül az utolsó, mindent eldöntő támadásra. Állandóan tervez, rajzol, gondolkodik – úgy véli, a háború még megnyerhető. A június 15-én megindított II. piavei csata, mint ismeretes, napokon belül elbukott és hatalmas veszteségeket hozott. Ettől kezdve már csak a védekezés maradt, mígnem október végén megkezdődött a Kratochvil által ekkor már csak „nagy színjáték”-nak nevezett világháború legutolsó felvonása. A III. piavei csatában október 24-től 27-éig Armando Diaz katonái folyamatosan nagy erővel támadják Kratochvil dandárjának állásait – sikertelenül. A védelem más szakaszán azonban nem olaszok, hanem franciák támadtak, akik áttörték az arcvonalat, majd Perobba és Valdobbadiene között átkeltek a Piavén. Őket a 20. hadosztály tartalékainak sikerült legyőznie. 28-án a siker még Kratochvil fiainál volt, amikor az ellenség ugyanitt támadott, de 29-én a rettenetes nyomás következtében már nekik is hátrálniuk kellett Segusinora felé, majd tovább november 1-én Bellunon át – szakadatlan utóvédharcokban – Polpetre. Itt gyülekeztek aztán a 20. hadosztály maradványai.¹⁷⁰

November 4-én a fegyverszünet beálltával a hadosztály maradványai zárt rendben hazaindulnak. A Kratochvil dandárjába tartozó saját 4-ik váradi, illetve a debreceni 3. gyalogezreddel sem történt ez másképp. Vonatuk november 15-én futott be Kelenföldre „zárt rendben, hiánytalan felszereléssel, sisakban”. Kratochvil már ekkor sejti, hogy háborúból háborúba érkezett, s ennek érdekében rögtön jelentkezik József főhercegnél, hogy csapataival kész az ország védelmére a csehek ellen, vagy ha szükséges lerohanja magát Budapestet is. József főherceg azonban hezitál, és az új honvédelmi miniszterhez Bartha Alberthez irányítja katonáját, aki a honvédelmi minisztériumban azt a parancsot kapja, hogy rendelje haza ezredeit békebeli állomáshelyeikre. A 4. honvéd gyalogezred ekképp parancsnoka vezetésével hazaindul Nagyváradra, ahol november 17-én lelkes tömeg fogadja a visszatérő vitézeket,¹⁷¹ akik bár a háborút elveszítették, de méltóságuk megmaradt, ami esetükben nem meglepő, hiszen Kratochvil és az egység neve ekkor már régóta szinonim fogalom volt a végsőkig való helytállásra.¹⁷² Lukachich Géza a 20. hadosztály egykori parancsnoka évek múltán így emlékezett meg erről:

„Bárhova állította a parancs a Négyes honvédek, akár védelemben, akár támadásban, mindenkor megfeleltek a hozzájuk fűzött várakozásoknak. Állásukat nem vesztették el soha. Támadást mindig eredménnyel hajtottak végre.”¹⁷³

Hazatérte után Kratochvil ezredest néhány nappal utóbb, november 23-án Siegler Konrád gy. tábornok helyére kinevezik Kolozsvár kerületi parancsnokának¹⁷⁴ – és itt veszi kezdetét aztán életének következő, jóval ellentmondásosabb szakasza, a Székely hadosztály története...¹⁷⁵

Ki volt tehát Szentkereszthe gyi Kratochvil Károly? Hogy tekintsünk rá? Miképp ítéljük meg tetteit? E kérdéseket mindenkinek magának kell megítélnie, amelyhez e vázlat legfö ljebb csak támpontokkal-adatokkal szolgálhatott.

*

A magam részéröl úgy vélem, mindenekelő tt igazai magyar hazafiként kell gondolnunk Kratochvilra, aki legjob b tudását latba vetve védte hazáját és tiszt i esküjéhez híven ragaszkodva szolgálta királyát. E tény, valamint szaktudása és találékonysága tette ő t az I. világhá ború egyik legeredményesebb magyar parancsnokává. Másodsorban e kornak kapaszkodókra van szüksége; a történelmi események foszlányaira és hőseire... Ha lemond erről, végül csak a nemtörődö mség és a teljes érdektelenség marad számára egy pénz uralta kicsinyes, száналmas világban, ami – Kratochvilt parafrazálva – nap nap után azt sugallja, mintha már nem is lett volna valamikor ez másképpen.

JEGYZETEK

- 1 Jelen írás, egy átfogóbb mű felevezető je, kivonata. A készülő tanulmány, illetőleg eme áttekin tés elkészítésében való segítségükért köszönettel tartozom Nagy Szabolcs főlevéltárosnak, és a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára munkatársainak, akik a kollegiális segítségnyújtás határain túl is mindenben támogat tak munkám elvégzésében.
- 2 MNL VeML XIV. 10. I. A. Brassay Herrmann Antal: *Szentkereszthe gyi Kratochvil Károly élet rajza és működése*. (kézirat)
- 3 Gottfried Barna–Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Tortoma Könyvkiadó–Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltár–Veszprém Megyei Levéltár, Barót 2011. 189.; Szijj Jolán – Ravasz István (szerk.): *Magyarország az első világhá borúban*. Lexikon A–Zs. Petit Real Könyvkiadó, Bp., 2000. 394.
- 4 A család vezetéknevének írásmódja eredetileg w-el és egy vagy két l betű alkalmazásával váltakozott. A korabeli forrásokban megfigyelhető, hogy a katonatiszt általában a világhá ború után kezd i magyarosabb formában sima v-vel és következetesen egy l-el használni családnevének írásmódját, amelyhez köze lehetett a Vitézi Rendbe történő felvételének is. Nevének írásmódja a szakirodalomban csak az utóbbi években mutat némi következetességet, amit ahhoz igazodva alkalmazok. Ettől a formától csak az idézetekben, valamint a bibliográfiai hivatkozások esetében tekintek el, amire a mű elején szerepeltetett névvel hivatkozok. A lehetséges alakokról lásd: Brassay H. i. m.; Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 189.; Domonkos László: *Az elfelejtett parancsnok*. Masszi Kiadó, Bp., 2010. 16. stb.
- 5 Kratochwill József még 16 éves diákként, 1848-ban megszökö tt a községi szemináriumból és belépett a honvédseregbe, ahol a tüzérségnél kapott beosztást. Élete ezt követően végleg egybeforr a magyar hadsereg újabb kori történelmével, ugyanis az 1848–49-es eseményeket követően is katona maradt. Előbb a császári seregbe kényszerorozták, majd évekkel később az újjáalakult honvédség kötelékében teljesített szolgálatot. 1866-ban a custozzai csatában tanúsított helytállásának elismeréseképp magyar nemesi címet kapott a „támadás helyszínének tükörfordításával képzett szentkereszthe gyi előnévvel”. (Brassay H. i. m.; Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 189–190.) Brassay H. i. m.; Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 190.
- 6 Nagy Szabolcs: *A székely hadosztály parancsnoka*. Kratochvil Károly. *Rubicon* 2017/7–8. 48.
- 7 Brassay H. i. m.; Horváth Sz. Ferenc: *Kratochwill Károly és a Székely Hadosztály Egyesület tevékenysége az Észak-erdélyi zsidók védelmében 1943–1944*. *Századok* 2008/1. 124.
- 8 Az avatás pontos időpontja augusztus 18. (MNL VeML, XIV. 10. II. D. 4. 1919. június 14-én, *Brassóban kelt önéletrajz*) Kinevezését lásd még: Horváth Sz. F. 2008. 124. és Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.
- 9 Brassay H. i. m.; *Budapesti Közlöny* 1890/189. augusztus 17. 1.
- 10 Brassay H. i. m.; Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.
- 11 *Budapesti Hírlap* 1894/304. november 3. 8.
- 12 A hadiiskola befejezése után – még Pécsre kerülése előtt –, mint vezérkari tiszt Tretinjében szolgált a 2. hegyi dandárnál, majd a cs. és kir. 5. gyalogezredhez vezényelték. (*Brassóban kelt önéletrajz* i. m.; *Budapesti Közlöny* 1898/252. november 1. 4.; Bárdy István: *Csaba vezér útján*. – *A nagyváradi 4-es honvéd gyalogezred*. k. n., Orosháza, 1932. 68.; Horváth Sz. F. 2008. 124.)
- 13 *Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára* – *Személyes ügyek* 1900/46. szeptember 19.

206. vö. Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 192.; Lásd még: Nagy Sz. 2017. 48.
- 15 Bizonyítja ezt az egyik 1900. szeptember 24-én kiadott napiparancs részlet is, amelyben más jellemzők mellett körültekintő parancsnoknak, és a szolgálatban fáradhatatlan és buzgó tisztként emlékeznek meg róla. (MNL VeML XIV. 10. II. A.)
- 16 Létszám felett továbbra is a cs. és kir. 5. gyalogezrednél szolgált. (*Rendeleti Közlöny...* 1900/46. szeptember 19. 206.; *Budapesti Közlöny* 1900/249. október 30. 1.)
- 17 Nagy Szabolcs véleménye szerint az iskolában feltelezhetően kapcsolatba került Gömbös Gyulával is. A megállapítás nem alaptalan, hiszen *Bíráló feljegyzéseiben* maga Gömbös is sejtetni engedí az ismeretséget, amikor kifejezi szándékát a Székely hadosztályban való harcot illetően. (Gömbös Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2017. 28.)
- 18 *Rendeleti Közlöny...* 1900/54. október 27. 244.; *Budapesti Közlöny* 1900/248. október 28. 8.
- 19 *Rendeleti Közlöny...* 1903/36. augusztus 27. 190.
- 20 Pedagógusi erényei a Ludovikán is megmutakoztak. Az általa szervezett többnapos tanulmányi kirándulásokról még a napilapok is beszámoltak. (*Budapesti Hírlap* 1904/216. augusztus 5. 7.)
- 21 *Rendeleti Közlöny...* 1905/31. augusztus 22. 203. vö. *Budapesti Hírlap* 1905/234. augusztus 25. 10.
- 22 Kolozsvárott például olyan jól sikerült egyik előadása az orosz–japán háború tanulságairól, hogy vezérkari parancsral kapott érte dicséretet. (Brassay H. i. m. és *Rendeleti Közlöny...* 1905/37. október 18. 244.) Bár bizonyíték nincs rá, de feltehetően ekkor figyeltek fel rá az udvarban is. (Lásd még: MNL VeML XIV. 10. II. A. Sarkotic ezredes köszönőlevele, Nagyszeben, 1906. július 10.)
- 23 Az áthelyezés időpontja 1908. május 29-e. (*Rendeleti Közlöny...* 1908/19. június 11. 163.)
- 24 Szentkereszthelyi Kratochvil Károly: Emlékezés a m. kir. IV. Károly király volt I. honvéd gyalogezredről. In: Dereánó Ödön (szerk.): *Az I. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma*. Magánkiadás, Bp., 1939. 221–222. Az engedélyt egyébként 1912. december 19-én adta meg Hazai. (MNL VeML XIV. 10. II. A.; Lásd még uo.: Szurmay által kiadott hadijátékokon való részvételi engedély 1914. január 21.)
- 25 *Népszava* 1908/290. sz. december 5. 7.; uo. 291. sz. december 6. 9.; *Pesti Hírlap* 1908/291. december 5. 13.; *Budapesti Hírlap* 1908/291. december 5. 11.)
- 26 *Budapesti Közlöny* 1908/291. december 19. 1. Ugyanezt lásd még: *Rendeleti Közlöny...* 1908/45. december 18. 400.
- 27 A *Budapesti Hírlap* december 17-i beszámolójából ismert, hogy Kratochvil előző nap „vonult be” a várba s foglalta el helyét a hercegi nevelőségben. (*Budapesti Hírlap* 1908/301. december 17. 9. vö. MNL VeML XIV. 10. II. A. Hazai Samu 14220. sz. rendelete)
- 28 Rend. sz. 5446/eln. 1915. május 5. A rendelet szerint Kratochvilt addigi kitűnő szolgálatának elismeréséül a 3. osztályú Vaskorona-renddel is ki kellett tüntetni. (*Rendeleti Közlöny...* 1915/43. május 8. 573.; *Budapesti Közlöny* 1915/108. május 9. 8.)
- 29 *Pesti Hírlap* 1908/301. december 17. 10. és *Budapesti Hírlap* 1908/301. december 17. 9.; Kratochvil kinevezéséről lásd még: *Pesti Hírlap* 1908/298. december 13. 12.
- 30 Erről bővebben értekezik Nagy Szabolcs már többször idézett tanulmányában, amiből e helyütt csak annyit vennénk át, hogy az őrnagy Kratochvil rendkívül sokat profitált azokból az évekből, amiket a főhercegek közelében töltött. Általuk a legmagasabb politikai, katonai, tudományos és művészeti elittel léphetett napi szinten kapcsolatba. (Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 193–194.; Lásd még: Szakály Sándor: *Egy katona portréja*. Domonkos László: *Az elfelejtett parancsnok*. Kratochvil Károly élete című könyvéről. *Honvédségi Szemle* 2011/1. 63.)
- 31 *Rendeleti Közlöny...* 1910/37. október 26. 354.; Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.
- 32 Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 192.
- 33 MNL VeML XIV. 10. I. B. 1–12.
- 34 A főhercegek pisztolylövéseinek nyomát viselő, Kratochvil aláírásával hitelesített céltáblák némelyike szintén fennmaradt. (MNL VeML XIV. 10. I. B. 9.)
- 35 Kratochvil a főhercegekkel (többnyire az idősebb József Ferencsel) sűrűn látogatta a Múcsarnok és a Nemzeti Múzeum táraltait, de egyéb múzeumi és festészeti rendezvényeken, hovatovább magán műtermekben is gyakran feltűntek. (Pl. *Pesti Hírlap* 1912/114. május 14. 4.; uo. 1912/141. június 14. 13.; *Budapesti Hírlap* 1912/133. június 6. 15.; uo. 1912/237. október 8. 15.; uo. 1913/87. április 12. 12.; uo. 1913/93. április 19. 14.; uo. 1913/245. október 16. 15.; uo. 1913/267. november 12. 15. stb.)
- 36 MNL VeML XIV. 10. I. B. 9.
- 37 Uo.
- 38 *Budapesti Hírlap* 1911/142. június 17. 10.; Lásd még: *Pesti Hírlap* 1909/142. június 17. 12.
- 39 Nem kisebb személytől tanulták a fogásokat, mint a Franciaországban élő Nagy Zsigmondtól, aki hosszabb időre Budapestre látogatott a főhercegi családhoz. (*Budapesti Hírlap* 1913/152. június 28. 15.)
- 40 Brassay H. i. m.
- 41 A *Népszava* napilap több alkalommal is elcélódott ezen.
- 42 *Népszava* 1911/290. december 7. 6.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1913/51. december 21. 51.

- és *Budapesti Hirlap* 1913/287. december 5. 10.; Lásd még: *Brassóban kelt önéletrajz* i. m.
- 43 *Budapesti Hirlap* 1913/83. április 8. 35. és uo. 1913/214. szeptember 10. 9.
- 44 Önéletrajzában maga Kratochvil is megemlékezett erről. Ugyanitt Ferenc József neve mellett Luipold bajor régens hercege is olvasható. (*Brassóban kelt önéletrajz* i. m.)
- 45 A trónörökösssel, Ferenc Ferdinánddal szintén jó viszonyt ápolt. (Brassay i. m.)
- 46 *Pesti Napló* 1914/158. július 7. 6.; József főherceg és felesége nem vett részt a fent említett szerződésen, mert ekkor még Bécsben tartózkodtak.
- 47 Kratochvil K. 1939. 222.; Lásd még: *Brassóban kelt önéletrajz* i. m.
- 48 Ezen barátok között lehetett Tisza István és Hazai Samu.
- 49 Kratochvil Károly: Hogyan kényszerítették elenségeink a Monarchiát háborúba. In: Makkay (Machalek) Pál: *Négyes honvédek fegyverben*. Magánkiadás, Békéscsaba, 1934. 14–18.
- 50 Vö. Domonkos L. 2010. 64–65.
- 51 A frontra 1914. augusztus 20-án indult együtt az ezreddel. (Bárdy I. 1932. 69. vö. Kratochvil Károly (összeáll.): *A volt m. kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred és népfelkelő alakulatai bajtársi szövetségének értesítője*. Magánkiadás, Bp., 1933/11. 22.)
- 52 Az ezred korábbi harcairól lásd Kratochvil összefoglalóját: MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. Szentkereszthegyi Kratochvil Károly: *A m. kir. 4. honvéd gyalogezred világháborúban való szereplésének kivonata története 1914. augusztus hó 1-től*. Orosz harctér, 1917. május 19. 1. lap (kézirát), valamint uő 1933. 21–23.)
- 53 Alezredessé 1913. november 1-vel nevezték ki. (*Rendeleti Közlöny*... 1913/59. november 4. 552.); Elődje betegségére vonatkozóan: Kratochvil K. 1933. 24.)
- 54 A fő szövegben olvasható hadi események leírása többségében ezred szinten és minden esetben szintézisszerűen történik. Hely hiányában a zászlóalj- és századszintű tárgyalástól, illetőleg a személyes hőstettek bemutatásától hacsak nem Kratochvilt érintették, többségében eltekintek.
- 55 Kratochvil K. 1933. 23.; Más visszaemlékezések augusztus 28-ra teszik az ezred tűzkeresztségét.
- 56 Deseő Lajos: Az 1914. évi Oroszország elleni őszi hadjárat. In: Doromy József–Reé László (szerk.): *A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története*. Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, Bp., 1939. 187.
- 57 A fertőzésnek maga a parancsnok is majdnem áldozatul esett. (Bárdy I. 1932. 69.)
- 58 Szentkereszthegyi Kratochvil Károly: M. Kir. nagyváradi 4. honvéd gyalogezred. In: v. Dezső Lajos (szerk.): *Erdélyi ezredek a világháborúban*. Aródi Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, Bp., é. n. [1941] 25. és uő 1917. 1. lap.
- 59 MNL VeML XIV. 10. II. C. 1. Udvarnok Antal: *A nagyváradi m. kir. 4. honvéd gyalogezred parancsnoka. Szentkereszthegyi Kratochvil Károly, mint ezredparancsnok*. (kézirát); Udvarnoky műve egyébként javarészt Váli Péter Kratochvilről szóló jellemzésének szözszerinti átvétele. A jellemzés felhasználást lásd lejjebb.
- 60 Szn.: *A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére*. 6. kötet, Stádium, Bp., 1934. 46–52. és Tolnai: A világháború története 1914–1918. III. köt., Tolnai Irodalmi Műintézet és Kiadóvállalat Részvénytársaság, Bp. é. n., 2. kiad. 3–38. vö. *A világháború képes krónikája* 1915/26. április 4. 394.; A betörő orosz csapatok számáról és felszereltségéről lásd uo. 394–398. (Főképp a dátumokat illetően komoly eltérések mutatkoznak a kiadványok között.)
- 61 Alfa [Alexander Bernát]: Feljegyzések. *Budapesti Hirlap* 1914/252. október 4. 8.
- 62 A hadosztály felett az irányítást ezután Nagy Pál vette át, aki július 21-ig maradt ebben a tisztségben. (Kurucz Ádám: *Nagy Pál vezérőrnagy az első világháborúban*. (kézirát)
- 63 A hadosztályt a következő dandárok és ezredek alkották: a 39. gyalogdandár kötelékében a debreceni 3. és a nagyváradi 4. gyalogezredek, 81. gyalogdandár kötelékében a budapesti 1. és a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezred. (Olyszói Gabányi János: A katonai Mária Terézia-Rend. II. rész *Magyar Katonai Közlöny* 9. évf. 1921. 640.)
- 64 Udvarnoky A. i. m.; A reformintézkedésekre a folyamatosan romló élelmiszerellátás miatt is nagy szükség volt. (Bárdy I. 1932. 69.)
- 65 Kratochvil K. 1917. 1. lap.
- 66 Kratochvil K. [1941] 26. vö. MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. Szentkereszthegyi Kratochvil Károly: *A negyedik honvéd gyalogezred működése az északi harctéren. 1914. augusztus 22. – 1915. május 18*. Arnoldstein, 1915. május 28. 1–2. lap (kézirát).
- 67 Október hónap fontosabb csatáit lásd: Kratochvil K. 1917. 1. lap vö. MNL VeML, XIV. 10. II. C. 1. *Dr. Váli Péter főhadnagy jellemzése*. Wolhynia, 1917. május 14. 1. lap.
- 68 v. Czékus Zoltán: *Az 1914–18. évi világháború összefoglaló történelme*. Magánkiadás, Bp., 1930. 130.; Lásd még: Tolnai é. n. III. köt. 170–199.; A hadosztály novemberi harcairól részletesen lásd Kratochvil K. 1917. 1–2. lap.
- 69 Váli Péter 7 napot említ idézett jellemzése 1. lapján. Lásd még: Kratochvil K. 1915. 2. lap.
- 70 Kratochvil K. [1941] 26.
- 71 Kratochvil K. [1941] 26. és uő 1917. 2. lap.
- 72 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
- 73 *A világháború képes krónikája* 1915/46. augusz-

- tus 22. 206–208. vö. Faragó Miklós: A zempléni oroszjárás. *Az Est* 1914/326. december 16. 2.
- 74 Az oroszdulástól való félelem évtizedek múltán is tetten érhető volt a hadtudományi munkák szerzőinél. (Pl. Bárdy I. 1932. 69.)
- 75 Földes Artúr: *Háború és politika*. Könyvkereskedő Részvénytársaság, Bp., 1915. 12.
- 76 József királyi herceg: Bevezetés. In: Makkay P. 1934. 6.
- 77 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
- 78 Uo.
- 79 Uo.
- 80 Kratochvil K. [1941] 24.
- 81 *Rendeleti Közlöny...* 1915/1. január 9. 4.; *Budapesti Hirlap* 1915/10. január 10. 11.; *Budapesti Közlöny* 1915/8. január 10. 4.
- 82 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
- 83 A főhercegasszony mellett Nagyvárad városa is több alkalommal küldött ajándékokat az ezrednek, amit Kratochvil rendszerint szép levélben köszönt meg. Egyik alkalommal a városnak küldött köszönőlevele részletét a Budapesti Hirlap is leközölte. (*Budapesti Hirlap* 1915/96. április 7. 1.)
- 84 Kratochvil K. 1917. 2. lap.
- 85 Uo.
- 86 Alfa [Alexander Bernát]: Följegyzések. A bűvárhajók. *Budapesti Hirlap* 1915/52. február 21. 8.
- 87 Kratochvil K. 1917. 2. lap; Lásd még József kir. her. említését: József királyi herceg: Bevezetés. Makkay P. 1934. 6.
- 88 Kratochvil K. 1915. 2. lap.
- 89 Alfa [Alexander Bernát]: Följegyzések. Más aratás. *Budapesti Hirlap* 1915/66. március 7. 8.
- 90 Podhraczký András: Weretyuszov. 1915. május hó 7. In: Makkay P. 1934. 76. vö. Bárdy I. 1932. 69.
- 91 Podhraczký A. 1934. 76.
- 92 József főherceg: *A világháború amilyennek én láttam*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1926. 632.; Az ütközet említését lásd még: Kratochvil K. 1915. 2. lap.
- 93 József főherceg 1926. 634.
- 94 Kratochvil K. [1941] 28. és Podhraczký A. 1934. 81–82.; A csata teljes leírását József főhercegnél lásd műve 629–642. oldalain.
- 95 Kratochvil K. [1941] 28. vö. Bárdy I. 1932. 69.
- 96 Kratochvil K. [1941] 28.
- 97 Kratochvil K. 1915. 2. lap.
- 98 *Turistaság és Alpinizmus* 1914–1915/12. 398.
- 99 Kratochvil K. [1941] 28.
- 100 Kratochvil K. 1917. 3. lap; Bárdy I. 1932. 70.
- 101 Kratochvil K. 1917. 3. lap vö. Domonkos L. 2010. 92.
- 102 Váli P. 1917. 3. lap.
- 103 Uo.
- 104 Az embertelen környezetről és a rossz higiéniai állapotokról talán a legérdekesebb közlés Imre Gábor hadinaplója nyújtja. (Pintér Tamás [szerk.]: *A pokol tornácán*. Imre Gábor *ka-dét doberdói naplója*. Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Bp., 2016. 11–14.)
- 105 Kratochvil K. 1917. 4. lap és Váli P. 1917. 3. lap.
- 106 *Rendeleti Közlöny...* 1915/84. augusztus 21. 1205.; uo. 1915/87. augusztus 23. 1237.; Lásd még: *Budapesti Hirlap* 1915/233. augusztus 22. 14.; A Vaskorona-rend adományozására vonatkozóan lásd: *Budapesti Hirlap* 1915/128. május 9. 16.; Kratochvil még ezredessé történő kinevezése előtt megkapta a 3. osztályú tiszti katonai szolgálati jelet is. (*Rendeleti Közlöny...* 1916/24. március 4. 449.)
- 107 Vö. Kratochvil K. [1941] 30.
- 108 Kratochvil K. 1917. 4. lap.
- 109 Kratochvil K. 1917. 4. lap; Bárdy I. 1932. 70.; A román és szerb nemzetiségű katonák harcsizelleméhez lásd: Váli P. 1917. 4. lap; Kratochvil ezredes állítása szerint az ezred aznap összesen tizenhat ellenséges támadást küzdött le. (*Budapesti Hirlap* 1915/315. november 12. 12.)
- 110 Váli P. 1917. 3. lap.
- 111 Kratochvil K. [1941] 30–31.
- 112 Váli P. 1917. 3. lap.
- 113 MNL VeML XIV. 10. II. B. 1. Eligatítás Ranziano 1915. december 1-én. 1. lap.
- 114 Kratochvil K. [1941] 31. és Udvarnok A. i. m.; A győzelemről a Höfer-jelentés is beszámolt, melynek köszönhetően Nagyvárad törvényhatósága a december 10-én tartott közgyűlésén táviratilag üdvözölte háziezredét. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Nagyvárad polgármesterének levele. Nagyvárad, 1915. december 28.)
- 115 A győzelem alkalmából József főherceg sürgönyben dicsérte meg csapatait. (Kratochvil K. [1941] 32.)
- 116 Október 19-től 24-ig az ezred állományának 64%-át szűzítette el. (báró Lukacich Géza: A volt Nagyváradú 4-ik honvédegylegyszerebeli bajtársaimhoz! In: Makkay P. 1934. 11.)
- 117 Kratochvil K. 1917. 4. lap és Eligatítás Ranziano 1915. december 1-én. 2. lap; A csata hevében Kratochvil, hogy buzdítsa katonáit, a következő üzenetet intézte hozzájuk: „Október havában Szt. Martinónál a négyes honvédek hervadhatatlan babért arattak. Megint ott vagytok Tudom, hogy ahol a négyesek vannak, ott az ellenség tehetetlen.” (Eligatítás Ranziano 1915. december 1-én. 2. lap)
- 118 Váli P. 1917. 4. lap; Lásd még: Domonkos 2010. 100.
- 119 Kratochvil K. 1917. 4. lap.
- 120 *Rendeleti Közlöny...* 1916/23. március 4. 434.; *Budapesti Közlöny* 1916/54. március 7. 3.; *Pesti Napló* 1916/65. március 5. 4. és uo. 1916/68. március 8. 2.
- 121 *Budapesti Közlöny* 1916/275. november 25. 3.
- 122 Bárdy I. 1932. 70.
- 123 Ezt a történetet maga Kratochvil is elmeséli az ezred harcait bemutató munkájában. Kratochvil

- K. [1941] 33. vö. MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Kratochvil Károly: *A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén és Mt. San Gabrielen. Hősi küzdelmek a Mt. San Michele-n.* é. n. (kézirat)
- 124 Az elnevezés már a március 6-i ezredparancsnak is megjelent, valamint a március 16-i 47. sz. eligazításban újra visszaköszön. (Kratochvil K. [1941] 35. és MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. 47. sz. eligazítás; Ez utóbbi eligazításban Augustza főhercegasszony üdvözlő távirata is olvasható.) A háború után a jelző teljesen általánossá vált. (Pl. József királyi herceg: Bevezetés. In: Makkay P. 1934. 7.)
- 125 MNL VeML XIV. 10. II. C. 1.
- 126 Lásd pl. MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Hazai Samu levele. Wien, 1917. december 8. vagy uo. Nagyvárad polgármesterének köszönő levele. Nagyvárad, 1915. október 16.; Ez utóbbi levél tanulsága szerint Kratochvil srapnelekből és gránátokból készített emléktárgyakat küldött haza Nagyváradra. További érdekesség az emléktárgyakkal kapcsolatban, hogy az ezred nemcsak készítette, de gyűjtötte is azokat, melyekből saját hadi múzeumot állítottak föl. (Ságvári György: Tárgyasult emlékezet. Emlékművek, múzeumok a Nagy Háborúról. *Hadtörténelmi Közlemények* 2005/1–2. 98–102.)
- 127 MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. gróf Zichy Géza: M. kir. 4-ik honvéd gyalog ezred: A költő egyébként később, 1916 november végén is küldött verset Kratochvilnak. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 1. 191. számú eligazítás. Értesítések. gróf Zichy Géza: A négyesek.)
- 128 Brassay H. i. m.
- 129 MNL VeML XIV. 10. I. B. 3–4.
- 130 MNL VeML XIV. 10. I. B. 3. László főherceg levele, Budapest, 1917. június 21.
- 131 MNL VeML XIV. 10. I. B. 2. József Ferenc levele, Budapest, 1917. március 15.
- 132 Kratochvil K.: A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén... i. m. és Bárdy I. 1932. 70.
- 133 Váli P. 1917. 4. lap.
- 134 Uo.
- 135 Uo.
- 136 Lázár háborús írásai a legolvasottabb haditudósítások közé tartoztak. Legismertebb műve *A magyar háború* sokezer fiatal számára hozta el később is a harcok borzalmainak irodalmilag gazdag leírását. Ld.: Lázár Miklós: *A magyar háború*. Reggel Lapkiadó Rt., Bp., é. n. [1933.]
- 137 Lázár Miklós: Nagyváradai honvédek – San Martinon. *Pesti Napló* 1916/207. július 27. 5.; A parancsnok és az újságíró között egyébként barátság is kötött. A „hagyatékban” erről egy levél is tanúskodik, amiben Lázár köszönetet mond az ezredesnek, amiért megküldte számára az ezred hadijelvényét. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 7. Lázár Miklós levele. Budapest, 1917. január 5.)
- 138 Lázár M. 1916. 5–6.
- 139 Lázár Miklós: Honvédek a világháborúban. *Pesti Napló* 1916/238. augusztus 27. 7–8.; A felhasznált négy eligazítás a következő volt: 1. A negyedik honvédegyalogezred működése az északi harctéren. 1914. augusztus 22-től 1915. május 18-ig; 2. A negyedik honvédegyalogezred harcai Karinthiában. 1915. június 12.; 3. A negyedik honvédegyalogezred a Monte San Martinon. 1915. december 1.; 4. A negyedik honvédegyalogezred a Monte San Michelen. 1916. március 16-án.
- 140 *Pesti Napló* 1916/355. december 24. 2.
- 141 Váli P. 1917. 4. lap; Lukacich G. 1934. 11–12.
- 142 A hegy elvesztése egyébiránt – amint azt az ezredes is hangsúlyozta később – nem az ezred legyőzéséből következett, hanem már Görz elfoglalása megeremtetten eme kényszerhelyzetet, amit ők csak késleltetni tudtak. További fontos tényező, hogy ez esetben parancsra történő kiűritésről beszélünk és nem feladásról. (Kratochvil K.: A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén... i. m.)
- 143 Kratochvil K. 1917. 5. lap.
- 144 Domonkos L. 2010. 116.; Bárdy I. 1932. 70.
- 145 Kratochvil, mint lejjebb látni fogjuk, Schönburg-alagútnak hívja az építményt.
- 146 Domonkos L. 2010. 115.
- 147 Uo.
- 148 Kratochvil K. [1941] 36. vö. MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. Harcjelentés. Mte San Michele utolsó napjai 1916. aug. 6. – aug. 10.; A 13 lap terjedelmű jelentés egyébként rendkívül részletesen taglalja az eseményeket.
- 149 Kratochvil K. [1941] 37.
- 150 Uo.
- 151 Uo. 37–38.
- 152 November 10-én József főherceg levélben dicséri meg a 20. gyaloghadosztályt. (MNL VeML XIV. 10. II. B. 1.)
- 153 Kratochvil K. 1917. 5. lap és *Rendeleti Közlöny...* 1916/160. december 23. 3116.; Váli Péter a kitüntetéshez a kardok adományozásáról is tud. (Váli P. 1917. 6. lap) Kratochvil kitüntetéseinek felsorolását lásd: Doromy J. – Reé L. 1939. 460.
- 154 Kratochvil K. 1917. 5–6. lap.
- 155 Kratochvil [1941] 38.
- 156 Gottfried B. – Nagy Sz. 2011. 195.
- 157 Kratochvil [1941] 39.
- 158 Uo.
- 159 Uo.
- 160 Kratochvil K.: A m. kir. 4. h. gye. hős és dicsőséges harcai a Mt. San Michelén... i. m.
- 161 Kratochvil [1941] 40.; Lukacich G. 1934. 11.
- 162 Szent Keresztzhegyi Kratochvil Károly: A Monte San Gabriele védelme, a 11. Isonzo-csata. In: Doromy J. – Reé L. 1939. 370.; A tényleges

- irányításra szeptember 14-től került sor. (Makkay P. 1934. 187.)
- 163 *A négyes honvédek háborús lapja*. Kratochwil-szám 1914-1917. 1917. szept. 10. (A lapban megjelent Váli főhadnagy többször idézett kézírata is.)
- 164 Kratochwil K. 1933. 38.; Az ezredes egyébiránt ebben a szeptemberi hónapban vehette át a 2. osztályú Vaskorona-rend kitüntetését a hadidíszítménnyel és a kardokkal. (*Rendeleti Közlöny...* 1917/160. december 1. 1.)
- 165 Kratochwil [1941] 38.
- 166 Szent Kereszthegyi Kratochwil Károly: A Flitsch–Tolmein-i áttörés 1917 október végén. In: Doromby J. – Reé L. 1939. 268. és 273.
- 167 *Honvédségi Közlöny* 1929/20. augusztus 17. 141.; Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394. vö. Domonkos L. 2010. 141–142. (Domonkos az adományozás idejét egyébként tévesen adja meg.); Az adományozásról lásd még: Horváth Sz. F. 2008. 124.; *Budapesti Hírlap* 1929/187. augusztus 20. 11.; A kitüntetés adományozásának világháború utáni lehetőségét Polner Ödön tekintette át. (Polner Ödön: *A Mária Terézia-Rend* közjogi jellege. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1934.)
- 168 Szijj J. – Ravasz I. 2000. 394.
- 169 MNL VeML XIV. 10. II. B. 2. 19. sz. eligazítás. Állás 1918. február 17.
- 170 Kratochwil [1941] 42.
- 171 Domonkos L. 2010. 172–177.
- 172 Az ezred a Monta San Michele-i védőszakasznak a Wippach folyóig terjedő alszakaszát több mint 14 hónapig tartotta. (Lukacich G. 1934. 11.)
- 173 Uo. 10.
- 174 Gabányi János: *A világháború története az összeomlás kezdetétől a békekötésig*. II. köt., Magánkiadás, é. n. 245.; Berczik Imre: Őrszem állt a Hargitán. A székely hadosztály és a székely dandár 1918–1919. *Kapu* 1993/3. 23.
- 175 A hadosztály szervezésére és későbbi megítélésére vonatkozóan lásd: Laczkó Mihály: A székely hadosztály „árulásáról”. *Új Honvédségi Szemle* 1992/8. 25–34.

Beszélgetünk a felsőoktatásról

A folyóirat 2017. októberi számában helyzetelemzés és értékelés jelent meg *Beszélgessünk a felsőoktatásról!* címmel. Az íráshoz több fontos és tartalmas rövid észrevétel, hozzászólás érkezett, ami ösztönzést adott ahhoz: kérjük meg ezeket a felsőoktatást jól ismerő, felelősséggel művelő, társadalmi jelentőségét és európai minőségét (fel)ismerő szakembereket, jórészt egyetemi oktatókat, hogy fejtsek ki részletebben is véleményüket, álláspontjukat, javaslataikat felsőoktatásunkról. Röviden: valóban *beszélgessünk a felsőoktatásról*. Ennek az első elemeit látja maga előtt a tisztelt olvasó.

Ebben a körben négy szakember „beszélget”, azaz ír ezekről a kérdésekről. *Bódis József* orvosprofesszor, a Pécsi Tudományegyetem rektora, egyben a Magyar Rektori Konferencia elnöke lehetséges kitörési pontokat fogalmaz meg a XXI. századi magyar felsőoktatás számára. Egészen bátor, a jelen kereteből szinte merészen kitörő elképzelései csak nekünk tűnhetnek meglepőnek, de egy kis átgondolás után érthetővé válik, miért lenne hasznos, sőt miért lenne szükség ilyen – nevezzük így – paradigma-váltásra. Van ahol már megtették, s eredményesen tették.

Mihályi Péter, a Corvinus Egyetem közgazdász professzora a felsőoktatás jobbításának négy akadályát fogalmazza meg. Írása a szokásos elemzéseknél radikálisabb megközelítést tartalmaz, s jól indokolt javaslatai is ilyenek. Írása azt mutatja: olykor szembe kell néznünk a valósággal, s a fejlődés érdekében érdemes vállalni, sőt kell, kemény lépéseket is.

Nagy Marianna, az ELTE jogászprofesszora, a közigazgatási jog neves szakembere világosan mutatja be, mi a felsőoktatási jog szerepe, lehetősége és felelőssége (már-mint a jogalkotóé) egy jól működő felsőoktatás érdekében. Szellemes hasonlata – a jog, mint szolgáló lány – érzékletesen mutatja meg, kinek mi a lehetősége és felelőssége. Ezt nem ebben a rövid bevezetőben kell megfogalmazni, ehhez el kell olvasni tanulságos írását.

Patkós András fizikus akadémikus, az ELTE professzor emeritusza sok évtized kutatói és tudományszervezői tapasztalatára alapozva elemzi sokoldalúan a felsőoktatás és tudomány kapcsolatát. Miközben széleskörűen elemző általános helyzetképet is ad, nagyon konkrétan és szemléletesen a fizika, illetve a fizikusok példájával illusztrálja helyzetünket, lehetőségeinket, teendőinket. Javaslatai sok tekintetben fontos kiindulópontot jelentenek a felsőoktatásban folyó kutatások számára.

A beszélgetést folytatni kívánjuk. Jelentkeztek vagy kaptak felkérést mások is az általuk jól ismert témakörök elemzésére, így a stratégia, a minőség, a nemzetköziség, a hallgatói és a munkáltatói oldal szempontjainak exponálására. Bízunk benne, hogy a továbbiakban is tartalmas és hasznos beszélgetésnek adhatunk helyt.

Lehetséges kitörési pontok a magyar felsőoktatásban a 21. század elején

A 2008-ban, a Lehmann Brothers bankház csődjét követően az Egyesült Államokban kezdődött világgazdasági válság, majd az ezzel összefüggésben, rövidebb később a legtöbb közepesen fejlett, vagy fejlett országban bevezetett költségvetési megszorítások természetesen mélyen érintették az oktatás, különösen a felsőoktatás állami finanszírozását. Nemesak Magyarországon tapasztaltuk azt, hogy a Kormány a költségvetési egyensúly megteremtése érdekében már 2009-től jelentősen csökkentette a felsőoktatásnak jutó állami ráfordításokat, hanem az európai rektori konferenciák többsége is hasonló intézkedésekről számolt be 2009–2012 között. Lettorszáiban például 35–40 százalékkal csökkentették az oktatói béreket, de Hollandia, Németország és az észak-európai országok kivételével hasonló – ha nem is ennyire radikális – intézkedésekről számoltak be a kelet-közép- és a dél-európai országok rektori konferenciái is szokásos üléseinken.

A pénzügyi válság azonban nem csupán a finanszírozás csökkentését hozta magával, hanem azt is, hogy világszerte felerősödtek azok a hangok, amelyek a felsőoktatás szerepét, hatékonyságát, az állam szerepvállalását, az egyetem misszióját és társadalmi felelősségét értelmezték újra. Természetesen ez az új gondolkodási áramlat szoros összefüggésben van a finanszírozhatóság, a fenntarthatóság kérdéseivel, valamint azzal is, hogy milyen intézkedések, változtatások szükségesek ahhoz, hogy a szektor javítsa a saját és az adott ország versenyképességét.

Az jól látható, hogy a Magyar Kormány is fogcsikorgatva próbált és próbál olyan intézkedéseket bevezetni az elmúlt években, amely oly módon javíthatja a felsőoktatás versenyképességét és hatékonyságát (vagy egyáltalán biztosítja a fenntarthatóságát a jelenlegi szinten), hogy nem igényel komolyabb finanszírozási expanziót. Ilyen intézkedésként, illetve kísérletként említhetjük az önfenntartó felsőoktatás koncepcióját 2012-ben, vagy a kancellári rendszer 3 évvel ezelőtti bevezetését, de említhetjük a konzisztóriumok felállítását is. Egyértelmű, hogy ezek az intézkedések szoros összefüggésben vannak a külső finanszírozási és a belső gazdálkodási kérdésekkel egyaránt. Az is egyértelmű, hogy a kezdeti, kizárólag költségvetési szigorítással összefüggő, tűzoltó jellegű intézkedéseket később már stratégiai megfontolásokat is tartalmazó változtatások követték, azonban áttörést nem sikerült elérni: a magyar egyetem továbbra is a 80-as, 90-es évek állami vállalati, költségvetési szervei logikájának megfelelően működik, és nem is működhet másként, hiszen a jogszabályok jelenleg ezt követelik meg. Mit kellene tehát tennünk annak érdekében, hogy a magyar felsőoktatás átlépjen a 21. századba?

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a gazdaságpolitikai és a makrogazdasági környezet az elmúlt időszakban jelentősen megváltozott. A magyar költségvetés tartós egyensúlya és a 2013-tól jellemző, s az elkövetkező évekre előre jelzett gazdasági növekedés, valamint az ebből származó költségvetési többletbevételek lehetővé teszik, hogy a Kormány jelentősen növelje a felsőoktatás állami támogatását. Meggyőződésem, hogy önmagában a működési hatékonyságot és a szervezettséget, vagy a kedvezőbb működési környezetet célzó intézkedések nem lehetnek elégségesek az állami finanszírozás jelentős emelése nélkül.

Nézzük meg tehát vázlatosan, hogy a milyen kitörési pontok állnak a magyar felsőoktatás előtt, hogyan valósítható meg az átmenet a 21. századba 2020-ig.

A vázolandó elképzelések érintik az egyetemek státuszát, a fenntartói-tulajdonosi kérdéseket és az ezzel szorosan összefüggő gazdálkodási szabályokat is. Figyelemmel kell lennünk a szabályozói környezetre is, és ami a legfontosabb a hallgatókra, oktatókra, kutatókra és az ő motiválhatóságukra, elvárásaikra egyaránt.

Kezdjük tehát a státusz és az ezzel szorosan összefüggő gazdálkodási kérdésekkel.

Még bő egy évvel ezelőtt kezdtünk el azon gondolkodni néhány rektortársammal, hogy növelné egyetemeink gazdálkodási önállóságát és hatékonyságát, ha nem vagyongazdálkodói, hanem tulajdonosai lennének az általuk használt ingatlanoknak. Kétségtelen, hogy a tulajdonosi pozíció nagyobb kockázatokkal és felelősséggel jár, de a hosszabb távú tervezés és stratégiai gondolkodás szempontjából előnyösebb helyzetet teremtené.

Hamar egyértelművé vált azonban, hogy a tulajdonosi pozíció önmagában kevés előnnyel jár és egy fontos, de inkább csak szimbolikus lépés lehet belőle, igazi előny csak akkor járna vele, ha továbbgondoljuk a dolgot és elképzeljük, hogy milyen státuszú intézmény tudna a legjobban gazdálkodni a vagyonnal. Ha az ingatlanvagyon átadásával együtt járna a felsőoktatási intézmények jogi státuszának a megváltozása és a jelenleg működő, rendkívül kötött, túlszabályozott rendszer lebontását követően az intézmények nem költségvetési szervként működne tovább, akkor ez – a gazdálkodási szabadságon túlmenően – az oktatás számára is rugalmasabb szabályozási környezetet, és gyakorlatilag teljes autonómiát is teremthetne.

Az mindannyiunk számára nyilvánvaló, hogy a jelenlegi költségvetési szervi státusz olyan korlátokat állít egyetemeink elé, amelyek keretében intézményeink versenyképessége nem javítható jelentősen. Lehet, hogy ezen szabályozási környezet egy kormányhivatal, vagy egy rendőrkapitányság számára megfelelő, de egy olyan innovatív és teljesen eltérő célokkal működő intézmény, mint az egyetem esetében ez önmagában gátja a fejlődésnek. Mindannyian ismerjük azokat a történeteket, hogy mit miért nem lehet megvalósítani a mostani szabályozási környezet miatt, vagy ha igen, akkor sokkal drágábban és lassabban. Mindannyian tudjuk, hogy részben ez eredményezi azt, hogy munkatársaink egy része tulajdonképpen gmk-zik és saját mikro vállalkozásába, vagy éppen alapítványába viszi ki az oktatási és kutatási tevékenységek egy részét egész egyszerűen azért, mert az egyetemen belül az nem elvégezhető, drágábban végezhető el, vagy mert nem találja meg az anyagi motivációját az egyetemen belüli elvégzésének. Mindannyian ismerjük a közbeszerzésen keresztül a piacihoz képest másfélszeres áron megvásárolt eszközöket, repülőjegyeket, vagy más szolgáltatásokat.

Álláspontom szerint a jelenlegi működési modell és motivációs környezet problémái a költségvetési szerv státuszra és az ezzel szorosan összefüggő a finanszírozási rendszerre és gazdálkodási szabályokra, a foglalkoztatási formára és az ágazati szabályozásra vezethetők vissza. Az alapvető problémák a tulajdonosi szerep és szemlélet, valamint a teljesítmény-, és eredményérdekeltség hiánya, a foglalkoztatási- és bérviszonyok versenyképtelenek és nem teljesítmény elvűek, a környezet pedig kifejezetten akadályozó a külső együttműködésekkel szemben.

Amennyiben a jelenleg költségvetési szervként működő egyetemek átalakulnának – angolszász példára – alapítványi fenntartású nonprofit gazdasági társaságokká, vagy más hasonló, sui generis jogalanyokká (a közel évezredes egyetem gazdasági és társadalmi jelentősége ma már olyan nagy, hogy talán ez lenne a legjobb megoldás) és az egyetem, vagy a fenntartó alapítvány tulajdonába kerülne az általa használt jelenleg állami tulajdonú ingatlanvagyon, akkor az átalakuláshoz kapcsolódó szervezeti és gazdálkodási változások önmagában jelentősen megnövelik az intézmények szervezeti és gazdálkodási autonómiáját. Az egyetem többé nem költségvetési szervként működne, hanem olyan állami jogalanyként,

amelyben biztosított a folyamatos állami kontroll, ugyanakkor biztosított a jelenlegi rendszerből hiányzó érdekeltégi, motivációs környezet is, valamint kellően rugalmasak a gazdálkodási és vállalkozási lehetőségek, és talán elkerülhető a közbeszerzési kötelezettség is (mára a közbeszerzési kötelezettség nem valós versenyt, hanem magasabb árakat, és versenyképtelenül lassú folyamatokat eredményez).

Ebben az új működési modellben az intézmények a tulajdonba kapott – a jelenleg általuk használt – ingatlanállományukkal szabadon gazdálkodhatnak, azonban ehhez szükséges egy nagyobb, egyszeri állami tőkejuttatás is, például államkötvény formájában, ami segíti őket egy alapvetően önállóan gazdálkodó működési modellre történő átállásra. Ebben a modellben az alapító és a tulajdonos továbbra is az állam, amely jogszabályban meghatározottak szerint szigorú és folyamatos kontrollt gyakorol az intézmények szabályos és eredményes működése felett, az intézményeket *board* típusú testület irányítja, amelyben az állam és a kiemelt *stakeholderek* képviseltetik magukat. A board a jelenlegi konzisztóriumok kisebb átalakításával is létrehozható. Mivel a board típusú vezetésbe nemcsak az állam, hanem az adott egyetemmel szorosabb kapcsolatban lévő gazdasági társaságok és más nem állami szereplők is bevonhatók, ez – megfelelő szabályozási körülmények esetén – segítheti a felhasználói környezet és az egyetem szorosabb együttműködését is.

Javasolt lehet a foglalkoztatási kööttségek oldása is, olyan környezet megteremtése, amelyben az intézmények képesek olyan foglalkoztatási és javadalmasági ajánlatokat kialakítani, melyekkel megtarthatók/megszerezhetők az oktatói, munkavállalói kiválóságok, szakemberek. Ennek érdekében indokolt az oktatók, nem oktatók közalkalmazotti státuszban történő foglalkoztatásának kööttségét oldani annak megszüntetésével. Indokolt az állandó és az óraadó oktatók alkalmazására vonatkozó szabályok lazítása, intézményi döntési hatáskörbe helyezése, valamint az oktatói-kutatói követelményrendszerek meghatározásának szintén intézményi hatáskörbe helyezése.

Természetesen az állam nem vonulhat ki a finanszírozásból, sőt, többet várunk tőle ezen a téren. Olyan, teljesítmény-elvű finanszírozási rendszer kialakítása indokolt, amely elismeri és ösztönzi a képzés minőségét, eredményességét. Ebben a rendszerben az állam elismeri a képzés tényleges költségét a finanszírozott hallgatók vonatkozásában, teljesítmény alapú, a forrásallokáció versenyelvű, az intézmények fizetős képzési tevékenységének volumene szabadon bővíthető.

Folytassuk a szabályozási környezettel, hiszen egy ilyen, átalakított rendszer nem lehet sikeres egy túlszabályozott környezetben.

A felsőoktatás szinte minden szintje részletesen szabályozott, erre legjobb példa az alapképzési és mesterképzési szakok jegyzékének rögzítése kormányrendeletben, és a követelményrendszer kihirdetése miniszteri rendeletben.

Ha csak az utóbbi évek felsőoktatási jogalkotására tekintünk vissza, akkor láthatjuk, hogy az MRK évente átlagosan 30 rendeleti szintű jogszabályt kap meg illetékességből véleményezésre – most nem elemezve az észrevételezésre kapott meglehetősen rövid határidőket – egy gyors átlagolást követve kiszámolhatjuk, hogy az Nftv-t átlagosan 5-6 havonta módosította az Országgyűlés. Amennyiben a jogtár keresőjébe beírjuk a felsőoktatás szót, akkor közel 11 ezer találatot ad ki – ebben ugyan sok, az automatikus deregulációnak köszönhetően is hatályon kívül helyezett jogszabály is megtalálható, de mindenképpen nehéz eligazodni a jogszabályok nagy tömege miatt a szabályozásban.

Mindezek az adatok azt jelzik, hogy a jogszabályban rögzített keretek számosak, meglehetősen gyakran változnak, és a módosítás a politikai akarat részlegessége miatt a szabályozás egy-egy szeletét képes csak átfogni.

A felsőoktatás – ahogyan az oktatás általánosságban – rendkívüli rugalmasságot követel, folyamatosan változó és fejlődő tudományterületek, munkaadói és hallgatói elvárások, készségek és képességek, amelyeket az irtalmatlan tempóban fejlődő technológiai kihívások még inkább bizonytalanná tesznek.

A dereguláció, vagyis a szabályozási keretek csökkentése, a kereteket megszabó intézkedések számának csökkentése, a felsőoktatást meghatározó állami intézmények mozgásterének növelése, a rendelkezésre álló intézményi terek optimális felhasználásának ösztönzése a rugalmasságot növeli, a képzések alkalmazkodóképességét fejleszti. Számos országban például a képzési és kimeneti követelmények (kkk) nem jogszabályi szinten kerülnek rögzítésre, ami sokkal inkább lehetőséget ad a korrigálásra, a javításra. Az MRK és bizottságai közreműködésében – amelyet nem győzünk megköszönni – 7 hónap alatt sikerült kidolgozni a kkk-kat, igazodva az új szakjegyzékhez és a koncepcióváltáshoz – tanulási eredmények helyett a készségek és képességek, kompetenciák megfogalmazásához. A kész anyagok alapján a kormányzat közel 3 hónap alatt tudta csak kihirdetni a miniszteri rendeletet, amelybe még így is kerültek hibák (nem is csoda, hiszen több ezer oldalas előterjesztésről beszélünk), és a hibák kijavítása újabb jogszabály-módosítást igényelt – és ezzel még nincs vége.

Amennyiben sikerül csökkenteni a jogszabályi kereteket, a túlszabályozást enyhíteni, akkor a csökkentett keretekhez könnyebb alkalmazkodni, könnyebbé válik a kormányzati ellenőrzés is.

Az intézmények természetesen kötelesek elszámolni döntéseikről a kormánynak és a társadalomnak, viszont az egyszemélyes intézményi kontroll, a kancellár a döntési kompetenciákat veszi el az első számú vezetőtől vétőjoga révén.

A kormányzat feladata az egyértelmű keretek meghatározása: teljesítménycélokat építsen fel és csökkentse a szabályozás mértékét annak érdekében, hogy az egyetemeknek nagyobb tere nyíljon a kezdeményezésekre, a felelősségvállalásra. Fontos szempont, hogy a kormányzat ellenőrzése az oktatás törvényszerűségére és minőségére koncentráljon, csökkenjen a napjainkra megnőtt irányítás – beavatkozás – mértéke.

Az általános dereguláció eredményeként olyan szabályozási környezetet kell kialakítani, amely nemcsak az egyetemeknek biztosít nagyobb autonómiát azzal, hogy jelenleg sok jogszabályban meghatározott szabályozási kérdést az egyetemi belső szabályozás kereteibe utal, hanem lehetőséget, adókedvezményeket, esetleg mentességeket ad a gazdasági társaságoknak arra, hogy részt vegyenek egyes oktatási programok, ösztöndíjprogramok finanszírozásában.

Végezetül pedig térjünk vissza arra, hogy elsősorban mely területeken javasolható az állami finanszírozás növelése.

Korábban utaltam arra, hogy önmagában a vázolt hatékonyságnövelő átalakítási folyamatok nem elegendők ahhoz, hogy a magyar felsőoktatás versenyképessége jelentősen növekedjen, ehhez nélkülözhetetlen az állami és a nem állami ráfordítások növelése. Említettem, hogy a nem állami ráfordítások adókedvezmények és mentességek, valamint a vezetésbe történő bevonás, továbbá az együttműködést segítő szabályozási környezet kialakításával bővíthetők elsősorban, érdekeltté téve az államon kívüli szereplőket a felsőoktatásba történő befektetésben, valamint befektetésük felhasználásának irányításában és ellenőrzésében.

Az állami támogatások növelésének irányát elsősorban a hallgatók és az oktatók felé fordítanám.

Mindannyian tudjuk, hogy az egyetemi hallgatók jelentős része azért nem jár órára, mert dolgozik. Azért dolgozik, hogy biztosítsa az egyetemi tanuláshoz szükséges körülményeket, a megélhetést, vagy éppen a tandíj fedezetét, ugyanakkor a helyzet paradox, hiszen éppen e miatt nem tud teljes energiájával a tanulmányaira koncentrálni. Ezt a paradoxont kizárólag egy új, országos, több tízmilliárd forint támogatással működő ösztöndíjrendszer tudja feloldani. Olyan ösztöndíjrendszer, amely a képzési és finanszírozási formától függetlenül elérhető minden hallgató számára, és amely alkalmas arra, hogy a tanuláshoz szükséges háttérrel biztosítsa, nem beszélve az ösztöndíj motiváló erejéről. A jelenleg 30 Mrd forint éves keretű hallgatói támogatási rendszer minimum megduplázása indokolható ezen célok mentén, jól teljesítő egyetemi hallgatók tízezreinek biztosítva ezzel az eddigiekhez képest magasabb ösztöndíjat, valamint olyanoknak is, akik eddig nem részesültek, vagy nem részesülhettek belőle.

Az oktatói bérek rendezése sem várhat tovább. A Magyar Rektori Konferencia javasolta, hogy a Kormány jelentős bérfejlesztést hajtson végre a felsőoktatásban annak érdekében, hogy ez is segítse a magyar felsőoktatás minőségi átalakítását, versenyképességének javítását. Figyelemmel arra, hogy jelenleg a magyar oktatói bérek sem a versenyszférával, sem az európai – de még a közép-európai – oktatói bérekkel sem versenyképesek, emiatt csak egy, az MRK által javasolt bérszínvonal ellensúlyozhatja a jelentős külföldi és hazai piaci elszívó erőt, amely a felsőoktatási szakemberek, és leginkább az utánpótlás biztosításában okoz évről évre egyre növekvő nehézségeket. Az MRK azt is támogatja, hogy a bérfejlesztéshez – ösztönző elemként – rendszeres teljesítményértékelés kapcsolódjon, biztosítva, hogy csak a tartósan jó teljesítményt nyújtó oktatók részesüljenek belőle. Az általunk javasolt béremelés az eddigi bérezés képest mintegy 50%-os emelést jelentene.

Meggyőződésem, hogy ezen forgatókönyv alkalmazásával megteremthető a 21. századi, versenyképes magyar felsőoktatás.

A hazai felsőoktatás jobbításának négy akadálya

Nincs olyan cím, amelyet ne lenne érdemes tovább bővíteni. Most is erről van szó. Írásom a hiányzó feltételekről szól, olyan dolgokról, amelyek belátható időn belül megváltoztathatók, s amelyek teljesülése nyomán minőségileg érezhetően és a számszerű mutatókkal mérhetően jobb lesz a magyar felsőoktatás. Saját ismereteim korlátozottsága fokán példáimat és érveimet a társadalomtudományok köréből merítem, s ezen belül is gazdasági-közgazdasági képzésre fókuszálok. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy érveim ennél tágabb körben is helytállóak lesznek. Az áttekinthetőség okán állok meg négy feltételnél, miközben természetesen magam is tudom, hogy minden feltételhez további al-feltételek tartoznak, és az is nyilvánvaló, hogy a négy feltétel között oda-visszahatások is vannak. És van egy ötödik feltétel is, amelyet azonban olyannyira triviálisnak tekintek, hogy a továbbiakban nem is említem már. Ez az ötödik feltétel nem más, mint a magyar gazdaság általános versenyképességének, termelékenységének és gazdaságának a mainál gyorsabb gyarapítása – közkeletű statisztikai kifejezéssel éve, az 1 főre jutó GDP növelése.

Nem értek egyet azokkal, akik alapján véve elégedetlenek a magyar felsőoktatással. Véleményem szerint annak általános színvonala nagyjában-egészében megfelel annak, ahol az Európai Unió országainak fejlettségi rangsorában most éppen Magyarország van. Csak hát a szomorú tény az, hogy pillanatnyilag a sereghajtók között vagyunk. A 28 tagország közül az 1 főre jutó GDP tekintetében Görögországgal vagyunk egy szinten, Lettország egy árnyalatnyival van mögöttünk, ám jelentős előnyünk van a horvátokkal, a románokkal és a bolgárokkal szemben. Bár a felsőoktatás összességére vonatkozóan nem gyűjtöttem szisztematikus adatokat, azt hiszem, van Európában egy sor olyan ország, akik gazdasági fejlettségi szintjüket tekintve előttünk járnak, de egyetemeik mégsem mondhatók lényegesen jobbnak, vagy akár gyengébbek is, mint a hazai felsőoktatási intézmények (pl. Olaszország, Lengyelország, Ciprus, Málta stb.) Viaszunk ez nem sok, de azt jelzi, hogy a gazdasági fejlettség általános szintje nem fátum, annál lehet egy picit jobb alrendszer is kreálni – legyen szó akár felsőoktatásról, akár egészségügyről, a haderő minőségéről vagy a vasúti közlekedésről.

1. Tovább él az egyetemi és a kutatóintézeti rendszer szovjet típusú szétválasztódása

Kezdjük a legnehezebbel! Már a rendszerváltás előtt nyilvánvaló volt, hogy nem jó az a Szovjetunióból átvett politikai gyakorlat, amely a jövő nemzedék elitjének képzéséért felelős egyetemeket a változatlan öregségének jegyében elzárta a tudományos intézetekben „megtúrt” lázadó szellemű elit-értelmiségtől. Miközben a kiépült párhuzamos intézménystruktúrájának előnyei is voltak a kutatók számára – egy adott szakmán belül nem egy, hanem legalább két helyen is lehetett elméletileg állást kapni, egy-egy rossz vezető nem tudott egy egész tudományágat tönkretenni, egyes kutatók lehetőséget kaptak arra, hogy mind a két „pályán” játszanak, stb. –, a párhuzamos struktúrák működtetése többlet-költséggel járt. S ami témánk szempontjából a leglényegesebb: tömegesen elfogadottá tette az egyetemi struktúrában, hogy a kutatás csak másodlagos vagy harmadlagos fontosságú. Sőt, akár egy életpályát is le lehet élni úgy, hogy valaki közepes minőségű tanárként szinte semmit sem publikál, és minden extra szellemi energiáját az egyetemi apparátusok menedzselésébe fekteti (tanszékvezetők, dékánok, rektorok) vagy éppen tankönyvet ír. Ez a struktúra tehát már 1990 előtt is több hátránnyal, mint előnnyel járt,

de az ezredforduló után a korábbinál sokkal fontosabbá vált az az ellentmondás, hogy egy-egy tudományterület legrangosabb hazai képviselői az MTA intézetek publikációs listáit gyarapították (amit nemzetközi összehasonlításban nemigen mérnek), miközben a hazai egyetemek igen gyatrán szerepelnek a citációs rangsorokban, s ezért a különféle nemzetközi rangsorokban is.

2011/12 fordulóján az MTA vezetése nagyszabású intézet-átalakítási reformot kezdeményezett a kormánynál. Ekkor – elvileg legalábbis – adott volt a lehetőség a szovjet-típusú kettősség megszüntetésére. Az Akadémia ekkor teljes mértékben élvezte a miniszterelnök támogatását – kis túlzással az MTA elnöke akármit is csinálhatott volna. De nem csinált forradalmat: megelégedett egy racionalizálási tervvel. Mint azt annak idején a sajtóban is bejelentették, a szándék annyi volt, hogy az eddigi 38 kutatóintézetből és két kutatóközpontból álló hálózat helyett egy 5 kutatóintézetet és 10 kutatóközpontot magába foglaló struktúra jöjjön létre. Ez lényegében meg is történt. De, mint az több-kevesebb biztonsággal előre megjósolható is volt, a centralizáció nem hozta meg a beígért eredményeket (az egymással összevont kutatóintézetek továbbra sem igazán folytatnak komoly együttműködést), viszont teljes mértékben fennmaradt az intézetek és az egyetemek elválasztottsága. Legalább egy évtized elveszett.

2. Túl sok a (vidéki) egyetem

A felsőoktatás nemzetközi szinten is tapasztalható expanziója nagyjából a rendszerváltás idején érte el hazánkat. Mint az közismert, viszonylag rövid időn belül az egyetemi-főiskolai hallgatók száma a négyszeresére növekedett. Az egymást követő kormányok lényegében ellenállás nélkül elfogadták, sőt támogatták a nagyobb és kisebb vidéki városok azon ambícióját, hogy egyetemi/főiskolai városnak mondhassák magukat. Természetesen a településvezetők logikája érthető volt. Úgy gondolták, hogy egy felsőoktatási intézmény emeli a település rangját, növeli a kvalifikált munkaerőt foglalkoztató munkahelyek számát, fiatalokat áramoltat be a településre, élénkíti a lakáspiacot, a szolgáltatások piacát stb. Csakhogy, Magyarországon történelmi adottság, hogy Budapesten kívül nincs egyetlen európai mércével metropolisnak tekinthető város sem az országban, és ezen a helyzeten az egyetem-alapítás sem segít(ett). Amikor az érettségiző diákok egyetemet választanak, akkor az ő szemükben 2017-ben éppen úgy igaz, mint ahogyan 1950-ben igaz volt: a vidéki egyetemek legfőbb hátránya a budapesti elit-egyetemekkel (BCE, BME, ELTE, SOTE) szemben nem az oktatás minősége, hanem az a tény, hogy nem Budapesten vannak. S tegyük gyorsan hozzá, a helyzet az elmúlt 5-6 évben drámaian tovább romlott, amikor begyorsult a magyar diákok Nyugatra áramlása. Most már Budapestnek is versenyeznie kell.

A vidéki képzőhelyek számának gyarapodása egyre növekvő mértékben ellentmondásba került az ország földrajzi adottságaival, illetve a gyorsan fejlődő közlekedés és kommunikáció kínálta lehetőségekkel. Magyarán szólva: a vidéki városi egyetemek egyre távolabbi körzetekből „halásznak” maguk számára hallgatókat, akik azonban nem akarják választani az amerikai vidéki egyetemek gyakorlatából ismert campus-életformát. Vagyis, „bejáró” diákként viselkedtek, s már pénteken vagy akár csütörtökön is hazautaznak az egyetemi várostól nem túl távol (50–100 km-re fekvő) családi otthonukba. S miután sok-sok új egyetem alakult (hogy ezek jogi értelemben egymástól függetlenek vagy összetartozóak az most lényegtelen), többségük szükségszerűen kicsi. Csak illusztrációképpen: a velünk versenyben álló európai egyetemek közül többnek 100 ezer felett van a beiratkozott hallgatóinak száma (Róma: Sapienzia 147 ezer, Moszkvai bölcsészeti egyetem 140 ezer, Bécs: 91 ezer, Bologna: 80 ezer). Szerepel még

a Wikipédia listáján, ahonnan ezek az adatok származnak, Tirana (75 ezer) és Pristina (42 ezer) is. Ám ezen a 65 elemű világlistán egyetlen magyar egyetem sincs, még budapesti sem!¹ Bizonyosan nem véletlen, hogy a hazai egyetemek könnyen elérhető rek-lámkiadványai, honlapjai általában nem is adják meg a beiratkozott hallgatók létszámát. Úgy tűnik, szégyellik. Igazuk is van.² Előbb vagy utóbb szembe kell néznie az oktatási kormányzatnak a földrajzi realitásokkal. Csak egy térség példájára utalva: a Dunántúlon bőven elég lenne két egyetem, egy a Balatontól északra – ez értelemszerűen aligha lehet más, mint az ipari fellelővár, Győr – egy pedig délre (Pécs).

3. Még mindig él az esti- és levelező képzés

Ugyancsak a szocialista múlt máig továbbélő hagyománya az egymástól már alig megkülönböztethető esti- és levelezőképzés. A maga idejében ennek több szempontból is volt értelme. Egyfelől az újonnan kiépülő, kommunista rendszer a kiemelt munkáskáderekből lett vezetőket „utólag” szerette volna kvalifikálni arra a pozícióra, amelyet az államosítások idején megkaptak. Ezt másképpen, mint munka mellett, távoktatási formában aligha lehetett volna megoldani. Abban is volt jó adag igazság, hogy az 1950-es és 60-as évek átlagos jövedelmi színvonala mellett, sok tehetséges 18 éves anyagi okokból annak ellenére nem tudott volna nappali egyetemre járni, hogy tandíjat nem kellett fizetni, és ösztöndíjak is voltak. Ezek az érvek azonban ma már nem állják meg a helyüket. Jelenlegi formájában ezt a rendszert két mozgóerő tartja életben. Egyfelől a felesleges fizikai és személyi kapacitásokkal rendelkező egyetemek így próbálják kihasználni a kubatúrát és a személyi állományt, másfelől a hallgatói státusz sokféle előnyt biztosít azoknak a 30 körüli fiataloknak, akik munka és/vagy kisgyermekük nevelése mellett szeretnék valamennyire hasznosan eltölteni a szabad idejüket. Közöttük sok olyan van, aki csak azért maradt az állami szektorban főállású alkalmazottként, mert e mellett könnyű diplomát vagy másod-diplomát szerezni.

Természetesen badarság lenne azt állítani, hogy ezek a képzési formák (ideértve még egy sor más kiegészítő képzést) semmiféle hozzáadott értéket sem nyújtanak a hallgatóknak. Nyilvánvalóan nem ez a helyzet: valamennyi ismeret, kultúra rakódik rájuk, szakmai és emberi kapcsolataikat bővítik. Csak éppen – társadalmi szinten mérve – eléggé drágán, és persze csak másodlagos-harmadlagos szakmai színvonalon. Gondoljunk csak végig: nyomós oka volt és van annak, hogy orvosképzés még a legzivatárosabb 50-es években sem folyt levelező vagy esti kurzuson. Aki egyetemi ember, az csak csodálkozhat: miért gondolja 2017-ben bárki is (a jogalkotón kívül), hogy a levelező diploma ugyanannyit ér, mint a nappalis?

A sokféle „irreguláris” képzés – az esti- és levelező oktatás, a különféle tanfolyam jellegű oktatási formák, az egyetemek vidéki campusain elvállalt oktatás – mind-mind a kutatómunkától veszik el az időt és az energiát. Mindeközben persze az extra-oktatásért külön fizetség jár, ami erős, rövidtávú érdekeltséget teremt a tanároknak is arra, hogy elvállalják ezeket a munkákat. És persze fordítva is működik a logika: sok egyetemen az oktatók csak azért vállalják ezt a plusz-terhet, mert az egyetemi vezetés a tandíjak maximalizálása érdekében erre kotelezi őket.

Sajnálatos módon némileg hasonló a helyzet az idegen nyelvű képzéssel is, ami – első hallásra – okkal tűnhet úgy, hogy ez a minőségi egyetemi oktatás felé vezető egyik fontos út. Számos egyetemről azonban azt hallani, hogy a hozzánk jelentkező külföldi hallgatók, illetve a részképzésre, rövid időre hozzánk látogató erasmusos diákok – akár fejlődő országokból jönnek, akár Nyugat-európából – átlagosan gyengébb felkészültségűek, mint a magyar hallgatók. Így az oktatók szemszögéből nézve az ő oktatásuk is af-

féle „nem-szeretem” munka, amit viszont az egyetemek magasabb, extra módon fizetett óradíjjal ellensúlyoznak. Summa summarum: a végén ez is a kutató munkától vonja el az oktatók idejét.

4. Nem elég intenzív a hallgatók versenye

És végül – de tényleg nem utolsósorban – arról is beszélni kell, hogy az elmúlt évtizedekben végbement felsőoktatási expanzió az általános iskoláig visszamenően gyengíteti a diákok közötti versenyt. Engedtessék meg egy személyes példával illusztrálni ezt a mechanizmust. 1953-ban születtem, a Ratkó nemzedék tagjaként. 35–40 fős létszámú osztályokban vetélkedtünk egymással a gimnáziumi továbbtanulás lehetőségért. Jól emlékszem azokra a szülői és tanári fenyegetésekre, amelyek egyébként teljesen megalapozottak voltak: aki nem lesz jó vagy jeles tanuló 8. osztályban, azt nem fogják felvenni gimnáziumba. A gimnáziumban – az egyik budapesti elit gyakorló iskolában – azzal presszionáltak minket, hogy 18 pont alatt (20 pont volt a maximum) semmilyen egyetemre nem fogunk bejutni. És ez így is volt. Szerettük, nem szeretjük, rá voltunk kényszerítve a maximális erőfeszítésre. És ehhez hozzá is szoktunk. Utána bekerültünk az egyetemre, ahol technológiáját illetően sokban a gimnázium folytatása volt. Kevés választási lehetőség, néhány bukás után pedig már jött az évvisméltés. Az utóvizsga nem pusztán pénzkérdés volt. Egészen konkrétan: ha valaki három tárgyból kényszerült utóvizsgára, a harmadik tárgy esetében dékáni engedélyre volt szüksége. Ma egészen más a helyzet. Bár a gimnáziumokba való bejutás ma sem mindenütt könnyű, egyetemi férőhelyet mindenki könnyen talál magának.

Miután az egyetemek alapvető finanszírozási formája a fejkvóta, az egyetemek vezetésének nem érdeke, hogy kibuktassa azokat a hallgatókat, akik a szükségesnél lényegesen kevesebb energiát fektetnek be a tanulásba. Hangsúlyozni szeretném, nem az alkalmatlanságról van szó. Nem az az igazi probléma, hogy a hallgatók átlagos intellektuális képességei elégtelenek vagy lényegesen rosszabbak lennének, mint 15–20 évvel ezelőtt.³ A minőségi(bb) oktatásnak az a fő akadály, hogy a hallgatók órában és percben mérve nem tanulnak eleget, nem járnak előadásra, sőt sokan szemináriumokra sem. E tekintetben nagyon sokat rontott a helyzeten az, hogy a Felsőoktatási törvény szerint a hallgatókat nem lehet kötelezni az előadások látogatására. Mint azt mindenki, aki közelebbről ismeri a mai egyetemi viszonyokat, pontosan tudja, a hallgatók részben azért töltenek kevesebb időt a tanulással, azért nem járnak órákra, mert a nappali képzés mellett munkát vállalnak – sokszor már alapszakon is. Mint a korábbi három pont esetében is, itt is érvényesül az önmagát erősítő hibás kör logikája: minél több hallgató dolgozik, és nem jár előadásra, annál inkább sikké válik ez a viselkedés, és annál inkább rákényszerülnek a szemináriumvezetők, hogy újra elmondják az előadás anyagát. Ha viszont ez történik, akkor a diák szempontjából nézve kifizetődő volt mellőzni az előadást, hiszen a szemináriumon még alkalom nyílik az alapismeretek meghallgatására.

Összegzés helyett

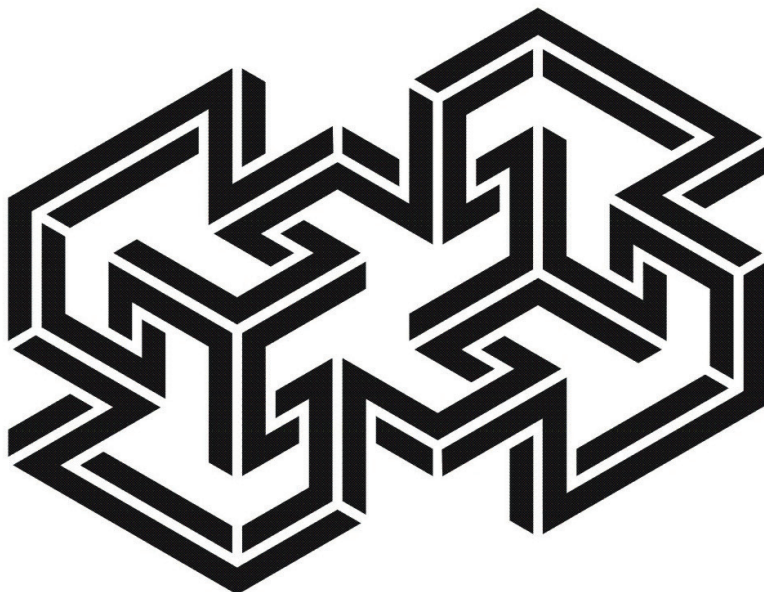
Az egyetemi oktatói gárda túlnyomó többsége az általános forráshiányt – és ezen belül konkrétan az alacsony béreket – gondolja a leg súlyosabb problémának. Mint ezt fentebb igyekeztem kifejteni, én ezt másképpen látom. Nem a pénzhiány a minőségi(bb) oktatás legfőbb akadály. Ettől még azonban az igaz marad, hogy pénzzel *is* lehet javítani a helyzeten. De nem túl sokat.

Persze közép- és hosszú távon jó okunk van remélni, hogy abszolút összegben nőni fog az ágazat költségvetési támogatása és a bérek is, de a javulás ütemét a továbbiakban

is be fogja határolni a gazdaság teljesítményének növekedése, vagyis a GDP éves növekedése. Ettől tartósan eltérni nem lehet, egyszerűen azért, mert más ágazatok is hasonló igényekkel, követelésekkel lépnek fel, és arra sincs elég ok, hogy azt feltételezzük, hogy az ágazat relatív érdekérvényesítő képessége más közfinanszírozású ágazathoz (egészségügy, nyugdíjak, igazságszolgáltatás, rendvédelem stb.) képest lényegesen változna. Egyetlen módon lehetne több forrást bevonni, ha lényegesen nőne a magánegyetemek súlya a rendszerben, és azok komoly tandíjakat számítanának fel. Elvben ez is egy járható út. Ám ha ez megtörténne is, annyit a többlet pénzek sem tudnának javítani a magyar felsőoktatás minőségén, mint amennyit az jelentene, ha a fentebbi négy akadályt megszüntetnénk, vagy legalább részben lebontanánk.

JEGYZETEK

- 1 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_largest_universities (2017. dec. 13-i letöltés) 3
- 2 S ha megadják a létszámadatokat, akkor azok gyakran félrevezetőek, mert az ún. vidéki campusok diáklétszámát is tartalmazzák. Ez a helyzet – például – a legnagyobb magyar egyetem, a budapesti ELTE esetében. A 26 ezer fős létszám úgy jön ki, hogy abban szerepel 6 szombathelyi kihelyezett tagozat adata is.
- 3 Bizonyos mértékig ez egyébként szükségszerű, hiszen egy-egy kohorszából most többen kerülnek be a felsőoktatásba, mint 1990 előtt. Ahogy ezt képszerűen mondani szokták: az egyetemek kénytelenek mélyebbre meríteni a hálót, ha négyszer több gyereket fognak ki maguknak, mint korábban.

Néhány gondolat a felsőoktatási jogról – avagy a szolgálólány meséje

A felsőoktatási szféra képviselői két esetben szoktak hivatkozni a felsőoktatási jogra: ha valamit szeretnének megtenni, de a „*sajnos a felsőoktatási jog nem engedi*”, illetve ha valamit nem szeretnének megtenni, de kénytelenek, mert „*sajnos a felsőoktatási jog kötelezően előírja*”. Ezért aztán szegény felsőoktatási jog soha nem tud jót cselekedni, mert mindig valakinek az érdekeit sérti. Úgy tűnik, mintha a felsőoktatási jog önálló aktor lenne a felsőoktatás igazgatásában, valójában azonban ő egyszerű szolgálólány, aki mindig bűnbak valamiért. A felsőoktatási jog – miként bármely más ágazati jog is – a felsőoktatási politika szolgálóleánya, azt önti formába, amit a felsőoktatási politika elvár tőle. Természetesen vannak saját hibái is – például rossz szabályozástechnika, hibás dogmatikai megoldások, slendrián szövegezés, netán szándékos kiskapuk kinyitása –, de alapjában véve mindaz, amit a felsőoktatási jog hibájaként rovunk fel, leginkább a jogpolitika, a jogalkotói akarat szándékán vagy gondatlanságán múlik. A szolgálólány sem tudja a rossz parancsot jutalomként felszolgálni.

A felsőoktatási jog szabályozási területei a rendszerváltás óta nagyjából változatlanok: a Kormány és az intézmények viszonya – azaz az egyetemi autonómia kérdése –, a finanszírozás, az intézményen belüli viszonyok, a hallgatói jogok, az oktatókra, dolgozókra vonatkozó szabályozás, vagy épp a nemzetközi láthatósággal vagy mobilitással kapcsolatos kérdések. A jogi szabályozás megoldásai azonban igen nagy változatosságot mutattak, s leginkább azért ez a változatosság, mert semmilyen szél nem jó annak a hajónak, aki nem tudja melyik kikötőbe tart. Kísérletezgetünk, rövid távú célokat szolgálunk ki hibás jogalkotással, vagy még inkább a meglévő szabályok módosításával, de hiányzik a stratégia a felsőoktatási rendszerből, s ez okszerűen megjelenik a hektikus jogalkotásban is. A stratégia hiányára legnyilvánvalóbb példa az elitképzés – tömegképzés egymáshoz való viszonya, és ehhez a kérdéshez kapcsolódóan a társadalomban egyszerre jelen lévő ellentmondásos elvárások tömege. Ha ma azt a kérdést tesszük fel 100 véletlenszerűen kiválasztott oktatónak vagy ugyanennyi adófizető állampolgárnak, hogy mi a jelenlegi felsőoktatás legnagyobb problémája, akkor 99 biztosan a tömegképzést okolja majd a felsőoktatás bajaiért. Ha azonban a kérdést úgy tesszük fel, hogy kívánatos-e a társadalom legszélesebb rétegeit egy életen át magas színvonalú képzésben részesíteni, akkor 99 válaszadó biztosan igennel felel. A két egymással ellentétes elvárás egyszerre van jelen a társadalomban és a felsőoktatásban is, és sajnos egyszerre jellemzi a felsőoktatási intézmények túlnyomó többségét fenntartó közigazgatást is. Ez az ellentmondás szövi át szinte az összes felsőoktatási jogszabályt, mert erre az alapkérdésre nem adott egyértelmű és cizellált választ sem a felsőoktatási politika, sem a felsőoktatási szféra. Egyértelmű alatt azt értem, hogy világosan kijelöli a prioritásokat, cizellált alatt, hogy nem egyetlen prioritás van, a felsőoktatás sokkal strukturáltabb annál, hogy a kérdést úgy tegyük fel, hogy választanunk kellene a két cél között. A társadalom valamennyi tagja – a felsőoktatásban dolgozók különösen – *hipotetikus*an elfogadja, hogy a versenyképesség, a bővített újratermelés feltétele az egyre gyorsabban avuló tudás folyamatos pótlása és karbantartása. Ebből a tényből ugyanakkor eltérő következtetésre jutnak a szcéna különböző képviselői. A felsőoktatásban dolgozók – s különösen az oktatók – az elitképzés mellett teszik le a voksukat, leginkább azért, mert az elitképzésben

jó alapképzettséggel érkező és motivált hallgatókkal könnyebb dolgozni, sokkal több sikerrel kecsegtet, és annak, aki az oktatásra tette fel az életét, rengeteg örömet okoz. A színpad másik szereplője „korunk hőse a munkaerőpiac”, amelynek képviselői a kamarák, iparági érdekképviseleti szervek, szakmai szervezetek többnyire kellően alá nem támasztott számításokkal igazolják, hogy lám, lám, mennyien tanulnak feleslegesen, ahelyett, hogy dolgoznának, felélik az adófizetők pénzét. Az állam is Janus-arcú ebben a kérdésben: egyrészt minden eszközzel azon igyekszik, hogy bizonyítsa, a magyar felsőoktatás legalább az európai átlagot megközelítőleg képez élethossziglan és magas színvonalon, másrészt viszont a romkocsmákban borongó bölcsészek tömegeit vagy a magyar műszaki diplomás hallgatók kegyeiért esedező multinacionális cégek sorát vízionáló jogalkotás determinálja a közbeszédet.

Az elitképzés – tömegképzés ellentmondása a magyar felsőoktatás szabályozásában a rendszerváltozás után jelent meg, de ezzel az ellentmondással a világ felsőoktatása már jóval régebben küzd. Az 1960-as évek diákmozgalmai is részben arra a feszültségre reagáltak, hogy kinyíltak ugyan az egyetemek kapui, de bezárultak a fenntartók pénztárcái. A tömegképzés ma már adottság: értelmetlen ellen küzdeni. A tömegképzésből eredő problémák mind az intézmények szervezetében, mind a működésében gondot okoztak, részben azért, mert az egyetemi szféra maga sem készült fel a humboldti modellt felváltó tömegképzésre, részben azért, mert a felsőoktatás szabályozó állam sem fogalmazta meg világosan, hogy mit vár az egyetemektől, főiskoláktól. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a szervezeti és működési jog oldaláról néhány példával bizonyítsam, milyen gondokkal küzdenek a magyar felsőoktatási intézmények.

A felsőoktatási jog szempontjából leginkább érzékeny szabályozás terület az egyetemi autonómia, az intézmények önállóságának jogi szabályozása. Az egyetemi autonómia kialakulásakor az egyházakhoz képest határozta meg az egyes egyetemek önállóságát, s leginkább a gondolkodás, a tudomány szabadságát volt hivatott szolgálni. A 20. században, amikor az állam vált a legnagyobb intézményfenntartóvá, az egyetemi autonómia intézményi autonómiává vált, és az egyetemek relatív függetlenségét a mindenkori kormányzathoz képest garantálta. A rendszerváltást követő első felsőoktatási törvényünk az 1993. évi. LXXX. törvény (I. Ftv.) szilárd alkotmányos alapokra építette az intézményi autonómiát, hiszen az 1989-es módosítással az *Alkotmány 70/G § megteremtette ennek az alkotmányos alapjait*: „[A] Magyar Köztársaság tiszteletben tartja és támogatja a tudományos és művészeti élet szabadságát, a tanszabadságot és a tanítás szabadságát. Tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.” Az I. Ftv. kibontotta az autonómia tartalmát, és a korábban csírákban már meglévő *szakmai és szervezeti autonómiát* kiszélesítette, és kiegészítette az autonómia harmadik, elengedhetetlen elemével, a *gazdasági autonómiával*. Negyedik elemként pedig az autonómia garanciarendszerét egy nagyon stabil *bírói jogvédelmi* rendszer egészítette ki, hiszen a törvény megteremtette annak a lehetőségét, hogy a felsőoktatási intézmények önkormányzatát sértő jogszabályok és egyedi döntések az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 1. § h) pontja alapján az *Alkotmánybíróság* előtt megtámadhatók legyenek, illetve a felsőoktatási intézmények és az állami szervek vagy a helyi önkormányzatok között felmerülő hatásköri vitákban az államigazgatási határozatok felülvizsgálatára vonatkozó szabályok szerint *bírói jogvédelmet* kaptak.

Az I. Ftv. megalkotói még azzal számoltak, hogy a hallgatói létszám növekedésével párhuzamosan is fenn lehet tartani egy a korábbi elitképzést biztosító intézményi működést, és a felsőoktatási intézmények képesek lesznek a két egyszerre megjelenő

igényt kiszolgálni. Az I. Ftv. autonómiatartalmát legteljesebben a 41/2005. (X. 27.) AB határozat bontotta ki. Az Alkotmánybíróság elvi élel fejtette ki a határozatban, hogy a felsőoktatási intézményeket *tudományos, szervezeti, működési és gazdasági autonómia* illeti meg. *Az autonómia biztosítéka, hogy azt csak törvényben, és csak olyan mértékben lehet korlátozni, amely nem üresíti ki az önkormányzat tartalmát.*

Az uniós csatlakozási folyamat, majd felvételünk az Unióba egy újabb dimenziót adott a felsőoktatási autonómiának: a *nemzetköziséget*. A felsőoktatás politika alakítása az Európai Unión belül a nemzeti szuverenitás körébe tartozik, de mivel a szakképzettségek elismerése és hasznosíthatósága szorosan összefügg a munkaerőpiaci mobilitással, ezért az uniós tagállamok egyik elsődleges célja, hogy olyan felsőoktatási rendszert alakítsanak ki, amely minél jobban lehetővé teszi a munkaerő szabad áramlását, és csökkenti a képzettségek, végzettségek elismerésének adminisztratív követelményeit. A 20. század utolsó évtizedében előtérbe kerültek azok a szabályozási célok, amelyek a hallgatók és kisebb mértékben az oktatók nemzetközi mobilitásának erősítését szolgálták. A nemzetközi mobilitás támogatásának célja részben a munkaerő Európai Unión belüli szabad áramlásának az elősegítése, részben az *uniós felsőoktatási rendszerek harmonizálásának meggyorsítása*.

Az 1993-ban világosan definiált tudományos, szervezeti, működési és gazdasági autonómia tartalma az Alaptörvény elfogadása után *részben megváltozott, részben beszűkült*. Az egyik legszembetűnőbb változás, hogy az hatályos 2011. évi CCIV. tv. a nemzeti felsőoktatásról (Nftv.) sem a preambulumban, sem a szövegében nem deklarálja a felsőoktatási önállóságot, *nem tekinti önálló értéknek a felsőoktatási autonómiát*. A szabályozás alapját az *Alaptörvény X. és XI. cikke* jelenti, amely részben a *művelődéshez való alapjog* realizálásaként, részben pedig a *felsőoktatási autonómia* fogalmának a garanciájaként szabályozza a felsőoktatásban részt vevők jogait és kötelezettségeit. Az alaptörvény a felsőoktatási autonómiát a művelődéshez és a tudományos kutatás szabadságához való jog eszközeként határozza meg, az autonómia célja, hogy ezek az alapvető jogosultságok kiteljesedjenek. Az autonómia klasszikus triászából (tudományos, intézményi, gazdasági) kizárólag csak a tudományos autonómiát nevesíti, abban a kontextusban, hogy az a fenntartói irányítás korlátját jelenti. Az alkotmánybírói jogvédelem is eltűnt, az Alkotmánybíróság hatásköreinek átalakításával. És itt érkezünk el a mai felsőoktatási jogi környezet leginkább vitatott eleméhez, a *fenntartói irányítás szabályozásához*. Az autonómia gazdasági elemét maga az Alaptörvény lényegében megszüntette, amikor úgy rendelkezett, hogy „[a]z állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.” Ennek a felhatalmazásnak a következménye, hogy az Nftv. alapján a felsőoktatási intézmények működéséhez biztosított állami támogatások rendszerét a Kormány határozza meg, és az Nftv. igen részletesen szabályozza az intézmények vagyongazdálkodásának szabályait és elveit. Mivel a hazai intézménystruktúrában az állam a legnagyobb intézményfenntartó, ezért a felsőoktatási intézmények úgy érzik, hogy az összes gondjukat megoldaná, ha ez a szabály megváltozna, illetve ha ezt a szabályt hatályon kívül helyeznék. Egy jogász számára sohasem úgy merül el a fenntartói irányítással kapcsolatos kérdés, hogy jogszerű-e (mert erre a kérdésre az Alaptörvény alapján egyértelmű igen a válasz), hanem úgy, hogy *célszerű-e, jó-e, ha ezek a szabályok határozzák meg az egyetemek, főiskolák gazdálkodását?* Jó gazda-e az állam, tudja-e biztosítani az oktatás - kutatás szabadságát azáltal, hogy megfelelő forrást biztosít az intézményeknek? A fenntartói irányítás tette könnyen kivitelezhetővé, hogy az ágazatból soha nem látott mértékben vonjanak ki forrásokat, praktikusán megfelezzék a felsőoktatásra fordított állami támogatást. A szolgáltató azonban képes lett volna az

ellenkezőjére is: például arra, hogy megduplázza az állami támogatást. A felsőoktatás politika azonban ezt nem akarta. Tovább csökkentette az amúgy is egyre hipotetikusabb autonómiát az intézményi igazgatás átalakítása, a kancellári rendszer bevezetése, majd az „örzök örzőjeként” a konzisztóriumok kinevezése. A kancellárok egyértelműen költségvetési logikát érvényesítenek az intézményekben, miközben a rendszer bevezetését azzal az *expressis verbis* megjelenő elvárással együtt fogalmazta meg a felsőoktatási politika, hogy rohamosan *csökkenő források mellett biztosítsanak az egyetemek egyre nagyobb tömegeknek világszínvonalú elitképzést*. Az állami egyetemek irányítási – finanszírozási mechanizmusai egy késő szocialista nagyvállalathoz teszik hasonlatossá a mai egyetemeket. Miközben elvárja a fenntartó, hogy piaci magatartással szerezzék meg a hiányzó forrásokat, központi költségvetési szabályokkal korlátozza a tényleges piaci versenyt. Ezek a korlátozó szabályok egy torz piacot, egy felsőoktatási quasi piacot teremtenek, ahol az állam a saját a jogi szabályozásával – és ez sem a szolgálólány hibája, mert ilyet magától egy szolgálólány nem tehet meg – indokolatlan versenyelőnyöket biztosít az állami egyetemekkel szemben a konkurencia egyik szegmensének, az egyházi intézményeknek. Ilyen versenyelőny például, hogy a nem állami fenntartókra vonatkozóan nem korlátozza az oktatói béreket, nem kötelezi a nyugdíjkorhatárt elért oktatóit, hogy nyugdíjba menjenek, vagy ha nyugdíjba mentek, akkor egyszerre vehetik igénybe a nyugellátást és a fizetésüket további munkavégzés esetén. Nem szabja meg a költségtérítés összegét. Ezek az intézmények ugyancsak bőven részesülnek állami forrásokból, de rájuk a fenntartói irányítás hiányában nem vonatkoznak csak a jogosultságok, a korlátozások, tilalmak nem. De piactorzító eszközöket alkalmaz az állami szférán belül is: a Nemzeti Közszolgálati Egyetem egy hallgatójára ma minimálisan négyszer annyi felsőoktatási forrás jut, mint bármely más hallgatóra. Az állami felsőoktatásban a költségtérítéses hallgató nem ugyanolyan juttatásokra jogosult, mint az állami támogatással bekerült hallgató. Ha valaki csak költségtérítéses képzésre jutott be, nem jogosult ösztöndíjra, kollégiumra, egyéb hallgatói juttatásokra. Ez utóbbi azonban túlmutat a tisztességes verseny megsértésén. A hallgatói egyenlőséget, és így alkotmányos jogaikat sérti. És nem mellesleg a költségtérítéses szakokon hosszútávon szakmai gettókat hoz létre, a társadalmi szegregációt erősíti. Az állam, mint tulajdonos, mint fenntartó rendkívül erősen avatkozik bele az intézmények és a teljes szféra életébe.

A szolgálólány, a felsőoktatási jog természetesen alkalmaz *szektorsemleges* eszközöket is, amelyek alapvető funkciója a *minőségbiztosítás*. Valamennyi felsőoktatási intézményre vonatkozóan meghatároz jogi követelményeket, amelyekről azt várjuk, hogy az intézmények működőképességének minimális feltételeit szabályozzák. Azonban a CEU-ügy mutatta, hogy a szolgálólány rosszul teszi a dolgát, olyan feltételeket követel meg, melynek semmi értelme. Hogy a szolgálólány jogalkotó más feltételt is szabhatott volna? Igen. De a felsőoktatási politika nem így döntött. A hatósági eszközök szintén a szektorsemleges igazgatási eszközök közé sorolhatók. Ezek felsőoktatási piacon jelen lévő állami, magán-, alapítványi, egyházi és külföldi szolgáltatókra is egyaránt vonatkoznak. Ezekkel az eszközökkel elsősorban a felsőoktatási szolgáltatást igénybe vevők érdekeit védi a közigazgatás, egyfajta „fogyasztóvédelmi funkciót” is ellát. A közigazgatási jogi eszközök alkalmazásánál tehát többes célt kell szem előtt tartani: *biztosítani, hogy minden felhasználó az állam által garantált szintű oktatásban részesüljön, bárki is a szolgáltatást nyújtó, másrészt megteremtse a felsőoktatási quasi piac tisztességes versenyfeltételeit*, de mindezt úgy tegye, hogy *ne üressen ki az egyetemi autonómia alkotmányos kereteit*. Ezen eszközök közül leginkább a minőségértékelési funkciókat ellátó akkreditációs rendszer biztosítja a versenyegyenlőséget.

Ha visszatekintünk a rendszerváltás idejéig, akkor jól látszik, hogy a felsőoktatási intézményi autonómia az I. Ftv. idején volt a legteljesebb, és azóta minden módosítás egy kicsit elvett abból az önkormányzatiságból, amelyet a felsőoktatási intézmények a rendszerváltozás után élveztek. Az Nftv. autonómia felfogása az utolsó szocialista oktatási törvény 1985. évi I. tv. szabályozási logikáját tükrözi, ami azonban korszerű volt 1985-ben, az nem tekinthető korszerűnek napjainkban, amikor az Európai Felsőoktatási Térség egyenrangú alkotóelemeiként, a világ egyetemei között előkelő helyen szeretnénk definiálni az egyetemeinket, főiskoláinkat. Elismerve azt, hogy az önkormányzatiság nem önmagában vett érték, hanem eszköz egy alkotmányos cél, a korszerű tudományos kutatás és a felsőfokú szakemberképzés minél eredményesebb megvalósításához, mégis felmerül a kérdés, hogy mi volt a felsőoktatás-politika célja az autonómia korlátozásával? Nem ismeretesek ugyanis olyan vizsgálatok, amelyek a felsőoktatási rendszer hibáit, anomáliáit az autonómiából vezették volna le. Annál is inkább így van, mert eközben minden újabb módosítás a kormányzat egyéb, főként *hatósági* vagy *minőségtanúsítási (akkreditációs) eszközeit* erősítette, amellyel szintén elérhető lett volna az állami feladatok biztosítása. Jelentősen kibővültek az ágazatra kötelező nyilvántartási és engedélyezési hatáskörök, bejelentési kötelezettségek. Állandó vita tárgya a felsőoktatási akkreditáció szervezet- és eszközrendszere, funkciója az ágazatigazgatásban. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy *az intézményi autonómia korlátozása és a finanszírozási rendszer átalakítása rosszul megválasztott állami és jogi eszközök* a felsőoktatás-politika korábbi hibáinak korrigálására, mert egyik kormányzat sem merte felvállalni a hazai felsőoktatási szféra észszerű konszolidálását, és a nem értékelhető diplomákat kiadó intézmények bezárását, vagy azok más feladatra pozicionálását.

Manapság szokás arra hivatkozni, hogy tudásalapú társadalomban élünk, és ez értéke-li fel a felsőoktatás jelentőségét. Ezt mindig bosszankodva hallgatom, mert ez a szlogen elfedi a lé-nyegét. Véleményem szerint minden társadalom tudásalapú társadalom volt, csak a tudás mi-nősége volt más. Az őskorban az maradt életben, aki tudott mamutot lő-ni, vagy akinek a hor-dájában ügyesebben gyűjtögettek. Az ipari forradalom után a gép-kezeléshez kellett a tudás. De ezek tapasztalati tudások voltak. Amiben változott a világ az az, hogy a mai életben mara-dáshoz és fejlődéshez szükséges tudás nem sajátítható el egyedül. Túl bonyolulttá vált a világ ahhoz, hogy világszínvonalú oktatási rendszer nélkül életben maradjunk. Ha ezt nem ismeri fel egy nemzet, akkor már rövid távon is lemarad. Ő maga is szolgálólány lesz. A felsőoktatási jog sok mindenre jó, de önmagá-ban nem oldja meg a felsőoktatás problémáit. Ne hibáztassuk azért, amit a felsőoktatás-politikán kellene számon kérnünk. A felsőoktatás helyzete ma elsősorban azért olyan amilyen, mert a szféra stratégiai jelentőségét nem a helyiértéken kezeli a kormányzat és a társadalom sem. Ez persze nem menti fel a felsőoktatás képviselőit, hogy maguk is folyton alakítsák társadalomhoz és önmagukhoz való viszonyukat. Mert leginkább a felsőoktatásban oktatók, dolgozók látják a szféra problémáit, és ők tudják kijelölni a kikötőket is, ahová tartunk. Sokat és sokszor kell beszélnünk az ágazat helyzetéről, a világban elfoglalt helyünkről, a célokról, hogy a szolgálólány ne szolgálólány legyen, hanem olyan navigátor, aki – bármekkora viharba is kerülünk –, megvéd bennünket az eltévedéstől. Talán ehhez járul hozzá az e lap hasábjain folytatott beszélgetés is.

Felsőoktatás és tudomány

Milyen felsőoktatásról és milyen tudományról is legyen szó?

A felsőoktatási intézményrendszer „rétegelt” viszonya a tudományhoz

A középiskola utáni iskolai/tanfolyami rendszerű képzés nélkül elképzelhetetlen bárki részvétele a társadalom politikai/gazdasági/kulturális vezetésében. Ez az igazság általánosan elfogadott a nyugati civilizációjú modern társadalmakban. E tanulási szakasz legjobb referenciákat felmutatni képes, történelmi hagyományú szintere az autonóm egyetemi szervezet, amelyben alapvető követelmény a tudományok fejlődését szorosan követő oktatási program. Ennek biztosítéka az oktatói kar önálló, originális tudományos eredményekre vezető kutatói munkássága. A klasszikus egyetem autonóm működését az állami költségvetési és magán befektetői/adományozói források finanszírozzák, biztosítva az eredményes irányok utánpótlásának képzését és célzottan adva lehetőséget új laboratóriumok, alkotói/kutatói csoportok és professzori állások kialakítására.

A modern társadalom az oktatási és kutatási kiválóságon túl számos más önálló kiválósági jegyet is elismer. A művészi alkotói, a klinikai gyógyítói, a politikusi, a sportolói, a vállalkozói tevékenység, a vallási ígéhirdetői készségek eredményes elsajátítása és gyakorlása nem kapcsolódik közvetlenül e területek tudományos tanulmányozásában való aktív részvételhez. A nyugati típusú demokráciák döntéshozó mechanizmusában a felsorolt területeken kiválóságukat bizonyító személyeknek/csoportoknak a tudományos kutatókét akár lényegesen meghaladó befolyása lehet. Kialakult a közös néven főiskolaiként említhető intézményrendszer, amely az egyetemekkel szorosan együttműködve végzi a vezető társadalmi csoport egészének felkészítését. A főiskolák tevékenységüket tudományos és gyakorlati eredményekre építik, személyzetükben ideális esetben egyszerre lehet jelen a domináns tudományos háttérű szakember (zeneelméleti kutató, művészettörténész, vállalkozási-biztosítási kockázatbecslő, népegészségügyi szervező stb.), illetve a gyakorlati tapasztalattal rendelkező oktató (festőművész, előadóművész, sikeres vállalatvezető, ápolási igazgató stb.).

A két intézményi típus közötti határ dinamikusán változik. A szakterület alapjainak önálló tudományos művelésére ambíciót mutató és sikereket felmutató főiskolák egyetemi szintre emelkednek, előregedő személyzetű, a tudomány fejlődésének főáramából kisodródó egyetemek pedig (jó esetben) gyakorlati szakemberek képzőhelyévé alakítják profiljukat.

A felsőoktatási intézményrendszer szürke határvidéke

A tudományos alapokra épülő felsőoktatás határvonalai elmosódtak. A XX. század nagyfokú átalakulásait követően a középiskola utáni képzés intézményrendszerének egy része pénzügyi hasznot termelő ágazattá alakult. A fokozódó szakemberigény révén jelentős állami és magántőke irányult ebbe az intézményrendszerbe. Az életszínvonal növekedésével megnőtt a tanulmányi költségekhez pénzügyi hozzájárulásra képes személyek, családok száma. Mindezek révén több oldalról nyert ösztönzést a tömeges felsőoktatás fejlesztése. A dinamikus bővülés nagy csáberővel volt és van a tudományon kívülálló, kizárólag a bevétel fokozásában érdekelt, csodamegoldásokat gátlástalanul hirdető áltudományos intézmények létrehozására. A tudományos kommunikáció külső jegeit átvéve ezek az intézmények magukhoz vonzzák azokat, legyen szó diákokról

vagy tanszemélyzetről, akik nem kívánják vagy nem képesek teljesíteni a minőségi tartalom és forma szigorú követelményeit a sokéves tanulmányi folyamat egymást követő, egyre nagyobb igényű fázisaiban.

Az „alternatív tények” és „alternatív világértelmezések” prófétái, a gyanús körülmények között szerzett vagyonok birtokosai szívesen tesznek ajánlatokat az állandósult forráshiánnyal küszködő, akár nagy hagyományú intézményeknek. Az ellenőrizetlen tartalmú honlapok burjánzóan növekvő fórumai teli szájjal hirdetik, hogy nincs szükség, meg egyébként is reménytelen tudományos „kapuőröket” állítani azon ismeretek minőségének biztosítására, amelyekre a képzési programokat építik. A tudományos munkájukban elakadt, vagy pusztán a nyilvánosság figyelmét hajhászó kutatókat egy-egy jól megfizetett, előre megrendelt következtetésekre jutó „független” szakvéleményre érkező megkeresés indíthatja el a tudományetikai lejtőn. A pszeudotudományok e megingások mentén szívárognak be nagy múltú intézményekbe is.

E körülmények között alapvető fontosságúnak vélem, hogy mind az egyetem, mind a tudományos kutatás fogalmát a lehető legkonzervatívabban, kizárólag a tudományos közösség autonóm szakmai bizalmát tartósan kivívó intézményi és tevékenységi körre szűkítve alkalmazzuk. Írásom további részét éppen ezért a hazai felsőoktatási intézmények legfeljebb negyedére-harmadára vélem relevánsnak. Mi több, hazánkban egyetlen konkrét intézmény egészére sem érvényes megközelítésem, mivel a lezajlott intézményi integrációk nem vezettek az erősen inhomogén tudományos színvonalon társuló eredeti intézmények magas tudományos szintű egységesüléséhez.

A fentiek jegyében mondanivalómmal az egyetemek és főiskolák akadémiai teljesítményben egyetemi rangú karaira koncentrálok. Tehát a következő feladat az „akadémiai teljesítmény” fogalmának a kifejtése. Ezt már érdemes lesz szembesíteni a hazai egyetemek néhány sajátosságával.

Az intézményi tudományos eredményesség belső és külső mércéi, teljesítménymutatói

Kutatói belső mércénk

A tudományos minőség belső (tartalmi) meghatározottságú jegyeit a laboratóriumi/tanszéki, az intézeti, a kari és az egyetemi szintű stratégiák fogalmazzák meg és tartják naprakészen. Ennek fontos oldala az intézmény által bizonyíthatóan sikeresen művelt, illetve középtávon hangsúlyosan művelni kívánt irányzatok kifejtése. A kapcsolódó személyi állomány és a kutatási infrastruktúra színvonalának elemzése a stratégiát hitelesítő legfontosabb „tartozékok”. A személyi állományon belüli csoportok egészséges arányait (korfa, vezető kutatói, posztdoktori arányok, az önálló tematikájú kutatócsoportok létszámának adekvátsága, a doktori ösztöndíjasok csoportja), az infrastruktúra esetében a nemzetközi élvonalhoz viszonyított állapotot (informatikai hálózat, folyóirat- és könyvtári szolgáltatások, korszerű nagyműszerek, műszer együttesek) szokás értékelni.

Az intézményi önértékelés feladata a stratégia szembesítése a tudományos tevékenység nyilvános megjelenésű eredményeivel. Ebben a tükörben lelepleződnek a megalapozatlan, teljesíthetetlen célkitűzések. A törvényben előírt időszakos ismétlődésű akkreditációs vizsgálatokat a Magyar Akkreditációs Bizottság végzi. E vizsgálatoknak, amelyek Magyarországon kb. két évtizedes múlttal rendelkeznek, furcsa sajátossága, hogy nem befolyásolják az intézmény kutatásfejlesztési céljait támogató, középtávra szóló finanszírozását. A 2009-ben meghirdetett kutatóegyetemi pályázatban elvégzett hasonló vizsgálat volt az egyetlen, amelynek voltak (rövidtávú) kutatásfejlesztési következményei. Azonban a pályázati időszak 2012-es zárásakor elmaradt a stratégia és a megvalósítás tartalmi összevetése.

A kutatási stratégiák rendszeres állami alaptámogatása, amely a kutatási teljesítmény megmért szintjére hivatkozva ítélné meg, mindmáig hiányzik. Nem csodálható, hogy a legtöbb intézmény céltalannak tartja bármiféle folyamatosan karbantartott tudományos stratégia megalkotását. A tudományos stratégia újrafogalmazása egy-egy támogatási pályázathoz kapcsolt rohamtempójú tevékenység. Miután az intézményi szintű pályázati kiírások mindeddig nem tükröztek legalább négyéves időtávon stabil felsőoktatási kormányzati politikát, nem lehet csodálni, hogy a felsőoktatási intézmények sajátosságaival kevés összhangot mutatva, a mindenkori kiírás szempontjait követik e stratégiai dokumentumok. Nem a nemzetközi összehasonlítást kiálló kutatási kiválóság meglétét bizonyító, illetve világosan ellenőrizhető folyamatban történő elérését célként kitűző, hanem az állandósult forráshiányt pótolni igyekvő, az intézményen belül kötött elosztási alkukat utólag megtámogató, gyorsan avuló írásművek születnek.

A tudomány nemzetközi közösségének értékítélete

A tudományos nyilvánosságban értékelt (külső) minőségi mutatók között első helyen említendő az intézményi hírnév kollegiális megítélése. Ezt a *U.S. News* amerikai lap friss vizsgálata 1250 kiválóztott egyetem professzoraiból választott mintával szakterületenként végzett véleménykutatásból építette fel. Sokan torzítónak érzik ezt a módszert, mert tovább erősíti a globálisan vezető (amerikai) egyetemek súlyát, hiszen az ő professzoraik, az általuk vezetett globális projektek iránymutatóak a világ tudományának haladási irányai tekintetében is. A regionalitást hangsúlyozandóan a globális mellett ez évben először regionális reputációt is mértek egy-egy régió intézeteinek szakmai sorrendjéről (lásd a *táblázat 1. és 2. sorát!*).

A magyar egyetemeknek az európai régióra szűkített intézményi ismertség és elismertség elérése legalább akkora kihívás, mint a globális hírnév. Az intézmény láthatóságának alapja a kutatói mobilitás és a részvétel a nemzetközi kutatási programokban. Utóbbiról alább még írok, az elsőről viszont meg kell állapítani, hogy három évtized alatt sem sikerült az országunkból elfelé mutató egyirányúságának mérséklése.

A címekhez nem kötött kutatási terv elfogadtatásával létrehozható kiválósági csoportoknak a Magyar Tudományos Akadémiához köthető kezdeményezése óriási lehetőséget kínál e kérdésben a fordulatra. Lassan évtizedes tapasztalatra hivatkozva állítható, hogy e csoportok tudományos produktivitása és annak nemzetközi elismertsége átlag feletti. Immár nem meglepő, hogy e csoportokba rendre jelentkeznek fiatal olasz, amerikai, német posztdoktorok is. Am azonnal bonyolult és érthetetlen diploma-honosítási eljárásokba ütköznek. Vezetőik meg azzal szembesülnek akár sokéves eredményes kutatói munka után is, hogy a hazai egyetemeken a professzori kinevezést hungarikumnak számító bonyolultságú „minőségbiztosítási” rendszer bátyázza körül. Az egyetemi habilitáció és az MTA-doktori cím kettős „akadálypályája” még a külföldi posztdoktori időszak után hazatérni szándékozó magyar kutatókat is elrémiszi. Legyen magyar vagy külföldi állampolgár, immár az uralkodó nézet közöttük az, hogy disszertációírást helyett inkább a csoport élvonalban maradását megszilárdító újabb projektjavaslatokat készítenek. Sem az országos, sem az intézményi kutatásfejlesztési stratégiák nem képesek ezeket a csoportokat beilleszteni a hagyományos tanszéki, intézeti keretbe. A hozzájuk érkező vendégkutatók nem vihetik hírét egyetemünknek, nem segíthetik feljebb kapaszkodásukat a *kollegiális reputáció* mutatójában.

A személyi minőséget az intézmény alkalmazásában elnyert kiemelt tudományos díjak is minősítik. A kategóriába bevett elismerések enyhén szakterületfüggőek. Matematikából a Wolf- és az Abel-díjat, fizikából kizárólag a Nobel-díjat sorolják ide.

Itt a kis tökeerejű egyetemeknek kicsi az esélye, bár a felismert esélyre kincsként vigyáznak (pl. edinburghi egyetemnek esze-ágában sem volt nyugdíjazni Peter Higgs-t, bár az 1960-as években született Nobel-díjas munkáját követően lényegében nem publikált semmit). Nem tartom értelmes stratégiai célkitűzésnek, hogy valamely kiemelt hazai kutató/kutatói csoport támogatásával közvetlenül valamelyik nagy díj elnyerését célozzák meg. Ám a kutatási aktivitás átlagos intenzitásának növelésével kis valószínűségű események bekövetkezésére is gyakrabban számíthatunk.

A személyi mutatók spektrumának másik szélét az egyetem által kiképzett tudományos utánpótlás jelenti. Fontos mutató a szakterületenként évente kiadott PhD-fokozatok száma. Ez tisztán kutatói utánpótlást jelent a legtöbb országban (de nem Nagy-Britanniában vagy Németországban, ahol a gazdasági szektor vezetői között tömegével találunk tudományos fokozattal rendelkező szakembereket).

A PhD-fokozat intézményének nemzetközi kritériumokat követő létrehozása az 1990 utáni magyar tudományos rendszer egyik legjobb teljesítménye. Sajnos a 2000-es évek első másfél évtizedében megtorpant a doktori ösztöndíjak és a végzés utáni posztdoktori foglalkoztatás teljesítményt ösztönző fejlesztése. Az egyetemek forráshiánya miatt a doktori képzés normatíváját minden egyetemen elvonták a Doktori Iskoláktól, a hallgatók kutatási, konferencia-részvételi, disszertációírási aktivitására nincs a doktori tanácsok által kezelt keret. A hallgatók drámaivá fokozódó elszívása (már a BSc/BA tanulmányok után a PhD-ig ívelő perspektívát bemutató programok sokaságát kínálják Európában és az óceánon túl, akár Japánban vagy Szingapúrban) az elmúlt két-három évben kiprovokált egy pozitív folyamatot, ám egyelőre még nem állította helyre a doktori iskolák tudományos autonómiájával párosuló finánciális önállóságot.

Jelenlét a tudomány élenjáró fórumain

A teljesítménymutatók között az előzőkhöz hasonlóan nagy súlyt kap a közzétett publikációk száma és annak analitikus elemzése. Vannak kutatási területek (társadalom- és bölcsészeti tudományok), ahol a szakcikkeket a szakmai közvélekedés a monográfiák, szakkönyvek értéke mögé sorolja. Másutt (elsősorban mérnöki és informatikai tudományokban) a nagy nemzetközi konferenciákra független kartársi bírálatot elfogadott előadásoknak a legnagyobb a tekintélye. A természettudományi és orvosi alap kutatásokban a szakcikknek adják a kutató rangját.

A viták zöme az egyre gyorsabb megjelenést kínáló kommunikációs csatornák használatát és figyelembe vételét érinti. Jelenleg a nagyszámú rangsorkészítő intézmény mindegyike negligálja a szakmai közösségek által be nem fogadott műfajokat (a blogokat, a kartársi bírálatot mellőző, fizetős „szabad hozzáférésű” csatornákat). Kizárólag a szakmai közvélekedés szerint hitelesnek elfogadottakra korlátozott kiadói és konferenciaszervezői körből gyűjtenek adatokat. Így is több tízezer nyomtatott és elektronikus folyóirat, tudományos kiadó anyagát tekintik át.

A publikációk összes száma (*táblázat 3. sora*) mellett a hivatkozásokkal mért szakmai visszhangot tartják számon. Az összes hivatkozást az ún. normalizált hivatkozási számból építik fel. Ez figyelembe veszi egy-egy tudományág eltérő átlagos hivatkozási számait. (Ennek alkalmazásával nem jöhetnek létre olyan egyetemi személyi kiválósági rangsorok, amelyek első 10 helyére szinte csak globális projektek nagy létszámú kutató-csapatában aktív kutatók kerülnek be.) Az összes hivatkozási számot elosztják a tekintett tudományág (pl. klinikai orvostudomány, biológia és biokémia, mérnöki tudomány, állat- és növénytan, stb.) átlagos hivatkozási számával és ezt a redukált számot adják össze egy-egy intézetre vagy intézményre (*táblázat 4. sora*). Ha ezt a számot megszorozzák a

publikációk összes számával, akkor jutnak az összes hivatkozás mutatójához (táblázat 5. sora). Szokás egy-egy szakterület folyóiratai között meghatározni a legfontosabb (legnagyobb hivatkozottságú) 10%-ot és mérni valamely intézmény e folyóiratokban közzétett cikkeinek számát (táblázat 6. sora), továbbá az e kategóriába sorolt cikkek arányát összes publikációjuk számához (a táblázat 7. sora). Végül a kiemelkedő eredmények azonosításához definiálják a „nagy hivatkozottságú” cikkek osztályát (a publikációk közül valamely szakterületen a legtöbb hivatkozást kapott 1%) és ezekre korlátozva is összehasonlítják az egyetemi intézeteket (a táblázat 9. és 10. sora).

Manapság már nincs olyan egyetemértékelés, amely ne érdeklődne az intézmény részvételének intenzitása iránt a nemzetközi kutatási együttműködésben. A diákok és az oktatói-kutatói kar összetételének nemzetközi jellegét egyaránt pozitív minőségi mutatóként értékelik. A publikációk esetében a legalább két országhoz kapcsolódó affiliációjú szerzőkkel közzétett eredmények hányadát szokás kiszámítani a teljes publikációs aktivitásban (a táblázat 8. sora).

Az előzőekben röviden összefoglalt teljesítménymutatók helyzetének önkritikus értékelését követően lehet egy-egy felsőoktatási intézmény, még inkább annak egy-egy szakmailag homogén egysége számára stratégiát építeni, majd ehhez állami és magántámogatás megszerzésével próbálkozni. Éppen ezért nem tartom érdekesnek valamely egyetemnek az egyes mutatókban elért helyezési számok önkényesen megállapított súlyokkal képzett további átlaga alapján megállapított egyetlen helyezési számmal történő jellemzését.

A magyar felsőoktatás lemaradására mutató, illetve előrelépést ígérő némely vonás az egyetemi fizikai kutatások példáján

Meggyőződésem, hogy a hazai nagy egyetemek aggregált teljesítményéhez a tudományos kreativitás szempontjából teljesen eltérő egységek járulnak hozzá, amire felelősen nem alapozhatók általános következtetések. Többet árul el helyzetünkről, gondjainkról és esélyeinkről, ha egy-egy viszonylag jól teljesítő tudományágat külön-külön elemezzünk. A csatlót táblázat az *US News and World Report* legújabb (2017. októberben közzétett) rangsorának összetevőit adó részsorokban elfoglalt helyezési számokat mutatja a fizika kutatási területén rangsorolt 3 magyar egyetemi intézetre vonatkozóan. Választásomat a terület személyes ismeretével indokolom: egy-egy feltűnő üzenetet hordozó adatot az intézetek közeli ismerőjeként kis bizonytalansággal tudok értelmezni.

Mellettük összevetésül a Helsinkai Egyetem és a Bécsi Tudományegyetem fizikai intézeteinek megfelelő helyezési adatait adom meg. A magyar egyetemek és az összesített rangsorban jóval előtűnik lévő két európai egyetem egyik karakteres eltérése abban érhető tetten, hogy a Helsinkai, illetve a Bécsi Tudományegyetemet a tudományági besorolásokban 20, illetve 15 tudományág reprezentálja, míg az ELTE-t összesen 3, Debrecent 4, a BME-t 3 tudományág képviseli. A szakterületi rangsorokban fizikával nem szereplő SZTE 3, a SE 3 és a PTE 1 tudományágban érte el a tudományági rangsorolhatóság szintjét.

A következő megállapításokat fűzöm a táblázat adataihoz, amelyek helytállóságát az olvasó maga ítélje meg:

- A teljes egyetemek megítélésében jelentkező lényeges hátrányt a fizika területére vonatkozó besorolások összevetése csak részben erősíti meg. Nyilván a modern fizika alakításában játszott történelmi szerep a jelenlegi kutatási teljesítménye által indokoltnál jobban felemeli a Bécsi Egyetem Fizikai Intézetének kollegiális reputációját. Figyelemre méltó, hogy a helsinkai fizikai intézet európai szakmai reputációja azonos szintű az ELTE vagy a BME fizikai intézetével.

- A teljes publikációs szám szerinti besorolásban jellemző a magyar intézmények lemaradása. A lemaradás tényét megerősíti az ARWU („shanghaji”) rangsor is, ahol kissé eltérő a publikációs adatok elemzésének módszertana. **A magyar fizikusok éves publikációs intenzitása legfeljebb fele a német vagy lengyel fizikai intézetek kutatói aktivitásának.**
- A teljes hivatkozás szerinti és a folyóiratok legjobb 10%-ába eső cikkek száma szerinti besorolásban az ELTE és a Debreceni Egyetem Fizikai Intézete egymással azonos helyezést ért el, ami valamivel gyengébb a helsinki, de jobb a bécsi intézeténél.
- Viszont **a legjobban hivatkozott 10%-ba bekerülő közleményeknek az összes publikáció számához mért hányadában messze jobb a DE és az ELTE fizikusainak besorolása**, mint a két összehasonlításra kiemelt, jó nevű európai egyetemé. Ezt leginkább a publikációk teljes számának 3-5-ször kisebb értéke magyarázhatja (lásd a fenti kiemelt megállapítást!).
- Még érdekesebb és feltétlenül magyarázó kommentárt igényel **a kiemelkedő visszhangú legjobb 1%-ba tartozó publikációknak a teljes publikációs számhoz vett arányában elért kiemelkedő magyar besorolás** (mind a DE, mind az ELTE fizikusai a legjobb 50 intézmény között vannak ebben a mutatóban).
- Figyelemreméltó, hogy a normalizált hivatkozási szám szerinti besorolásban és a nemzetközi társszerzőkkel írott cikkek számában mind a debreceni, mind az ELTE fizikusai a helsinki és a bécsi fizikusok előtt járnak.
- A BME Fizikai Intézetében legalább annyi kiváló nemzetközi ismertségű kutató van, mint két magyar társintézetében, besorolásuk mégis inkább a Bécsi Tudományegyetem fizikusaihoz áll közel (vagy áll kissé mögötte) az összes teljesítménymutatóban. Az ő intézményi reputációjukat korlátozó tényezők között véleményem szerint meghatározó, hogy kutatási spektrumuk viszonylag szűk. Kutatásaikat szinte teljes mértékben a szilárdtestfizikára fókuszálják, ahol óriási az intézmények közötti verseny.
- Az eltérő intézményi stratégiák másik megnyilvánulása a drámai különbség egyrészt az ELTE, DE, másrészt a BME bekapcsolódásában a nagy nemzetközi részecskefizikai és asztrofizikai projektekbe. Az SDSS galaxis felmérés, a CERN LHC-nál a Higgs bozon felfedezéséhez vezető közlemények, vagy a brookhaveni RHIC-nél elévégzett, a kvark-gluon plazma létezését bizonyító mérések javarészt a fizikai kutatási eredmények leghivatkozottabb 10%-ába kerültek. **Vitathatatlan, hogy a megaprojektek nagyon megnehezítik egy-egy tudományos személyiség teljesítményének megítélését, ám az intézmények globális és regionális láthatóságának növelésében nélkülözhetetlenek.** Az egyéni kiválóság ismérvei között a kutatóival társuló menedzseri kvalitások szerepeltetése még sokáig szül kemény vitákat.

Javaslatok

A fizika területére tett észrevételeim általánosításaként az alábbi öt javaslatot foglalom meg:

- Egyetemeinknek a világ (Európa) vezető egyetemei közé kerüléséhez jelentősen meg kell növelniük a kutatási teljesítmény nemzetközi értékelése során figyelembe vehető tudományágak számát. Egészségtelen, hogy csak orvosi és természettudományi ágakban van értékelhető magyar egyetemi intézet. A helsinki egyetem, amelynek hallgatói és kutatói létszáma lényegében azonos a Debreceni Egyetemével, az agrártudományokban, a művészeti és humán tudományokban, a társadalomtudomány és egészségügyben is élvonalbeli eredményt ért el a reáltudományokon túl. Pedig a finn nyelv és kultúra legalább annyira elszigetelt, mint a magyar.

- Az intézményi szakmai autonómiához társuló pénzügyi és személyzeti fejlesztésbeli önállóság a legjobb teljesítményű intézetek szintjén elengedhetetlen az infrastruktúrális háttér biztonságos működtetéséhez és a tudományos/oktatói személyzet európai merítettű folyamatos megújításához.
- Az európai és észak-amerikai diploma- és fokozat-elismerési gyakorlatnak megfelelően a (bizalmatlanságot intézményesítő) formális eljárás helyett az álláspályázati kiválasztás tartalmi igényességét kell erősíteni és növelni kell a hazai egyetemek és kutatóintézetek oktatói/kutatói álláshelyeinek nemzetközi vonzását.
- A munkatársak minősítésének meghatározó követelményeként kell meghirdetni a tudományos publikációk (könyvek, cikkek, konferencia-közlemények) éves számának az osztrák, német és lengyel egyetemeket jellemző szintre emelését.
- Az oktatási kormányzat adja meg az eszközöket egyetemi csoportjaink csatlakozására és érdemi részvételére a globális és európai jelentőségű természettudományi, orvosi és társadalomtudományi projektekből. Támogassa, hogy az alkalmas hazai szakemberek e projektekből hazai egyetemi affiliációjukkal párhuzamosan vezető kutatás-szervezői szerepet érhessenek el.

Táblázat: A U.S. News amerikai hírlap 2018. évi egyetemi rangsorához mért teljesítménymutatókban elért helyezési számok a 3 rangsorolt magyar egyetem és két összemérhető méretű európai egyetem fizikai intézete esetében (a teljesítménymutatók jelentésének bővebb kifejtése a cikk 2. fejezetének szövegében található; az összes rangsorolt egyetem száma: 1250)

Teljesítménymutatók	ELTE	Debreceni Egyetem	BME	Helsinki Egyetem	Bécsi Tud.egyetem
1. Kollegiális reputáció (globális)	406.	503.	406.	177.	70.
2. Kollegiális reputáció (európai)	89.	251.	89.	89.	27.
3. Fizika publikációk száma	354.	425.	492.	198.	241.
4. Normalizált hivatkozási szám	81.	63.	560.	148.	380.
5. Teljes hivatkozási szám	228.	283.	550.	148.	312.
6. Fizika publikációk száma a leghivatkozottabb 10% között	224.	286.	539.	171.	311.
7. A leghivatkozottabb 10%-ba sorolt fizika publikációk aránya az intézet összes közleményének számához	78.	66.	539.	224.	406.
8. Nemzetközi társszerzőkkel írott közlemények száma	132.	72.	387.	144.	219.
9. A fizika publikációk legjobban hivatkozott 1%-ába sorolt közlemények száma	172.	215.	570.	109.	302.
10. A legjobban hivatkozott 1%-ba sorolt fizika közlemények aránya az összes publikáció számához	50.	41.	596.	129.	336.

Megszívlelendő múlt századi megállapítások a művelődésről

Most, hogy élénkülnek a viták az oktatásról, érdemes figyelembe venni néhány megállapítást a 20. századból, amelyek a korszerűsítéséről szóltak. Ennek ellenére akkor nem volt gyakorlati foganatjuk, alighanem azért, mert egyrészt hiányoztak a megvalósításuk feltételei, másrészt pedig azért, mert az illetékesek még éretlenek voltak a megértésükre. Ilyen fogadtatás érte Kornis Gyula kritikus megállapítását az első világháborút követő években.

„Nemzeti tragikumunk egyik fő forrása, hogy államférfiaink túlnyomó része nem vette észre a kultúrpolitikának minden fölött álló centrális jelentőségét. Vagy amennyiben folytonos meddő közjogi küzdelmek közepette észrevette, a jelszavaknál és a legszükségesebb intézkedéseknél alig haladt tovább. Országgyűlésünk költségvetési vitái közül a legsiralmasabbak s leginkább színvonal nélküliek éppen a kultuszárcára vonatkozók voltak... Nem volt egységes, a művelődési tevékenység minden ágára kiterjedő, átfogó kultúr-programunk”. Mit értett Kornis a művelődésügy „minden fölött álló centrális jelentőségén”? Erről így érvelt: „A szellemi kultúra igazi jelentősége különösen két tény világítása mellett szembeszökő. Az első az, hogy az anyagi kultúrát is a szellem teremti, mozgatja és lendíti. A fejlettebb értelem, az élénkebb képzelet, a kitartó akarat javítja meg, s teszi gazdaságosabbá a munkát. A fejlettebb, műveltebb szellem teremti meg a technikát, s veti meg az élet mind előnyösebb gazdasági alapjait. Másodsor: csakis a fejlett szellemi kultúra biztosítja az állami hatalom s a jog helyes gyakorlását. Hiába demokratizálódik a nemzet jogrendszere, az új jogoknak csak úgy van értelmük, ha a nemzet tagjait megfelelő műveltség képesíti a jogok helyes gyakorlására. Csak művelt polgárok tudják a demokratikus intézményeket és kiterjesztett jogokat a közönség érdekében hasznossá tenni, különben mindezek csak súlyos veszedelmek forrásai. Mindebből nyilvánvaló, hogy az állam valamennyi tevékenysége közül legfontosabb, centrális jelentőségű a kultúrpolitika.”¹

Kornis piarista pap, filozófus és egyetemi tanár volt. Később, 1927-től államtitkár a kulturális ügyek minisztériumában. Az itt idézett szavai mégsem váltottak ki egyetértést a politikusok között, alighanem azért, mert ellentétben álltak a kultúrára vonatkozó közkeletű gondolkodással. Aszerint a kultúra művészeti alkotásokat jelent, és a művelődés sem több ezek megismerésénél. Ezért semmi köze sincs a gazdasághoz és a politikához. S ebből következik, hogy az emberek műveltsége sem lehet a gyakorlati életre meghatározó.

Amikor Kornis a művelődésügyi minisztériumba került, annak miniszterével, Klebelsberg Kunóval együtt jelentős mértékben fejlesztette az iskolai oktatást a falusi iskoláktól kezdve az egyetemekig. Az anyagi támogatás és a szervezeti változtatás ellenére sem lehetett azonban az oktatást minőségileg is átalakítani, ehhez több idő és szemléletváltás kellett volna az oktatással foglalkozók között. Az irodalmi életben feltűnő és 1934-ban a rádió irodalmi műsorainak szerkesztésével megbízott Németh László így számolt be erről tapasztalatai alapján: „Magyarországon ma a műveltséget kétféle alakban mérik: az iskolák, mint képesítést, a kiadó vállalatok, mozik, színházak, a rádió, mint narkotikumot. Talán semmi sem jellemzőbb viszonyainkra, mint hogy a művelődésnek ez a két alakja annyira különbözik egymástól: az egyik teher, akadály, gátverseny, a kenyér kálváriája; a másik menekvés a teherből, felejtés egy akadálytalan lejtőn

a napi gond rángásai között. Az ember tanul, hogy megéljen, olvas, szórakozik, hogy elfeledkezzen a megélhetésről. A kétféle sivárság – az iskolaké és a szórakozó helyeké – szorosan összefügg. Minél kevesebb örömet talál a művelődés természetes hajlama az iskola erőfeszítésében, annál gyorsabban kerül a szellem minden erőfeszítést a szórakozásban. A tunyaságnak ez az önmagát rontó köre viszont egy másik lefelé vivő körbe kapaszkodik: a lefelé kínálás konjunktúrájába. Egy egész kis társadalom él abból, hogy a köznek nem kell a nemes; a tömegnek nem kell Kosztolányi, Babits, Németh Gyula, kiáltják, a tömeg nem akar tanodába járni.”²²

A panaszos helyzetkép szerint az iskolák nem tudják felkelteni az érdeklődést a tanulás iránt, és ez hat az iskola elhagyása után, a felnőttkorban is. Az emberek többsége menekül minden szellemi erőfeszítéstől, a kultúrát csak szórakozásként tudják elfogadni. S a kultúra terjesztésére vállalkozó intézmények ezen nem is akarnak változtatni, látogatottságuk érdekében akár a színvonal lesüllyesztésével is népszerűek akarnak lenni. Úgy látszik tehát, a kultúra nem a művelődést, s nem az emberek fejlesztését szolgálja.

A probléma megoldását keresőknek érdemes figyelembe venniük, mit mondott erről évtizedekkel korábban Alexander Bernát, a pesti egyetem tanára. 1907-ben Pécssett rendezték a szabad tanítás országos kongresszusát, amelyhez Alexander írt bevezetőt. Arra figyelmeztetett, hogy „minden iskolai tanítás, még a legjobb, a legkifogástalanabb is két nagy fogyatékoságban szenved. Az első az, hogy bizonyos kényszerrel kénytelen alkalmazni, amely sokaknak a tanulását kelletlen munkává teszi. A második az, hogy csak az alapot vetheti meg, a további fejlődést az egyén saját szabad törekvéseire kénytelen bízni. Ez még a tanítás legfelsőbb fokára nézve is igaz... Az iskolai tanítás csak akkor jó, ha maga után vonja az egyén szabad, önálló, minden formalitástól ment tovább tanulását. Sőt ez, és csakis ez az igazi tanulás.”²³

Az idézett megállapítások tükrözik az iskolai oktatás és az iskolán kívüli, felnőttkori művelődés egymásra utaltságát. Ami azt is jelenti, hogy kölcsönhatásban vannak. Tudomásul kellene venni, hogy a fiatalok iskolai tanítása csak olyan társadalmi környezetben válhat eredményessé, ahol a felnőttek viszonya a kultúrához pozitív. Tehát jellemzi őket a rendszeres művelődés igénye és megvalósítása. Ez elsősorban a tanulók szüleiire vonatkozik, de bizonyos értelemben tanáraikra is; csak olyan tanár tud érdeklődést kelteni a kultúra eredményei iránt, aki maga is képzi magát, akinek a látóköré túlterjed a tananyagon, ismeri és érti a szélesebb összefüggéseit. Az ilyen magatartás példaadó és vonzó, a példa követésére indító. Tény, hogy mindig voltak és vannak ilyen pedagógusok, az ő tanítványaik sohasem érezték kellemetlen kötelességnek a tanulást. Ők azonban kivételek maradtak a közoktatás egészében.

A fiatalok és a felnőttek tanulásának, művelődésének egymásra utaltságát a század második felében az ENSZ kulturális szervezete, az UNESCO fogalmazta meg, és terjesztette el világkonferenciáin. Az „élethosszig tartó tanulás, művelődés” szükségessége jelszóként nálunk is elterjedt, gyakorlata azonban kevésbé. Csupán annyiban, hogy ezekben az évtizedekben a felnőttképzést is elfogadták, az már nemcsak iskolapótlást jelentett, hanem szakmai továbbképzést, átképzést is. Az általános műveltség fejlesztésére már jóval kevésbé vonatkoztatták, noha abban – például a személyes életvitel kulturáltsága és a közéleti, társadalmi tájékozottság tekintetében – ugyancsak van mellőzhetetlen feladat. Nem vált az sem világossá, hogy a felnőttkori művelődést a fiatalok iskoláiban kellene megalapozni, előkészíteni, túl a tananyag tanításán.

Már a század utolsó negyedében született meg nálunk az a kísérlet, hogy az iskola és az iskolán kívüli kulturális intézmények összevonásával alakuljon ki az együttműködés közvetlen lehetősége. Az ötletet építészek javasolták, akik külföldi tanulmányútjaikon

látták, hogy az ilyen komplex intézmények sikeresen működnek. Ők elsősorban a tér-elválasztó elemek (mozgatható falak) funkcionális cseréjében ismerték fel a terek jobb kihasználási lehetőségeit a rendezvények várható látogatottságának megfelelően. A kezdeményezésükhöz csatlakozó közművelődési szakértők viszont a különböző életkorúak egymás mellett történő foglalkoztatásától várták, hogy kialakítják az egész életen át tartó tanulás, művelődés igényét. Az Általános Művelődési Központnak elnevezett intézményben helyet kaphatott az óvoda, az iskola, a könyvtár, a művelődési otthon, a mozi, a kiállítási galéria, a teremsportokra alkalmas terem. Miniszteriumi anyagi támogatással létre is jöttek az első – kísérleti célú – intézmények, amelyekben megvalósult a közös vezetés, gazdálkodás és adminisztráció. Az egyes részlegek azonban már nem működtek együtt, mindegyik továbbra is a maga sajátos feladatának igyekezett megfelelni, nem keresték a más részlegekkel lehetséges gyakorlati kapcsolatokat. Noha az ÁMK-k munkájáról szóló könyvében az Országos Közművelődési Központ munkatársa, Vészi János figyelmeztetett arra, hogy „az intézményben együvé került tanárok és népművelők munkája akkor látszik a leghasznosabbnak, ha... egyetlen testületet alkotnak, nem pedig külön csoportosulást vagy csoportosulásokat az »előintézmények« utóéleteként”.⁴ Figyelmeztetése mégsem hatott, amit az ÁMK-król készített későbbi vizsgálat is igazolt.

A vizsgálatot végzők szerint „a szervezettebb iskolai oktatás bedarálta a művelődési ház jellegű munkát. Az Általános Művelődési Központok 50%-ában nincs felsőfokú végzettségű közművelődési munkatárs. Az intézményeknek több mint 50%-ában semmilyen közművelődési munka sincs nevesítve. Súlyosbítja a helyzetet, hogy ahol nevesítve van, ott is jobbára könyvtárosi munkakört takar... Az adataink jelzik, hogy az Általános Művelődési Központokban a közművelődési struktúra alárendeltségben van, ami lehetetlenné teszi, hogy saját immanens logikája szerint működjön”.⁵ Ez a beszámoló tanúsította, hogy a közművelődésnek nincs társadalmi elismertsége, s még ahol kap is lehetőséget, ott sem tudja bizonyítani, hogy szükséges a kapcsolódása az iskolai oktatáshoz. Ez egyrészt a közművelődés gyakorlatának gyengeségét mutatta, másrészt az iránta megnyilvánuló társadalmi igény hiányát.

Elgondolkodtató, hogy miért alakult így ezeknek a komplex intézményeknek a tevékenysége. Csak arról volt szó, hogy az iskola szükséges, mert azt a fiataloknak kötelező látogatniuk, viszont minden, ami a kultúra terjesztésében rajta kívül van, elhanyagolható? Vagy arról is, hogy nálunk nem alakult ki az együttműködés kultúrája, az emberek többsége igyekszik teendőit szűk körre szorítva végezni, amelybe másnak ne is legyen beleszólása, ahogy ő sem akar figyelni mások munkájára? Ahhoz, hogy választ kapjunk arra, mi okozhatja a kultúra egyes területein dolgozók bezárkózását feladatkoruk határai közé, kissé behatóbban kell értelmeznünk sajátos gondolkodásukat.

Felismerhetjük, hogy az iskolában és az iskolán kívül is jellemző az a meggyőződés, hogy a feladat nem más, mint a kultúra eredményeinek átadása. Ebből következik egy „adás-vételi” viszony, hasonlóan a kereskedelemhez, ahol az eladó és a vevő kapcsolatában van egy aktív kínáló és a kész terméket átvevő mozzanat. Ugyanez játszódik el az iskolai oktatásban és a kulturális intézmények rendezvényein. Mindkettő feltételezi azonban, hogy az átadott kultúrával a személyiség is fejlődik, az iskola nevel, a népművelés műveltséget ad. Ami hiányzik ebből: az adó és a vevő kölcsönössége. Ezzel szemben Karácsony Sándor, a debreceni egyetem tanára ezt mondta a nevelésről: „A nevelés egyetemes előfeltétele annak tudomásul vétele, hogy az egyén lelke autonóm a nevelési hatással szemben, Azaz ellenálló matéria, nem tiszta fehér lap, nem formálható viasz. S ha autonóm az egyéni lélek, akkor hiába beszélünk értelmi, érzelmi, akaratni nevelésről, mert az autonóm egyéni lélekre illuzórikus mindenféle nevelő ráhatás, tehát

sem az érzelmvilágát, sem értelmi működését, sem akaratát nem befolyásolhatom. Más oldalról viszont senki sem tagadhatja, hogy az emberek lehetnek és vannak is egymásra igen nagy hatással.” Ez egyféleképpen lehetséges. Ha ketten tesznek egyet, és ugyanazt akarják. A nevelés tehát társas lelki viszonyulás. „A nevelés is csak ott, akkor és annyiban lehetséges, ahol, amikor és ahogy a társas lelki viszonyulások lehetségesek.”⁷⁶

Karácsony Sándor a második világháborút követő években az Országos Szabadművelődési Tanács elnöke lett, és így nyilatkozott az iskolán kívüli művelődésről: „A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép, ahogy igénye és kedve tartja. A kulturálandó fél ugyanis olyan termőföld, amely azt termi, ami bele való. Hiába erőltetetek bele egyebet, visszatásítja.”⁷⁷ Ezért tudomásul kell venni, „az iskolán kívüli népművelés meddő marad, csődöt mond, tekintet nélkül arra, ki végzi... A művelődés igénye és vágya alulról felfelé ható erő minden olyan kollektív életformában, mely nem mechanikus, hanem organikus jellegű.”⁸ Amikor Karácsony Sándor ezt megfogalmazta, az ország még nem volt demokratikusan tagozódó, ezért nem is alakult ki a művelődés „alulról felfelé ható” rendszere. Úgy látszott tehát, „élesztgetni kell” a művelődés igényét. Karácsony szerint ez „a felületes megfigyelő számára hasonló a műveléshez, de csak hasonlít hozzá, nem azonos vele. A művelés akart és parancsoló folyamat. A művelődésre kaptatás türelmes, engedelmes, megfigyelő és végrehajtási szándékában alázatos. Nem uralkodik, inkább szolgál. A reakciókat gondosan szemmel tartja, és már a nyomon követő időszakban számol velük. Csakhogy hol járunk mi még ettől... szabadművelődésünk alanyai, a nevelők is... minden áron művelni akarnak”⁹.

Mintha ugyanez ismétlődött volna meg vagy harminc évvel később. A szabadművelődés rendszerét az 1948/49-es politikai fordulat után felszámolták, Karácsony Sándort az egyetemről nyugdíjazták. A szocialista művelődéspolitikát visszatért a népművelés fogalmához, jelezve, hogy a kultúrával nevelni akarja az embereket. Elsősorban ideológiai-politikai vonatkozásban, a kultúrának ezt kellett szolgálnia. A népművelés az agitáció és a propaganda része lett. Bár az 1956-os forradalom után ez a szándékolt hatás közvetettebbé vált, a „tudatformálást” a művelődéspolitikát továbbra is elvárta. A 60-as években ezt a történelmi haladást szolgáló művek széleskörű terjesztésével akarták megvalósítani. Az eredményességet tehát a rendezvényeken megjelenők számának emelkedése jelentette. Ez az igény azonban óhatatlanul a szórakoztatás felé terelte a kultúra közvetítését.

1976-ban került sor a közművelődési törvény szövegének országgyűlési elfogadtatására. A törvényt előterjesztő művelődésügyi miniszter, Pozsgai Imre ezt mondta: „A népművelés fogalmát, amely mechanikusan művelőkre és művelendőkre, alkotókra, terjesztőkre és passzív befogadókra osztotta az embereket, felváltottuk a közművelődés fogalmával. Ez demokratikusabb és közösségibb magatartásra ösztönöz: olyanra, amely tudomásul veszi, hogy a művelődés az egész közösség és minden állampolgár joga, lehetősége és feladata. A közművelődés fogalma tartalmazza azt is, hogy a művelődés nem egyszerűen elfogadás és passzív ismeretszerzést jelent, hanem az alkotói és terjesztői folyamatban való cselekvő részvételt is.” „A közművelődés fogalma a személyek egymással való kapcsolatában és a személyiség teljességében a közösség oldaláról közelíti meg a művelődés értelmét, társadalmi hasznát és teszi hangsúlyossá a személyes részvételt, a közösségi jelleget és a művelődés fontosságát. Egyszersmind feltételezi, hogy minden ember hordoz valami sajátos tudást, tapasztalatot, amit érdemes a közösségnek átadni.”¹⁰ Bár ezt az érvelést az illetékes miniszter olvasta fel, a szöveget a minisztérium egyik munkatársa, Bíró Zoltán fogalmazta meg, aki korábbi egyetemi tanulmányai köz-

ben ismerte meg Karácsony Sándor felfogását.¹¹ Nem véletlen, hogy a szabadművelődést közművelődéssel helyettesítő érvelést a párt Politikai Bizottsága gyanúsnak találta, és a törvényt csak nehezen fogadta el. Alighanem érzékelték, hogy a népművelés szerkezeti átalakítása messzebb vezethet, a politika központi irányítását vonja kétségbe.

Mégsem csak a politikai hatalom akadályozta a közművelődésben meghirdetett társadalmi öntevékenység érvényesülését. A népművelésben dolgozók többsége úgy vélte, nincs értelme a meghirdetett fordulatnak, a népművelés olyan hagyomány, amit nem lehet elvetni, ezért, ha az elnevezése hivatalosan meg is változik, a gyakorlatban lényegében ugyanazt kell csinálni, mint korábban. Nem véletlenül maradtak visszhang nélkül az olyan vélemények, amelyek a szellemi kultúra közvetítése helyett az élet problémáinak megoldását segítő kultúra átadását javasolták. A szociológus Losonczy Ágnes például arra figyelmeztetett, hogy „az emberek mindennapi életvitelük során, létérdekeik szerint olyan kérdéseket tesznek fel, amelyekre igazán sehol sem, vagy alig kapnak választ. Ezek olyan ismeretek szükségességét harsogják, amelyeket sehol senki sem magyaráz, tanít. Helyette olyan ismereteket terjesztünk széles és kidolgozott hálózattal, amelyeknek igen szűk, olykor alig van társadalmi tapadó felülete”.¹² Vercseg Ilona, a Közösségfejlesztők Egyesületének egyik alapítója így érvelt: „Olyan kulturális tevékenységre lenne szükség, amely nem a művekben tárgyiasult kultúrából, a tudományos és művészeti alkotásokból táplálkozó műveltség elosztását, terjesztését vállalja, hanem a hétköznapi valóság érdekekből, érdeklődésből, képességekből és tettekből, tehát a mindennapi élet szövevényéből kiindulva keres bekapcsolódási, meghaladásra, felülmúlásra, értelmezésre alkalmas pontokat.”¹³

Ezek a megállapítások egy életszerű művelődés programját ajánlották. Olyan gyakorlatot kínáltak, amely a valóság tapasztalatait és megoldásra váró problémáit tekinti kiindulásnak ahhoz, hogy alaposabb értelmezésükkel tegyék lehetővé a kultúra hasznosítását. Összekötné tehát a gyakorlati tudást az elvontabb, tárgyiasult kultúrával, annak tágabb és mélyebb összefüggéseket feltáró szemléletmódjával. Nyilvánvaló, hogy ez elméletileg megalapozott gyakorlatot feltételezett volna, a helyi szükségletek felmérését, a művelődési folyamatok elemzését, az eredményesség érdekében azok kreatív alakítását. Ez más szintű felkészültséget feltételezett volna, mint a megszokott rendezvényszervezés, amely figyelmen kívül hagyja a programok tényleges hatását. Annak ellenére, hogy ekkor már egyetemen, főiskolán képezték a közművelődésben dolgozókat, az ő másféle szemléletük országosan nem tudta áttörni a kultúra terjesztéséről szóló begyöpösödött felfogást. Csak néhány helyen születtek eredmények a kezdeményezéseikre. Ezekről számolt be 1983-ban a „Közéletések” c. interjúkötet.¹⁴

Ekkor jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia Közoktatási Bizottságának az állásfoglalása az iskolai oktatás fejlesztéséről. Ebben a tantárgyi széttagoltság helyett az integráció határozta meg az elsajátítandó műveltség tartalmát. Az új koncepció hangsúlyozta, hogy „a tanuló ismerje meg a természeti és társadalmi valóságot; értse a természet és társadalom legalapvetőbb mozgástörvényeit, s a logikus gondolkodás alapelveit; az őt körülvevő világot egyrészt az egyszerűbb állapotokból kiindult természeti fejlődés, másrészt a társadalmi-történelmi fejlődés eredményének, lépcsőfokának lássa; az általános elvekből kiindulva ismerje fel a fejlődés összefüggéseit, kölcsönhatásukban érzékeldje a természeti, technikai és társadalmi folyamatokat”.¹⁵ Hasonló érvelés szólt az emberről szóló tudásról: „Legyen képes a természeti és társadalmi környezetében való szerepének megítélésére, tudatosan és tevékenyen dolgozza fel az onnan jövő hatásokat, legyen anyanyelvét minden kommunikációs helyzetben önállóan (logikusan és árnyaltan) használó egyén, aki legalább egy idegen nyelvet tud, és aki képes rövid idő alatt

újabb idegen nyelv elsajátítására, rendelkezék a matematikai gondolkodás és logikai problémamegoldás képességével, legyen képes iskoláinak elvégzése után is arra, hogy újabb ismereteit egységes gondolkodásmódjának keretében elhelyezze.”¹⁶

A hét tárgycsoportra osztott műveltségképben érvényesült az információk integrálási szándéka. Leghatározottabban a természettudományban, itt valamennyi tudományág egy témakörbe került. Ilyen törekvés jelent meg az „esztétikai címszó” alatt is, ahol az irodalmi és művészeti tájékoztatás volt a cél. A távlati terv figyelmeztetett arra is, hogy „az oktatási intézmények nem taníthatnak mindent, ami az életben szükséges. Nem adhatnak befejezett műveltséget... Az iskolának nem úgy kell válaszolnia a gyors fejlődésre, hogy változó ismeretek minél nagyobb tömegét tanítja, állandóan bővítve tananyagát... Iskoláink csak úgy felelhetnek meg a társadalmi követelményeknek, ha az alapvető ismeretek tanítására törekszenek, ha a tanuló gondolkodását fejlesztve kialakítják a továbbtanulás igényét, és képessé teszik őket folyamatos önművelésre”.¹⁷ Ehhez az szükséges, hogy az összefüggések érzékelésével az ember legyen képes „kezelni, értékelni, világképébe fogadni és alkalmazni is az új ismereteket. S ha szükséges, vállalkozzék akár világképének megújítására is”.¹⁸ Feltétele, hogy „az aktív műveltség építésének probléma-centrikusan kell folynia, a problémák komplex megközelítésével. Ezért kell elérni, hogy az oktatásban „az egymást követő tantárgyak tartalmilag illeszkedjenek”, s legyen lehetőség arra, hogy „az egyik tantárgyban tanultakat később más tantárgy alkalmazza”.¹⁹

Ezekben a gondolatokban a gyorsan változó valóságnak megfelelően dinamikus műveltségfelfogás található. Magától értetődő a megszerzett tudás folytonos megújításának szükségessége, amiből az is következhet, hogy az irányított tanulást ki kell egészíteni az önműveléssel. Tanulságos az általános műveltség jelentőségének kiemelése, abban az értelemben, hogy az iskola fő feladata a sokirányú általános műveltség kiépítése. A szűkebb szakirányú specializáció a munkahelyek feladata, tekintettel arra, hogy a szakmai képzettségnek folyton át kell alakulnia az ott esedékes továbbképzés és átképzés formájában. Emellett szükséges az önálló ismeretszerzés is, ezért az iskoláknak fel kell készíteni tanulóikat „az önképzés és önművelés eszközeinek elsajátítására”, például a könyvtárak használatára. A társadalom iránt nyitott iskola feladatkörébe tartozik az állampolgári tudás fejlesztése is az „aktív közéleti magatartás” érdekében. Ezért az iskola legyen modellje a társadalmi együttélésnek, a tanulók közösségei vegyenek részt az iskola nevelő munkájában, vállaljanak feladatokat lakóhelyük környezetében.

Az oktatás alapelveit a fejlesztési terv így határozta meg: A tudományos-technikai forradalom követelményeinek megfelelően „a szakműveltségről alkotott hagyományos felfogás gyökeresen megváltozik: a kiváló specialista fő jellemzője egyre inkább a biztonságos és sokirányú alpműveltség lesz”. A szűkebb speciális képzést pedig a munkahelyeknek kell magukra vállalniuk.²⁰ Meg kell változtatni a tanár-diák kapcsolatot is. „A tanár ebben a folyamatban nem úgy jelenik meg a diákjai előtt, mint a tudás és az igazság egyedüli letéteményese és kinyilatkoztatója, hanem mint a megismerés nagy tudású vezérlője. A diákot nem készletre gépies és kritikátlan reprodukcióra, hanem ellenkezőleg, az ismeretszerzés folyamatát úgy szervezi meg, hogy a diák csak önálló gondolkodással boldogulhasson.”²¹ Így érhető el, hogy „az ismeretszerzési folyamat logikája és stílusa... a felfedezés folyamatához közeledjék, amelyben a tanulók mind több eredményhez jutnak, de irányítottan önállóan szerzett tapasztalatok és ismeretek alapján”.²² Ehhez a tantárgyak sajátosságaihoz igazodó differenciált módszerek kellenek az egyéni, a kiscsoportos és az osztályban folyó munka összekapcsolásával. Úgy látszott, ez az állásfoglalás szembefordul a hagyományos tanár-diák kapcsolattal, új szerepre

készíti a tanárokat, de a tanulókat is. Mindkét féltől rugalmas, kreatív magatartást vár el, ami a tanítás-tanulás folyamatát is eredményesebbé teheti. Feltűnően hasonlítanak ezek a javaslatok arra, amit évtizedekkel korábban Karácsony Sándor írt le.

Nehezen ítéltető meg, hogy az évezred fordulójára javasolt távlati koncepció később mennyire vált a gyakorlat meghatározójává. Az oktatáspolitikai változások mellett az is befolyásolta ezt, hogy a pedagógusképző intézmények milyen pályaképet adtak az újabb tanári nemzedékeknek. Az azonban felismerhető, hogy az iskolák számára javasoltak hasonlítottak a közművelődés reformjára irányuló elvekhez. És az is feltételezhető, hogy e két terület átalakulása nagymértékben függ attól is, hogy a közélet mit vár az állampolgárok művelődésétől. Olyan tudás elsajátítását, amely hozzájárul a társadalom fejlesztéséhez, vagy ezt csak a kultúrától függetlenül akarja elérni.

Ebben a kérdésben érdemes figyelembe venni egy külföldi szerzőktől származó forrást, mely magyar fordításban 1968-ban jelent meg a Kossuth Könyvkiadónál. A könyv jelentőségét az adta meg, hogy világviszonylatra szélesítve mutatta be országának a tapasztalatait. Olyan helyzetben, amely akkor erősen hasonlított a magyarországi viszonyokra, ezért hatott is valamelyest a reformokat célzó hazai kezdeményezéseinkre. Egy csehszlovák tudományos munkaközösség tanulmánya volt ez a tudományos-technikai forradalomról. A könyv a gazdasági elmaradottságot bírálva mutatott rá arra, hogy „ez a rendszer egyeseket érdekeltté tesz szakképzetlen, fölösleges erőknek az üzemekben való megtartásában. Korlátozza a szocialista vállalkozó szellem érvényesülését. Nincsenek meg a kellő eszközeink, melyekkel értékelni tudnánk az újításokat, kellőképpen sújtani az elmaradottságot”. „A direktívák túltengése... tompítja a kezdeményező készséget, pusztítja a felelősségérzetet, aláátaszja a közepszerűséget, arra tanítja az embert, hogy ússzon az árral, ne térjen le a kitaposott útról, ne képviseljen önálló nézeteket, ne fedezzen fel és ne érvényesítsen semmi újat, hanem inkább küszson át a direktívák pórúszain és használja fel ezeket a maga javára, ne törődjék mással, mint a magánérdekeivel.”²³ Minthogy „az emberi alkotóerők kibontakoztatásának mindennemű elmulasztása gazdaságilag károsá válik”, tudomásul kell venni, hogy „már a jelenkorban kulcsfontosságú a művelődésnek”.

A művelődés reformjának követelményeit megfogalmazva szólt ez a tanulmány arról is, hogy a gyakorlat megújítása egyúttal megköveteli a szakítást a kultúra elsajátításának szokásos módjával. Eszerint „a művelődés eddigi rendszere, amelynek az alapja az ismeretek elsajátítása, a jövőt tekintve abszurdá válik. Az enciklopédikus tájékozottságra irányuló tendenciák az önálló, logikus gondolkodásra való képesség csökkenésével bosszulják meg magukat. Az absztrakt gondolkodás kultiválása, a logikai rendszerek elsajátítása világméretű problémává kezd válni”. S minthogy a gondolkodás fejlesztése lesz a művelődés lényege, „minden emberből önmaga nevelőjét kell nevelni, a nevelés objektumát az önnevelés objektumává kell átalakítani, a nevelt emberből önmagát nevelő embert, a nevelésből önnevelést”.²⁴ Ezek a megállapítások összefüggtek a társadalmi rend átalakításának igényével, ami azt is jelentette, hogy a művelődés ügye a politika központjába került. Nem véletlenül szállt szembe ezzel az ideológia és a politika dogmatikus felfogása, és tett lehetővé mindenféle megújulást a közéletben. A Csehszlovákiát megszálló katonai erők nemcsak a hatalmat adták vissza a reformokat ellenzőknek, de a művelődés ügyét is visszaterelték a központi irányítás alá. Nemcsak ott, nálunk is. Hosszabb időnek kellett eltelnie, hogy ez a helyzet megváltozzék, és a művelődésügy reformjai ismét időszerűek legyenek.

Kérdéses azonban, mit is jelent ma ez az időszerűség? Az idézett csehszlovákiai könyv erről ezt írta: „Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a jövőben a legjobb tudományos és

művelődési rendszerrel rendelkező társadalom olyan helyzetet foglal majd el a világban, mint valamikor a legnagyobb természeti gazdagsággal, később pedig a legnagyobb ipari potenciállal rendelkező állam.”²⁵ Igényelünk-e ilyen távlatot, vagy sem? A művelődés-ügy megújítását ellenzők szerint a kérdést rosszul tettük fel. Szerintük a kultúrának és a műveltségnek nincs ilyen hatékonysága, a gazdaság és a politika nem függhet tőle. Csakhogy eszerint ezek alakulásában az emberek fejlettségének sincs szerepe. Ők csak alkalmazkodhatnak a meglévő követelményekhez. Ezért elég annyit tudniuk, amennyi a nekik kijelölt feladatok elvégzéséhez kell. Fölösleges tehát kezdeményezniük, a fejlesztés lehetőségeit keresniük. Ez nem rájuk tartozik.

JEGYZETEK

- 1 Kornis Gyula: A kulturális politikáról. Franklin Kiadó, 1928. 1–2. o.
- 2 Németh László: Művelődéspolitikai írások. Múzsák Közművelődési Kiadó, é. n. 72. o.
- 3 Alexander Bernát: Szózat a Szabad Tanítás Magyar Országos Kongresszusára. Népművelés, 1907. 2. 97. o.
- 4 Vészi János: Alfa születik. Tankönyvkiadó, 1980. 67. o.
- 5 Lipp Márta: Egy ámk-kutatás első eredményei. In: Közművelődési Nyári Egyetem, 1999–2008. Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete, Szeged, 2010. 551. o.
- 6 Karácsony Sándor: Ocsúdó magyarság. Exodus, 1942. 24. o.
- 7 Karácsony Sándor: Új szántás. Új Szántás, 1947. 1. 3–4. o.
- 8 Karácsony Sándor: Az Országos Szabdművelődési Tanács első és második esztendejének megszgyén. Új Szántás, 1947. 3.
- 9 Karácsony Sándor: A közbülső királyfi. Elnöki megnyitó az Országos Szabdművelődési Tanács teljes ülésén. Új Szántás, 1947. 12. 706–707. o.
- 10 Pozsgai Imre: A művelődés minden állampolgár joga, lehetősége és feladata. In: Szocialista köz-művelődés. Kossuth Kiadó, 1980. 1085–1099. o.
- 11 Bíró Zoltán személyes közlése.
- 12 Losonczi Ágnes: Az élettörékvések és az ismeret-terjesztés. Módszertani Műhely, TIT, 1980.
- 13 Vercseg Ilona: Alapvetés. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985.
- 14 Varga A. Tamás, Vercseg Ilona: Közelítések. 11 beszélgetés népművelőkkel a művelődési otthoni tevékenység fejlesztéséről. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1983.
- 15 Műveltségkép az ezredfordulón. Szerk.: Rét Rózsa. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 13. o.
- 16 Ugyanott.
- 17 Marx György: Természettudományos műveltség. In: Műveltségkép az ezredfordulón. Idézett kiadás. 95. o.
- 18 Ugyanott, 96. o.
- 19 Ugyanott, 103–104. o.
- 20 Loránd Ferenc: Az iskola nevelő tevékenységének fejlesztéséről. In: Műveltségkép az ezredfordulón. Idézett kiadás. 24. o.
- 21 Ugyanott, 27. o.
- 22 Ugyanott, 28. o.
- 23 Richta, Radovan és munkaközössége: Válaszúton a civilizáció. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 82–83. o.
- 24 Ugyanott, 119–120. o.
- 25 Ugyanott, 121. o.

Hadisebesültek görbe tükörben

Az első világháború centenárius megemlékezéseinek, kiadványainak sorában minden kétséget kizáróan szinte egyedülálló Bořivoj Rambousek csendes humorú karikatúra-gyűjteményének közreadása, amely egy szombathelyi hadikórház mindennapjaiba enged betekintést.

A 38 rajz alkotója igazi békebeli közép-európai utat járt be igencsak rövidre szabott életében. A csehországi Liblicében született 1890-ben, egy cseh értelmiségi család második gyermekeként. A képzőművészet, és mindenekelőtt a festészet iránti érdeklődése már gyermekkorában megmutakozott. Tanulmányait a prágai művészeti akadémián kezdte, majd a zágrábi iparművészeti akadémián folytatta. A háború kitörésekor még Zágrábban élt, elsősorban lapillusztrátorként tevékenykedett, de ismert volt portréfestőként is. 1916-ban hívták be a közös osztrák–magyar hadseregbe, az olasz frontra, a Piave menti kegyetlen harcok színhelyére került. A történet érdekessége, hogy a frontról értékes információkat küldött bátyjának, aki az osztrákellenes titkos mozgalomnak, az Edvard Beneš által szervezett ún. cseh Maffiának volt a tagja. A leveleket „Cukorgyári Levelek” fedőnév alatt írta egészen megbetegedéséig. A háborús viszályok azonban megviselték a gyenge fizikumú, szemüveges Rambouseket, egészen pontosan azonban nem tudjuk, hogy milyen betegséggel, sebesüléssel került a szombathelyi császári és királyi tartalékkórház osztályára, mint lábadozó. A háború után Horvátországban telepedett le, és mindenekelőtt nyelveket tanult: anyanyelvén kívül szerb-horvátul, arabul, héberül, németül és franciául tanult és tudott. 1920-ban a dél-szerbiai Pirot gimnáziumában rajztanári állást kapott, emellett a helyi szöveiskolában mintarajzot tanított. Ezt a sokirányú munkát és leterhelést nem bírta a törekény alkatú Rambousek, és 1921-ben – 31 éves korában – szívroham következtében halt meg.

Rambousek 1917-ben töltött néhány hetet a szombathelyi katonai kórházban, feltehetően tavasztól nyárig, esetleg kora őszig tartott lábadozása. Távozását a kórház ápolószemélyzete, orvosok, nővérek egyaránt igyekeztek késleltetni, mert kedves, szórakoztató egyénisége olyan derűt árasztott, amely nemcsak a gyógyítók munkáját könnyítette meg, de a súlyosabb betegek gyógyulását is. Összesen 50 rajzot, karikatúrát hagyott maga után Szombathelyen, amelyek alapján a hadikórház mindennapjaiba, a gyógyító-ápoló személyzet munkájába nyerünk betekintést, és – bár a humor görbe-tükörén át – a betegséggel, halállal, és a beavatkozás ellen minden eszközzel tiltakozó beteggel vívott közdelemmel ismerkedhetünk meg.

Az orvosi karikatúra műfaj gyökerei az európai kultúrákban a 17. századig nyúlnak vissza, komoly hagyományai vannak az olasz, francia és angol képzőművészetben, kultúrtörténetben. Neves képzőművészek rajzai állították pellengérré a tudós szerepben tetszelgő orvosokat, nevetség tárgyává téve a rettegését szélsőséges viselkedéssel leplező beteget, a külső szemlélő számára érthetetlen gyógyeljárásokat, a félelmet keltő eszközöket. A karikatúra műfaj igazi kiteljesedését a 19. században a folyóirat irodalom egyik jellegzetes kiadványtípusa, a vicclap segítette, valamint a litográfia technika elterjedése, amely az esztétikai élményt is tökéletesebbé tette.

A karikatúra művészi megfogalmazása lehet egészen szélsőségesen túlzó, amely szinte megsemmisíti az ábrázolt személyt, jelenséget, de lehet a „bárkivel megeshet” alapon elnéző, ám mégis a jellemző emberi gyarlóságokat, gyengeségeket kiemelő karikatúra. Rambousek rajzai ez utóbbi kategóriába tartoznak. Amiben még eltér az orvosi karikatúrák többségétől, hogy nem az orvos, hanem a beteg áll a középpontban, illetve az általuk megsemmisített betegség, a háború okozta nyomorúság. A végső üzenet optimista, mert azt sugallja, hogy mindez legyőzhető, túlélhető. Az orvosok és nővérek szerepét idealizálja, alakjukat némiképp heroizálja, hiszen minden lehetséges módon meggyógyítják a beteget.

Rambousek lábadozásának és a rajzok létrejöttének helyszíne a császári és királyi tartalékkórház VII. (szemészeti) osztálya, amelyet a szombathelyi polgári leányiskola épületében helyeztek el. A tanítást már 1914 őszén berekesztették és kórházi célokra rendezték be a termeket. A rajzokon ábrázolt bútorzat a megszokott, egyszerű, fehérre festett szekrényekből, ülő alkalmatosságokból, vizsgáló és műtőasztalokból állt, sem különösebb pazarlásra, sem a sebtében összeszedettségre nem utal, egyértelműen a szükséges praktikumot mutatja. Ismeretes, hogy milyen elképesztő mértékű volt a gyógyszer-, és a mindennapi élethez elengedhetetlen ellátmány (pl. kötszer, élelmiszer stb.) hiánya, a rajzok azonban nem ezt sugallják. A gyógyszeres szekrények megtömve vannak a különféle tégelyekkel, üvegekkel, dobozokkal, feliratuk alapján azonosíthatóak a korszakban ténylegesen alkalmazott medicinának. A korabeli feljegyzésekben említett hiányos táplálkozásra a csontsovánnyá fogyott betegek emlékeztetnek. Bár az osztály szemészeti osztályként szerepelt a nyilvántartásokban, minden egyéb belgyógyászati és sebészeti problémával foglalkoztak (legalább is a képek ezt támasztják alá): tüdőgyulladás, galandfereg, székrekedés, nikotinmérgezés, orrpolip, gyomormérgezés és hasvízkór, de megjelenik az orvosi karikatúrák kedvenc témája, a fogfájás és a foghúzás is. A szemészeti betegségekre és kezelésre csupán néhány rajz utal: szemvizsgálat, szemcseppentés, és a harctéri sérülésekre leginkább emlékeztető „háborzongató” rajz, amelyen a főorvos és a műtőszolga roskadozó tálcányi eltávolított szemgolyó társaságában látható, sőt a rajz legszembeütőbb részén egy hatalmas vödört is megörökített a rajzoló, hasonló tartalommal. (Érdemes hozzáfűzni, hogy a háborús sérülések legnagyobb hányada ténylegesen a fejen keletkezett sebesülés volt, így a szomorú realitással magyarázható a szemsérülések eltúlzott megjelenítése.)

A rajzok állandó szereplői az orvosok, ápolók, nővérek jól azonosíthatóak, ugyanis a rajzok első tulajdonosa – Pápai Hugo, az egykori tartalékkórház főorvosa – a figurák mellé odaírta a neveket. Ez – összehasonlítva a hadikórház megmaradt nyilvántartásaival – pontos meghatározást tett lehetővé a gyógyító személyzetet illetően.

Rambousek – mintegy hálája jeleként – Pápai Hugó főorvosnak ajándékozta a színezett tusrajzokat, tőle került dr. Schmidt Lajoshoz (1903–1975), a neves műgyűjtő orvoshoz, feltehetően az 1930-as évek elején. A fiatal szombathelyi orvos szenvedélyes gyűjtőként szisztematikusan összegyűjtötte a világháború éveiből megmaradt tárgyi anyagot, köztük a hadiorvoslásra, Szombathely hadikórházaira vonatkozó emlékeket is. Mindezt egy nagy visszhangot kiváltó kiállítás keretében tárta a nagyközönség elé 1936-ban. A tárlat fontos részét képezte az akkor még teljes – 50 rajzból álló – karikatúra anyag. Napjainkban már csak 38 rajzot őriz ebből a kollekciónak a szombathelyi Schmidt Múzeum. A múzeum 2015/2016-ban rendezett *Hadisebesüléstől a gyógyulásig* című időszaki kiállítása nyolcvan esztendővel az első bemutatás után ismét a nagyközönség elé tárta a különleges rajzkollekción.

A Keppel Csilla történész-muzeológus által összeállított kiadványból – a szombathelyi levéltári, helytörténeti, kórháztörténeti anyagra támaszkodva – megismerhetjük a világháborús hadikórházak működését, a gyógyító személyzetet: orvosokat, ápolókat, önkéntes segítőket, a háború idején végzett tevékenységüket, életútjuk további alakulását. A közreadott 38 rajzhoz magyarázó szöveget is csatolt a szerző.

A kiadvány összességében, tartalmában túlmegegy a megszokott kiállítási katalógusokon. A nyomdai munka eredményeként az illusztrációs anyag tökéletes esztétikai élményt nyújt.

A kötet megjelenését az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatta.

(Keppel Csilla: Hadisebesültek görbe tükörben. Bořivoj Rambousek első világháborús karikatúrái. Szombathely, Savaria Múzeum, 2016, 110 p., illusztrált.)

Beat Bumbacher

A brit királyi dinasztia nevet cserél

Az első világháború alatt a brit uralkodócsalád a közvélemény nyomására kénytelen volt új nevet választani. Az addigi németes hangzása miatt elfogadhatatlanná vált.

1917. július 17-én V. György király végül engedett a politika és a közvélemény nyomásának. A brit királyi ház ezentúl Windsor névre fog hallgatni nyugat-londoni kastélya után, amelynek eredete a 14. századra megy vissza. Az eddigi Szász–Coburg–Gotha név (könnyen angolosított „Saxe–Coburg–Gotha” formájában) nem volt már többé szalonképes a szigetországban az első világháború közepette, a felfokozott hangulat miatt.

A Németországgal szembeni ellenségesség túlzottan uralta az angol közvéleményt, semhogy egyáltalán elképzelhető lett volna egy német név a brit királyi ház számára, mialatt Észak-Franciaországban brit katonák ezrével haltak meg naponta a német seregek elleni küzdelemben, és három éve folyt már kilátástalanul az öldöklés.

A német nemesi család utáni elnevezés – melynek eredete egyébként a mai német államok, Tübingia és Bajorország területén lévő kis részre nyúlik vissza – sem túl régóta használatos: mivel a név Viktória királynő férjétől (a „hitveshercegtől”) származott, aki a Szász–Coburg–Gothai-házból került ki, és akihez 1840-ben ment feleségül a brit uralkodó.

Mindenesetre ez nem volt az első alkalom, hogy német nemesi névvel illettek egy brit dinasztíát: már a 18. század elején egy bonyolult örökösödési folyamat révén a braunschweigi választófejedelem ült az angol trónra. Utódjai alkották a Hannover-

házat, amelyből Viktória királynő koráig kerültek ki az uralkodók.

A származás effajta megjelölései nem bírtak túl nagy jelentőséggel annak a ténynek köszönhetően, hogy az európai fejedelemségek évszázadok óta rokonsági viszonyban álltak egymással a házasságok révén. Így például II. Frigyes császár Viktória királynő egyik lányának fia volt – ennek a lánynak pedig megint csak német volt az apja. Emiatt a nemzeti hovatartozás amúgy is nehezen meghatározható fogalom volt e főnemesi réteg számára.

Rokonszenv az ősellenség iránt?

Az első világháború idején féktelenné vált nacionalizmus korában erre többé már nem lehetett tekintettel lenni. V. György király német rokonsága miatt került veszélybe: felmerülhetett a gyanú, hogy a királyi ház külföldi befolyás alatt áll, illetve hogy rokonszenvet táplál az Északi-tenger túloldalán lévő ősellenség iránt. A gyors átnevezéssel ezeket a gyanúsításokat igyekezett elkerülni.

Németországban, ahol az első világháborúban a nagy-britanniai németellenes hangulat fordítottjaként a propaganda gyűlöletet szított minden ellen, ami angol („Isten büntesse Angliát!”), Vilmos császár gunyorosan reagált londoni unokatestvére uralkodóházának új nevére: azt javasolta, hogy megtorlásként Shakespeare *A windsori víg nők* című darabját a német színpadokon a jövőben már csak „*A szász–coburg–gothai víg nők*” címmel adhassák elő.

(*Neue Zürcher Zeitung*)

1 „Gott strafe England! / Er strafe es!” – „Isten büntesse Angliát!” / „Megbünteti!”: a „Dicsértessék”-re emlékeztető, elterjedt német köszönési forma az első világháborús időkből.

Timur Kuran²

Örökké tartó egyenlőtlenség? – Az újraelosztás erőszakkal teli története

Walter Scheidel: *Az egyenlőség útja (The Great Leveler)*, Princetown University Press, 2017, 528 oldal) című könyvének recenziója

A második világháború szétzúzta Németország és Japán gazdasági szerkezetét. A földdel tette egyenlővé gyáraikat, romhalmazzá változtatta pályaudvaraikat, és elpusztította kikötőiket. A rákövetkező évtizedekben azonban valami rejtélyes dolog történt: Japán és Németország gazdasága gyorsabban fejlődött az Egyesült Államokénál, az Egyesült Királyságénál és Franciaországénál. Miért tudtak a legyőzöttek jobban teljesíteni, mint a győztesek?

Mancur Olson közgazdász az 1982-ben megjelent, *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása* című könyvében a következő kijelentéssel válaszolja meg a kérdést: a tengelyhatalmak nemhogy gazdaságilag hátrányba kerültek volna a katasztrófális vereség miatt; ez utóbbi inkább ténylegesen hasznukra vált, mivel teret nyitott a verseny és a megújulás számára. Olson megfigyelése szerint a háború Németországban és Japánban egyaránt szétrobbantotta a különleges érdekcsoportokat, köztük a gazdasági kartelleket, a szakszervezeteket és a szakmai szervezeteket. Eltűntek a színről Németország pártjai és Japán családi kézben levő konglomerátumai: fennmaradt viszont az Egyesült Államokban a U.S. Teamsters szakszervezet, az Egyesült Királyságban a Society of Engineers, a mérnökök szakmai testülete, illetve Franciaországban a Fédération des industries du bâtiment nevű építőipari szövetség. Egy nemzedéknyi idővel a háború után, Nyugat-Németországban a szakmai egyesületeknek csak egynegyede nyúlt vissza a háború előtti időkhöz, míg az Egyesült Királyságban ezek fele teljes egészében tovább működött. Olson megállapításai nyugtalanítóan hatottak: politikailag stabil országokban befolyásos üzleti érdekcsoportok

szűk körei öncélú politikájukkal visszafogják a gazdasági növekedést, és csak egy súlyosabb katonai vereség vagy egy rettenetes forradalom tud ismét hatékonyságot eredményezni.

Olson idejében kevés közgazdászt foglalkoztatott a gazdasági egyenlőtlenség a fejlett országokban; akkoriban a munkanélküliség és a lanyhuló beruházások jelentették a problémát. Amennyiben a szakértők figyeltek az országokon belüli egyenlőtlenségre, akkor ezt az akkori iparosítással összefüggésben tették azokon a helyeken, ahol a szegény falvakból a gazdagabb nagyvárosokba áramlás felerősítette a jövedelemegyenlőtlenséget. Az egyenlőtlenséget azonban még ott is a fejlődés átmeneti mellékhatásának tekintették; Simon Kuznets Nobel-díjas közgazdász azt állította, hogy ez majd eltűnik a modernizációval.

Ha Olson közelebbről megvizsgálta volna az egyenlőtlenséget, feltűnt volna neki, hogy a második világháborúnak két másik különös gazdasági következménye is volt. Először is, a pusztítás miatt az egyenlőtlenség – nemcsak a vesztes, hanem a győztes és a semleges országokban is csökkent. Másodsor, ez a csökkenés csak ideig-óráig tartott. Az 1970-es évek táján a fejlett gazdaságok között egyre inkább kezdtek megmutatkozni az egyenlőtlenségek, ellentmondván Kuznets ünnepelemelméletének.

Ilyen és effajta rejtélyek állnak Walter Scheidel történész lebilincselő új könyvének, *Az egyenlőség útjának* középpontjában. Scheidel azzal az elmélettel áll elő, hogy amióta a takarmánytermesztés nyomán felvirágzott a mezőgazdaság, teljesen természetessé vált a nagymértékű és növekvő egyenlőtlenség a politikailag kiegyensúlyozott és gazdaságilag működő országokban. Állítása szerint az egyetlen dolog, ami ez ellen hatott, csakis valamilyen súlyos megrázkódtatás volt – egy a második világháborúhoz hasonló konfliktus vagy esetleg egy forradalom, egy állam bukása vagy egy hatalmas járvány. Minden egyes ilyen csapás után, írja, „kisebbségre lett a gazdagok és a nincstelenek közti szakadék, néha igen látványos módon”. Sajnos, az utóhatás mindig rövid életű volt, és a stabilitás helyreállítása a növekvő egyenlőtlenség új korszakát eredményezte.

2 Timur Kuran: török származású amerikai közgazdász, politológus és iszlámszakértő.

Napjainkban jelentős mértékben csökkent a súlyos megrázkódtatások kockázata. A nukleáris elrettentés elképzelhetetlenné teszi a nagyhatalmak közti háborút; a kommunizmus hanyatlása után hihetetlennek tűnik, hogy forradalmak útján valósuljon meg az újraelosztás; a tekintélyes kormányzati intézmények elejét veszik még a lehetőségnek is, hogy a világ fejlett részén összeomljanak az államok; a modern orvostudomány pedig kordában tartja a járványokat. Bármennyire is üdvösek lennének effajta változások – tudjuk meg Scheideltől –, „komoly kétségeket ébresztenek afelől, hogy ez járható út-e a jövőben a viszonyok kiegyenlítésére”. Úgy gondolja, hogy a belátható jövőben a gazdasági egyenlőtlenség csak növekedni fog.

Az egyenlőség útja című könyvnek meg kellene kongatnia a vészharangokat. Scheidel joggal fordul a világ élén állókhoz, hogy találják meg az esélyegyenlőség módjait, még mielőtt a vezető nélküli autók, az eladó nélkül működő boltok és más műszaki vívmányok elvégzik ezt a feladatot. Az általa felidézett véres történelem azt sugallja, hogy az egyenlőtlenség leküzdése nem lesz könnyű feladat, még a legkedvezőbb körülmények közt sem. A szerző ugyanakkor el is túlozza álláspontját; okkal feltételezhető, hogy a társadalmak egy súlyos következményekkel járó katasztrófa nélkül is meg tudnak újulni.

Az egyenlőtlenség végigvonult a történelmen

A szerző – civilizációkon és korszakokon áthaladva – példák sorát hozza a növekvő egyenlőtlenség korszakaira: ezeket katasztrófális események fémjelezték, amelyek igen gyorsan egyenletesebbé tették a jövedelmek és a javak szétosztását. Lélegzetelállító a bizonyítékok sora. Scheidel Kr. e. 6000 és 4000 között követi nyomon a gazdagság szétosztását a testi jólét olyan jelei alapján, mint például a csontváz magassága és a fogászati elváltozások gyakorisága; árulkodók lehetnek a hivalkodó fogyasztás jelei, mint például a pazar temetések; továbbá a templomokhoz hasonló, rögzült hierarchiákat őrző bizonyítékok. A Római Birodalomban uralkodó egyenlőtlenséget a magas állású hivatalnokok és a befolyásos családok vagyonának számbavételével becsli meg az akkori

népszámlálások adatai alapján. Az Oszmán Birodalommal kapcsolatban ugyanezért a javadalom-birtokokról és a hivatalos elkobzásokról készült nyilvántartásokhoz fordult. A modern kor előtti Kínában a gazdagság különböző helyeken való összpontosulásáról a – csak a gazdagok által megengedhető – sírfeliratok számának változása tanuskodott az idők folyamán. A különböző korszakok és térségek szakértői minden bizonnyal belekötnek majd Scheidel némely feltételezésébe, következtetésébe és számításába. Ennek ellenére a józan eszű olvasónak sikerül meggyőződnie arról, hogy a világon az egyenlőtlenség hol felerősödött, hol enyhült az idők folyamán.

A szerző az egyenlőtlenség okaira is megpróbál magyarázatot adni. Thomas Piketty, szinte bestsellernek számító *A tőke a 21. században (Le Capital au XXIe siècle)* című könyvében úgy válaszolja meg a kérdést, hogy a tőkemegtérülési mutató általában meghaladja a gazdasági mutatót, és ennek eredményeként a vagyonosabbak még gazdagabbak lesznek a többi embernél. Scheidel elfogadja ezt a működési elvet, de újabbakkal egészíti ki. Ezek közül a legalapvetőbb a zsákmányszerzés. Mostanáig a mesés gazdagsághoz jutás egyetlen módja az volt, hogy megszereztük mások munkájának gyümölcsét. Ravasz emberek magukhoz ragadták a hatalmat, és aztán gazdagságot harácsoltak össze adók kivetésével, kisajátítással, embertársaik rabszolgaságba döntése és területek meghódítása által. Ezenkívül kisajátították a jövedelmező gazdasági ágazatokat, főként saját maguk, rokonaik és barátaik számára. Ennek a hatalomnak a gyakorlásához – és megőrzéséhez – egy olyan katonaság fenntartására volt szükség, amely képes volt a lázadók elnyomására, és maga is alkalmas volt a további zsákmányszerzésre. Az ókori Rómában, írja Scheidel, „a parancsnokok teljhatalmat élveztek a hadizsákmány felett, és ők döntötték el, hogyan osszák fel azt katonáik, tisztjeik és az uralkodó elitből származó segédtisztjeik, az államkincstár és saját maguk között”.

Napjaink világában az önkényállamok – élükön egy-egy uralkodó csoporttal – szintén erőszakos úton őrzik meg hatalmukat és hal-

mozzák fel óriási gazdagságukat; gondoljunk csak Kínára, Egyiptomra, Oroszországra és Szaúd-Arábiára. Ezek annyiban különböznek a modern kor előtti államoktól, hogy óriás magáncégekkel osztoznak a hatalmon. A régi Kínában nem volt az Alibabához fogható e-kereskedelmi társaság, és az ősi Egyiptomban sem létezett olyan intézmény, mint a Bank of Alexandria (ma Alexbank), amely az ország egyik legnagyobb pénzintézete. Az ilyen társaságok tulajdonosai közt milliárdosok vannak, akik anélkül lettek gazdagok, hogy erőszakra támaszkodtak volna (vagy legalábbis annak közvetlen formájára nem, hiszen támogathatják az erőszakot közvetve az elnyomó államnak befizetett adók révén). Scheidel lebecsüli azt a szerepet, amelyet a modern önkényállamokban játszanak a magáncégek az egyenlőtlenség kialakításában és fenntartásában – ez a tévedés arra készteti, hogy indokolatlanul borúlátó előrejelzéseket tegyen a jövővel kapcsolatban.

Az óriásvállalatok szintén rendkívül fontos szerepet játszanak a fejlett demokráciákban. Ezekben az országokban a katonaság és a rendőrség működését jelentős mértékben korlátozzák a különböző intézmények, a politikusoknak pedig meg kell őrizniük széleskörű támogatottságukat, hogy hatalmon maradhassanak. Az egy dolog azonban, hogy az állampolgároknak joguk van a korrupt köztisztviselők lecseréléséhez, és egészen más dolog, hogy ténylegesen élhetnek-e ezzel a jogukkal. Az Egyesült Államok adórendszerében bőven akadnak kiskapuk, amelyek az amerikaiak leggazdagabb 0,1 százalékának kedveznek, a fennmaradó 99,9 százalék azonban a szavazóurnákba leadott voksaik révén hatékonyan hozzájárult a kiváltságok fennmaradásához. Felismervén ezt a furcsaságot, Scheidel arra következtet, hogy a szavazók szembemennek saját érdekeikkel az elit réteg hatalma miatt. Így tovább nő az egyenlőtlenség társadalmi ollója – míg egy újabb sokk hullám összébbr nem csukja.

Ha megbomlik az egyenlőtlenség

A második világháború csökkentette az egyenlőtlenséget főként azért, hogy megsemmisültek az olyan – aránytalan mértékben – a gazda-

gokhoz tartozó vagyontárgyak, mint például a gyárak és az irodaépületek. Scheidel könyvéből kiderül, hogy Japán fizikai tőkeállományának egynegyede pusztult el a háború alatt, beleértve kereskedelmi flottájának négyötödét és vegyi üzeminek legalább felét. Bár Franciaország a győztes oldalon állt, tőkeállományának kétharmada vált semmivé. A háború elsorvasztotta a részvényekhez és kötvényekhez hasonló pénzeszközöket, és szinte mindenütt elérte a megmaradt bérelhető ingatlanokat. A gazdagok nagyobb részét vesztették el vagyosuknak, mint a lakosság többi része mind a győztes, mind a vesztes országokban.

De nemcsak a világegés nyomán enyhült az egyenlőtlenség; hozzájárultak ehhez a progresszív adók is, amelyeket a kormányok vetettek ki a háborús költségek finanszírozására. Az Egyesült Államokban például a háború alatt a jövedelemadó felső kulcsa elérte a 94 százalékot, az ingatlanadó pedig 77 százalékra emelkedett. Következésképpen a keresők felső egy százalékának tiszta jövedelme egynegyedével csökkent, még annak ellenére is, hogy közben nőttek az alacsony bérek.

A háború által megkövetelt tömeges mozgósításnak szintén döntő szerepe volt. Japán férfilakosságának közel egynegyede teljesített hadiszolgálatot, és – bár ez az arány a legtöbb országban alacsonyabb volt – történelmi mércével mérve sehol sem lehetett kevésnek nevezni a sorállomány létszámát. A háború alatt és után a veteránok és családjaik számára választókerületeket alakítottak ki, amelyek kiemelten részesedhettek az újjáépítés során megteremtett gazdagságban. Az Egyesült Államokban a Legfelsőbb Bíróság 1944-ben eltörölte a kizárólag fehér szavazók számára rendezett előválasztásokat, kétségkívül részben azért, mert a közvélemény nem nézte jó szemmel – a háborúból a részüket szintén kivéve – afroamerikaiak kizárását. Franciaország, Olaszország és Japán egyaránt bevezették az általános választójogot 1944 és 1946 között. A háborús törekvések kedveztek a szakszervezetek létrejöttének is, amelyek féken tartották az egyre erősödő egyenlőtlenséget azért, hogy kollektív érdekérvényesítő képességgel ruház-

ták fel a dolgozókat, a kormányokat pedig kedvezőbb hatású foglalkoztatáspolitikára bírták rá. Ily módon a tömegpusztítás céljából történő nagyszabású mozgósítás tömeges gazdasági kiegyenlítődéshez vezetett.

Ezt a logikát követve a hivatásos katonákkal vívott modern háborúknak nem valószínű, hogy hasonló hatása lenne. Vegyük például az afganisztáni és az iraki háborút: bár néhány amerikai veterán siralmas állapotban tért vissza a konfliktusok színhelyéről, túl kevesen voltak ahhoz, hogy tartósan magukra irányíthassák a figyelmet, és kevés amerikai állampolgár érzi úgy, hogy önként katonának álló honfitársaiknak jelentősebb vagyoni támogatásban kellene részesülniük.

A forradalmak – világít rá a könyv – sokban hasonlítanak a háborúkhöz, amikor újraelosztásra kerül a sor: csak annyiban teszik lehetővé a forrásokhoz való egyenlő hozzáférést, amennyiben erőszakkal járnak. Az Oroszországot 1917-ben megrengető és a Kínában 1945-ben kirobbanó kommunista forradalmak rendkívül sok vérontással jártak. Alig pár éven belül a forradalmárok felszámolták a föld magántulajdonát, államosították szinte az összes üzleti vállalkozást, és tömeges deportálások, bebörtönzések és kivégzések útján pusztították el az uralkodó réteget. Mindez lényeges mértékű anyagi kiegyenlítődést hozott. Nem mondható el ugyanez a viszonylag vértelen forradalmakról, amelyeknek sokkal kisebb a gazdasági kihatásuk. Például, az 1910-ben kezdődő mexikói forradalomban ugyan újraosztották a földek egy részét, ez a folyamat hat évtizedet vett igénybe, és a kiosztott parcellák általában silány minőségűek voltak. A forradalmárok túlzottan kesztyűs kézzel bántak az elit réteggel, ezért az fennmaradt, gyorsan újjászerveződött, majd elégtelen módon hajtotta végre a reformokat. Rövid időn belül kifejtett tömeges erőszak nélkül – vonja le Scheidel a következtetést – lehetetlen a javak elosztásának jelentős megváltoztatása vagy az esélyegyenlőség megteremtése a gazdasági lehetőségek tekintetében.

Scheidel kétli, hogy léteznének nagyobb egyenlőséghez vezető, fokozatosságon és közös megegyezésen alapuló, békés utak. Azt gondolnánk, hogy az iskolázottság csökkenti

a különbségeket a szegényeknek adott azon lehetőség által, hogy szüleiknél magasabb társadalmi pozícióba emelkedjenek. Scheidel azonban rámutat, hogy a posztindusztriális gazdaságokban az elit iskolák aránytalanul szolgálják a társadalmi-gazdasági előnyöket élvező szülők gyerekeinek érdekeit, a „válogatott alapon történő házasodás” pedig – vagyis az a tendencia, hogy hasonló társadalmi állású kortársainkkal kötünk házasságot – tovább növeli az ebből adódó egyenlőtlenségeket. Hasonlóan, azt várnánk, hogy a pénzügyi válságok szintén fékezőerőként hatnak a gazdagság felhalmozódására, mivel rendszerint a leggazdagabbakat sújtják a legkeményebb formában. Ezek a csapások azonban csak ideig-óráig vannak rossz hatással az elit réteg vagyonára. Az 1929-es tőzsdekrach, amelynek során számtalan hatalmas vagyon vált semmivé, kivétel volt a szabály alól. A 2008-as válság – amelyet a legtöbb gazdag befektető alig pár éven belül kihevert – sokkal jellemzőbb példa erre.

Scheidel azon a véleményen van, hogy a demokratikus folyamatokra sem számíthatunk az egyenlőtlenség leküzdése szempontjából. Még azokban az országokban is ritkán látni alulról szerveződő, újraelosztást támogató koalíciókat, ahol szabadon és tisztességes módon zajlanak a választások. A szegényeknek valahogy nem sikerül olyan politikai vezetők köré csoportosulniuk, akik az egyenlőség jelszavát tűzik zászlajukra. Scheidel nemigen bocsátkozik részletekbe az okokat illetően, de a probléma nagyrészt az összehangolás hiányából ered. A kollektív cselekvés elmélete szerint (melynek történetesen Olson a népszerűsítője) minél nagyobb a szövetség, annál nehezebb a megszervezése. Ez azt jelenti, hogy pusztán a sokaság miatt, az alsó 50 százalék mindíg sokkal nehezebben fog egy közös cél érdekében megmozdulni, mint a felső 0,1 százalék. Itt nemcsak arról van szó, hogy nagy csoportokban többen vannak az előnyöket élvező kívülállók; még a csoporton belül a prioritások is sokkal változatosabbak lehetnek. A legtöbb amerikai egyetért az oktatási reform szükségességével, de reménytelen, hogy a többség megegyezésre jusson a részletekben.

A reformok másik akadályja pedig azokban a törekvésekben rejlik, hogy elkedvetlenítsék az alsó 50 százalékot a cselekvéstől. Az uralkodó elit tagjai világszerte olyan ideológiákat népszerűsítene, amelyek a szegényebb rétegek figyelmét az olyan nem gazdasági jellegű kérdésekre összpontosítják, mint például a kultúra, a nemzetiségi ügyek és a vallás. Továbbá összeesküvés-elméleteket terjesztenek, melyek – valóságos vagy képzeletbeli – gonosztevők számlájára írják a régóta fennálló egyenlőtlenségeket. A ma populista politikusai – jobb- és baloldalon egyaránt – bizonyos csoportokat tüntetnek fel bűnbaknak, így terelvé el a figyelmet a gazdasági egyenlőtlenség valódi okairól. Donald Trump amerikai elnök és a franciaországi Marine Le Pen számára ezek a bevándorlók; Bernie Sanders amerikai szenátor és Jean-Luc Mélenchon francia radikális baloldali politikus szemében pedig a nagyvállalatok. Még a populizmustól elhatárolódó elitréteg is igyekszik elvonni a figyelmet az igazi problémákról. Sok amerikai tudós például olyan pozitív diszkrimináció híve, amely a leggazdagabb kisebbségnek igyekszik kedvezni, és nem igazán változtat a fennálló egyenlőtlenségen. Tekintettel mindezekre a reformok útjába gördített akadályokra, igen megalapozottnak érezhetjük Scheidel pesszimizmusát.

Béke és egyenlőség?

Scheidel saját felfogása szerint is van ok a reményre: mint könyvéből kiderül, néhány ország megtalálta a módját annak, hogy katasztrófa nélkül csökkentse az egyenlőtlenséget. Az 1950-es években – tudósít a szerző – Dél-Korea földosztásba fogott, hogy lecsilapítsa a parasztokat és elvegye a kedvüket a kommunista Észak-Koreával való szövetekezéstől. Ugyanebben az időszakban Tajvan, a szárazföldi Kína támadásától félvén, hasonló reformokat vezetett be a hazai támogatói tábor megszilárdítására. Ily módon mindkét helyen sikerült békés körülmények között előmozdítani az egyenlőség ügyét, azért, hogy elejét vegyék az erőszaknak, amely sokkal többet került volna az elit réteg számára. Scheidel azzal magyarázza ezeket az eseteket, hogy a

második világháború és a koreai háború felhatalmazást adott a tömegeknek a cselekvésre, és rugalmasabbá tette a társadalmak felső rétegeit. Még azt is megállapítja, hogy a mezopotámiai uralkodók Kr. e. 2400 és 1600 között ismételtén adósságcsökkentéshez folyamodtak, hogy megakadályozzák az esetleges bizonytalanság kialakulását. Bár ezek a rejtett intézkedések nem tettek semmit annak érdekében, hogy visszabilentsék az egyenlőséget társadalmilag, sikerült kordában tartaniuk a gazdasági különbségeket.

Scheidel megemlíthette volna az Oszmán Birodalom tanulságos esetét. A tizennegyedik századtól kezdve az oszmán szultánok rendszeresen megfosztották birtokaiktól és vagyonuktól alattvalóikat, ideértve a kereskedőket, katonákat és állami tisztviselőket is. A birodalom virágkorában, a tizenhatodik században elképzelhetetlen lett volna ennek a kiváltságoknak az eltörlése. Azonban Európának – a tizennyolcadik század végén kezdődő – gazdasági, műszaki és katonai felemelkedése aggodalmat keltett a szultáni udvarban: e kiváltságukhoz való ragaszkodás visszafogja majd a gazdasági növekedést, elszakadási törekvéseket indít el, és előkészíti a terepet az idegen megszállóknak. Így aztán 1839-ben I. Abdul-Medzsid oszmán szultán feladta ezt a privilégiumot több másikkal együtt, amelyeket évszázadokon át élveztek az oszmán uralkodó réteg tagjai. Néhány évre rá megreformálta az igazságszolgáltatás rendszerét: vallási hovatartozástól függetlenül, mindenki számára elérhető világi bíróságokat állított fel az iszlám bíróságok alternatívájaként, mely utóbbiak a köznép és a nem muszlim hitűek hátrányos megkülönböztetése által már régóta csak fokozták a társadalmi egyenlőtlenséget.

Valamennyi fenti esetben a rögzült kiváltságok kedvezményezettjei – felismervén, hogy Damoklész kardja lebeg a fejük felett – a reformok végrehajtása mellett döntöttek. A mai populista nyomás még nem jelent komoly veszélyt a leggazdagabbak vagyona számára. Ha azonban beigazolódnak Scheidel előrejelzései az egyre növekvő egyenlőtlenségről, változás következhet be. Ennek az is előidézője lehet

például, ha az újraelosztás radikális hívei átveszik a hatalmat valamelyik G-7 országban. Ezen a ponton az uralkodó réteg politikai szövetségeket köthet, hogy fentről indítson el – jelenleg teljesen valószínűtlennek tűnő – reformokat. A béke és nyugalom idején ugyanis, mint ahogy Olson felismerte a *Nemzetek fel-emelkedése és hanyatlása* című művében, az elit réteg saját érdekeit szolgáló szövetségekre lép gazdagsága növelése érdekében. Ha fennáll annak a veszélye, hogy mindenkiket elvesztik, ugyanígy cselekedhetnek, csakhogy elkerüljenek egy még drasztikusabb újraelosztást.

Mint bármilyen együttes fellépés alkalmával, akadályt jelenthetnek a potyautasok. A legegységgazdagabbak dönthetnek úgy, hogy más tehetősek nyakába varrják az egyenlőtlenség mérséklésével járó terheket, mint például egy új két-párti koalíció létrehozását; ha azonban túl sok potyautas lenne, nemigen érnék el céljukat az erre irányuló erőfeszítések. Mégis, a növekvő egyenlőtlenség jellegénél fogva inkább együttműködésre serkent: minél nagyobb gazdagság összpontosul a csúcson, annál kisebb azok száma, akiket szervezett formában kell mozgósítani az egyenlőtlenség megszüntetése érdekében. Ma az Egyesült Államokban alig vannak száznál többen a multimilliárdosok – azok az emberek, akiknek 11 számjegyű tiszta jövedelme van; ha ezeknek csak a fele összefogna, és egy – az ingatlanadó növelését célzó – politikai tömböt alkotna az oktatási esélyegyenlőség érdekében, valószínűleg szárnya kapnának ezek a törekvések.

Van még egy ok, ami csökkentheti borúlátásunkat; ez pedig szorosan kapcsolódik az egyenlőtlenség különböző típusainak viszonylag szembeszökő jellegéhez. *Az egyenlőség útja* az országokon belüli egyenlőtlenségre összpontosít, és kevés figyelmet szentel az országok közti válfajának. Ugyanakkor az utóbbi egyre fontosabbá válik az emberi boldogság szempontjából. Éppúgy, ahogy a tömegközlekedés nyilvánvalóvá tette az országok közti különbségeket azok számára, akiknek koordinátái korábban saját helyi közösségükre korlátozódtak, az internet is hasonló módon felerősíti ezeket. Ma a kínaiak, egyiptomiak és mexikóiak számára többet jelent az, hogy

általában véve szegényebbek az amerikaiaknál, mint nagyszüleik idejében. A technika, amely a fejlődő országok lakóinak szorosabb kapcsolatot biztosít a fejlett világgal – a videocevegéstől az online egyetemek platformjaiig – még inkább érezhetővé teszi ezeket a különbségeket; ezáltal háttérbe szorul a Scheidel által hangsúlyozott országokon belüli egyenlőtlenség.

A jó hír az, hogy a világméretű egyenlőtlenség látványos mértékben csökkent a második világháború óta, még akkor is, ha egyes országokon belül halmozódtak fel a pénzeszközök és az anyagi javak. Mivel a gazdaságilag elmaradottabb országok gyorsabban fejlődtek, mint a fejlett országok – ez nagyrészt a fejlett országokban megszűnő kereskedelmi korlátozásoknak tudható be – csökkent a különböző országok közti szakadék. Még 1975-ben is bolygónk népességének fele a mai, napi 1,90 dolláros (kb. 500 forintnyi) szegénységi küszöb alatt élt, mely a Világbank szerint mélyszegénységnek tekinthető. Ez az arány mára tíz százalékra esett vissza. Azok az országok, amelyek csak néhány éve léptek az iparosodás korai szakaszába – Indiától és Malajziától Chiléig és Mexikóig – ma csúcstechnológiai árukat exportálnak. Ha Scheidel könyvének elolvasása után esetleg kétségbe esnénk a világ jelen állapota miatt, ezek a nagyszabású és gyors átalakulások – melyek egy figyelemre méltóan békés korszak gyümölcsei – mindenképpen reménnyel kell, hogy eltöltsenek bennünket.

(Foreign Affairs)

Malia Wollan

A tenyérjósítás művészete

„Ha valakinek ránézünk a kezére, rögtön megláthatjuk a jellemét” – mondja Mark Seltman, aki már negyven éve foglalkozik tenyérjósítással, legfőképpen céges rendezvényeken és bulikon a New York-i Manhattanben. Kérjük meg az embereket, hogy emeljék fel mindkét kezüket, tenyerükkel közel a szemünkhöz. Leginkább a domináns kézre kell összpontosítanunk.

Figyeljük meg a formákat, az arányokat és a színeket. A tenyérredők valószínűleg mindenkinél egyediek, hasonlóan az ujjlenyomatokhoz.

A kéz tapintása is fontos, de mindig kérdezzük meg, mielőtt megérintjük valakinek a kezét, nehogy illetlennek tűnjünk vagy kényelmetlenséget okozunk. Mielőtt véleményt mondanánk, szánjunk pár percet a tenyerünkbe fogott kéz tanulmányozására. Segítségünkre lehet, ha van nálunk egy nagyító és egy kis vonalzó. Semminek sem szabad elkerülnie ilyenkor a figyelmünket; még a sebhelyek és a manikűrözés is jelentéssel bírnak.

A tenyérolvasás több ezer éves gyakorlata Indiába, a védikus korszakba nyúlik vissza. Művészetét alapos és mélyreható olvasással sajátíthatjuk el. („A tenyérjáról szóló irodalom nagy része silány minőségű” – árulja el Seltman.) Tanulmányozzuk a kezek négy típusát: intuitív (hosszúkas tenyér, rövid ujjak); gyakorlatias (négyszögletes tenyér, rövid ujjak); gondolkodó (négyszögletes tenyér, hosszú ujjak); és érzelmi típus (hosszúkas tenyér, hosszú ujjak). Próbáljuk megtalálni a három alapvető vonalat: a szívvonalat, a fejevonalat és az élelvonalat. Ha bizonytalanok vagyunk, tegyünk fel kérdéseket; kételyek esetén beszél-

jünk a munkáról és a szerelemről. „Az embereket minden másnál jobban érdeklik a kapcsolatok és a szakmai sikerek” – állítja Seltman.

Bár az emberek felkérnek bennünket rá, egy tenyérjárósnak soha nem szabad betegségek diagnosztizálásába bocsátkoznia, vagy megjósolnia valakinek a halálát. Amikor ügyfelei arról kérdezik Seltmant, hogy mennyi ideig fognak élni, ő azt a kiterő választ adja, hogy a kezek egy élet minőségéről, nem pedig mennyiségéről tanúskodnak.

Abban a pillanatban, ahogy az emberek kitérnek előttünk a tenyerünket, bizonyos hatalommal ruháznak fel bennünket. „Azt hiszik, többet tudunk, mint amennyit valójában – mondja Seltman. – Olyan dolgokat árulnak el, amelyeket a saját pszichológusunknak sem mondanának el.” Nem engedhetjük, hogy mindez a fejünkbe szálljon. Közöljünk mindent, amit tenyérvonalaikban és széttárt ujjainkban látunk – őszintén, óvatosan és ítélkezés nélkül. Az ember lelkiileg sérülékeny állatfajta. „Nem szabad elvenni tőle a reményt – zárja gondolatait a tenyérjáró – Olyasmint kell mondanunk, amittől növekedhet és kiteljesedhet, elégedettebbé válhat, és jobban megtalálhatja önmagát.”

(*The New York Times Magazine*)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Dr. Bándy Katalin PhD egyetemi oktató, Győr
Bazsa György professor emeritus, Debreceni Egyetem

Bódis József egyetemi tanár, rektor, Pécsi Tudományegyetem

Dr. Fehér Zoltán ny. c. főisk. tanár, helytörténeti kutató, néprajzi gyűjtő, Bátya

Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest

Kapronczay Katalin orvostörténész, könyvtáros, Budapest

Maróti Andor ny. címzetes egyetemi tanár, ELTE PPK, Budapest

Mihályi Péter, a Budapesti Corvinus Egyetem közgazdász professzora

Nagy Marianna tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE ÁJK, Budapest

Patkós András emeritus egyetemi tanár (ELTE Atomfizikai Tanszék, Budapest), az MTA tagja
Solymári Dániel publicista, ismeretterjesztő, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat nemzetközi fejlesztésekért és migrációért felelős vezetője, Budapest

Takács Máttyás nemzetközi tanulmányok szakértő, Győr

Turbucz Péter levéltáros, MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc

Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnöke, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tiszteletbeli elnöke

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2018. február LXI. évfolyam 2. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 **Nemzeti
Tehetség Program**

Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Tókéczki László

Főszerkesztő-helyettes
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Kiss Zsuzsanna

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@telc.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

valóság

A TARTALOMBÓL

*Kapronczay Károly: Tökéczki László
főszerkesztő emlékezete*

*Vizi E. Szilveszter: Tökéczki László,
a különös ember*

*Dr. Bándy Katalin – Takács Mátyás:
Migráció, bűnözés, radikalizmus és terrorizmus
– egy romboló folyamat anatómiája*

*Solymári Dániel: Afrikai Exodus.
Testvérharcok Dél-Szudánban*

*Fehér Zoltán: A bátyai parasztság sorsa a kötött
terménygazdálkodások idején*

*Turbucz Péter: Kratochvil Károly katonai
pályája az I. világháború végéig*

*Bódis József: Lehetséges kitörési pontok a
magyar felsőoktatásban a 21. század elején*

*Mihályi Péter: A hazai felsőoktatás
jobbításának négy akadálya*

*Nagy Marianna: Néhány gondolat a
felsőoktatási jogról – avagy
a szolgálólány meséje*

Patkós András: Felsőoktatás és tudomány

*Maróti Andor: Megszívlelendő múlt századi
megállapítások a művelődésről*

*Kapronczay Katalin: Hadisebesültek görbe
tükörben*

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
8

2